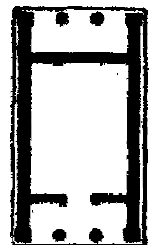

A KORTÁRS EVANGÉLIKUS ÉPÍTÉSZELET SAJÁTSZERŰSÉGEI

DLA értekezés

Moholy Nagy Művészet Egyetem Doktori Iskola, Építőművészet szak
Témavezető: Nagy Tamás DLA
Készítette: Simon Viktória
Budapest, 2009. május hó

Tartalomjegyzék

Előszó

I. Előzmények

- I.1 Az evangélikus templom
- I.2 Az evangélikus templomépítészet nemzetközi háttere
 - I.2.1 A német protestáns templomépítészet fejlődése
 - I.2.2 Finn templomépítészet a XX. Század második felében - Juha Leiviskä (1936 -)
- I.3 Evangélikus templomépítészet Magyarországon 1990-ig
 - I.3.1 Evangélikusok a Kárpát-medencében
 - I.3.2 A Kárpát-medence evangélikus templomépítésze a XX. Század előtt.
 - I.3.3 XX. századi magyar evangélikus templomépítészet 1990-ig

II Kortárs evangélikus templomépítészet Magyarországon

- II.1. Evangélikus templomok Magyarországon (1990-2008)
- II.2. Összefoglalás
- II.3. Tézisek

III. Mestermunka bemutatása: Evangélikus templom, Encs

- III.1. Építési adatok
- III.2. A mestermunka keletkezésének körülményei
- III.3. Tervezési program
- III.4. A tervezés résztvevői, elkészült tervfázisok
- III.5. A koncepció és az épület részletes leírása
- III.6. Illusztrációk

Irodalomjegyzék

Illusztrációk forrása

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

IV. Függelék

- IV.1. Kivonat
- IV.2. Abstract
- IV.3. Theses
- IV.4. References
- IV.5. Publications, Exhibitions, Presentations

Előszó

A doktori eljárásban mestermunkaként benyújtott encsi evangélikus templom épületét 2005 novemberében szentelték fel.

A mestermunka mellett benyújtott jelen értekezésben megvizsgálom az evangélikus templom mibenlétét, teológiai, művészeti, építészeti sajátosságait, majd azt, hogy hogyan tükröződnek ezek a kortárs magyar evangélikus építészetben.

A magyar kortárs evangélikus építészet előzményeként, elsőként az evangélikus templom legősibb, lutheri ideájával foglalkozom, amely rávilágít az evangélikus liturgikus tér építészeti problémakörére.

A magyar evangélikus építészet nemzetközi környezetének vizsgálataként a német protestáns templomépítészet fejlődését mutatom be, kiemelve a reformációtól az 1960-as évekig Németországban zajló, az európai protestáns építészetet meghatározó egyházi művészeti diskurzus állomásait. Kortárs példaként Juha Leiviskä finn építész templomait mutatom be. A különleges minőségű kortárs finn építészet évtizedek óta nagy hatással van a magyar építészet egészére. Leiviskä egyedülálló formanyelvű templomépítő munkássága kiemelten érdekes és meghatározó az európai evangélikus építészet szempontjából. Leiviskä fényvel való bánásmódja rávilágít a szakrális élmény létrehozásának gyakran alkalmazott építészeti eszközére.

Kutatásom harmadik csoportja a hazai evangélikusság, és az evangélikus templomépítészet történetének vizsgálata. Részletesen foglalkozom a magyar evangélikusság helyzetének specialitásaival, annak építészeti vonatkozásaival, és nyomon követem az evangélikus térről alkotott építészeti kép magyarországi lépéseit.

Tanulmányom törzsanyagaként az elmúlt két évtized magyarországi evangélikus és ökumenikus építészeti munkáit bemutatom, és a fontosabbakat részletesen elemzem. A kortárs épületek vizsgálata adja téziseim alapját.

Végül bemutatom a mestermunkámat, és utólag megvizsgálom, hogy milyen összefüggésbe hozható az az értekezésben megállapított tézisekkel.

I Előzmények

I.1 Az evangélikus templom

Az evangélikus templom¹ külső megjelenésében nem tér el más keresztény templomtól. A tömegformálás alapja ugyanúgy az keresztény bazilikális vagy centrális elrendezés volt a történelem során, és külső megjelenése a korstílusoknak megfelelően változott. Az eltérés hiányának okai egyrészt a reformáció gyors és széleskörű elterjedésében, másrészt a reformáció lutheri tanaiban keresendők.

Németországban, Svájcban, és a skandináv országokban a népesség túlnyomó többsége egyik napról a másikra tért át a lutheri tanokra, és tette azt az új uralkodó vallássá. Az evangélikusság természetes folyamatként, változtatás nélkül vette át a katolikus templomok használatát, csak teológiai szempontból szükséges funkcionális belső változtatásokat vezettek be. Az evangélikus egyház akkor és ma is azonosságot vall a korábbi idők egyházával, sajátjának tudja mindazt, ami a „Szentírásnak és Krisztus kijelentéseinek nem mond ellent”. Nem vált igénnyé, vagy céljá a katolikus egyháztól való kényszeres, formaságokban megnyilatkozó elhatárolódás.

Luther Márton nem kívánta az egyház rendjét felforgatni. Munkássága – szándéka szerint - kizárólag teológiai, ezen belül dogmatikai irányultságú. Minden olyan témával, ami hitbeli meggyőződéséből adódóan nem volt lényeges a keresztény élet szempontjából, azt mellékesnek, vagy közömbösnek tekintette, és csak érintőlegesen, vagy egyáltalán nem foglalkozott vele. Ebbe a körbe tartozott a templom és az egyházi művészet ügye is, és ennek köszönhető, hogy az evangélikus egyházban sohasem készült az egyház és a művészet kapcsolatát kötelező érvénnyel szabályozó elv. A speciálisan evangélikus térszervezési problémákkal azonban építészeti konferenciák és elméleti tanulmányok sora foglalkozott a történelem folyamán.

Az evangélikus egyház felépítése hierarchiától mentes². Az Ágostai hitvallásban lefektetett alapelvek megtartása mellett a gyülekezet szabadon dönt liturgiai, hitéleti kérdésekben, és ezzel együtt művészeti, építészeti kérdésekben is. Így lehetséges, hogy a protestáns Európa egész közel eső területein is nagy eltérések tapasztalhatók a gyülekezetek szokásaiban. Egyes területek szokásai alig térnek el a katolikusokétól, másokra a messzemenő egyszerűség, puritánság jellemző. A vallásra általában jellemző a nyitottság és a demokratikus felfogás, és ez az építészeti megoldásokra is hatással van, kedvez a kísérletezésnek.

¹ Foltin Brúnó leírása alapján: Dercsényi Balázs-Foltin Brúnó-G. Györfly Katalin-Hegyi Gábor-Winkler Gábor-Záskaliczky Zsuzsanna: *Evangélikus templomok Magyarországon. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992*

² Krahlng János

A „Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes” („A német mise és az istentiszteleti rendtartás”) című összefoglaló munkájában Luther a gyülekezeti istentisztelet fontosságát emeli ki. Megfogalmazza, hogy a mise és a liturgia önmagukban nem bírnak szentséggel, és az istentisztelet rendjeként határozza meg őket. A templom sem szent hely önmagában, hanem az istentisztelet alkalmával és aktusával szentelődik meg mindig újra. Egyébként pedig nem más, mint egy erre a célra épített és alkalmassá tett épület vagy helyiség. A templom tehát nem szakrális tér az eredeti lutheri felfogás szerint.

A templom épülete közömbös befogadó keret volt Luther számára. Az istentisztelet helye, amelyben az egész gyülekezet helyet kap, és ahol a hívek minél közvetlenebbül részesülhetnek az igében. Ezeknek a követelményeknek a funkcionális kielégítéséből származik az evangélikus templom alapképlete: a mellékhajók nélküli karzatos teremtemplom.

A templombelső változásában találjuk az evangélikus templomépítészlet legjellemzőbb sajátosságait. Az ornamentika kérdésében Luther a díszítmények, képek bálványozása ellen lép fel, nem a létük ellen. „Bálványozás ezeket imádni, azokban bizakodni, mert egyedül Krisztusban kell bizakodni” „...a képeket, harangokat, miseruhákat, gyertyákat szabadon dolognak tartom, aki akarja, hagyja meg. (...) a képek szinte hasznosak, és tetszésre bízott dolognak tartom azokat”. Létüket az élet természetes rendjeként, ránk bízott ajándékként értékeli. A túlbuzgó képrombolók ellen felszólalt, hiszen semmi sem károsítja az igehirdetés terét, ha az összhangban van Krisztus és a Szentírás tanításával. Mégis, a későbbiekben a hitújító gyülekezetek körében általánossá vált, hogy a megörökölt templomokból eltávolították a mellékoltárokat, és mindent, ami félreértésre adhatott okot: képeket, szobrokat, ereklyetartókat, füstölőket, oltárdíszeket, miseruhákat, és a papi rend megkülönböztetésének jelvényeit. Az új templomokban pedig létre sem hoztak ilyeneket, a legtöbb esetben csak a kultuszközpont tárgyait: a szószéket, oltárt, és a keresztelő kutat, valamint az oltárképet. Így alakult ki a Lutheri tanításnak nem teljesen megfelelően az a képzet, hogy a puritánság az evangélikus templom egyik fő formai követelménye.

A Lutheri új liturgia ige- és úrvacsora központú. Egy kultuszközpontra épít, amely a szentségek és az úrvacsora kiszolgáltatását egyesíti. A szószék és az oltár egyenrangú szerepének hangsúlyozásaként, és hogy az igehirdetést mindenki a legjobban hallhassa, alakult ki a jellegzetesen evangélikus berendezési tárgy, a szószékoltár. A szószék az oltárral egybeépítve, az oltár fölött helyezkedik el.

Jellegzetesen evangélikus építészeti problémává az egyetlen kultuszközpont kialakításának, és ebből adódóan a tér centralizálásának módja vált. Koronként és területenként más megoldások születtek: a centrum hol a téglalap alaprajz rövid oldalán, apszisban, hol a hosszoldalán helyezkedik el, a hívek hol legyezőszerűen veszik körbe

az oltárt, hol a katolikus megoldás szerint. A keresztelőkút helyzete is más és más. A tér centralizálása számos szerkezeti, térképzésbeli kísérlet alapjául szolgált. Ez volt az az építészeti problémakör, amely a történelem során az evangélikus művészetről és építészetéről szóló diskurzus alaptémáját meghatározta.

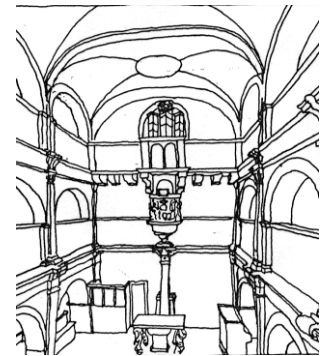
I.2 Az evangélikus templomépítészet nemzetközi háttere

I.2.1 A német protestáns templomépítészet fejlődése

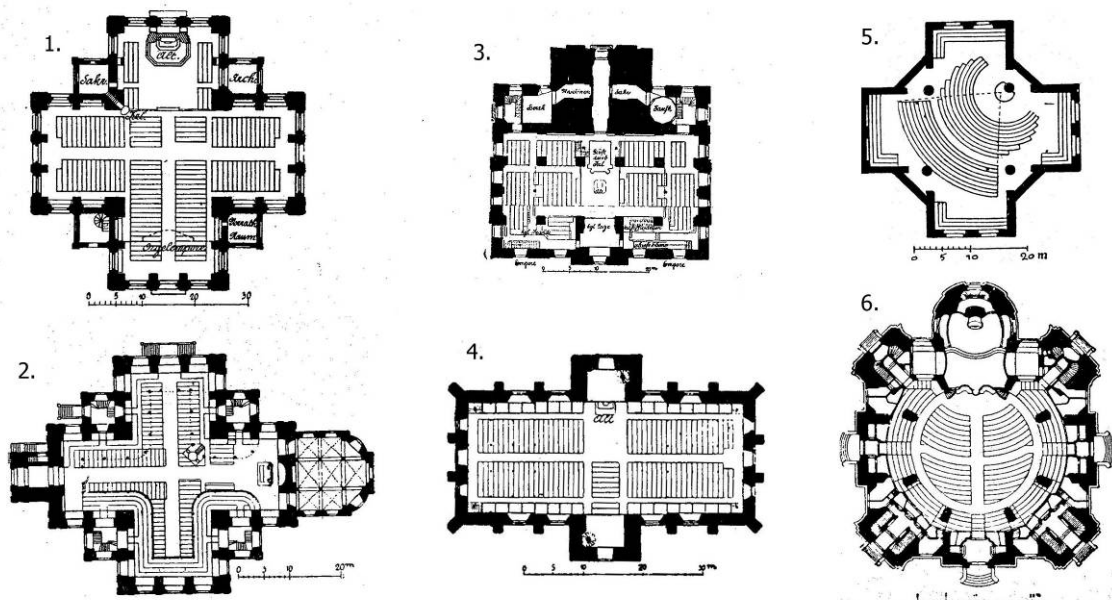
A reformáció kirobbantotta és megélénkítette a liturgiáról szóló vitát, újító gondolkodást Németországban, de nem vált egyeduralmukodóvá. A közel azonos súlyú katolikus és protestáns egyházakban a liturgiai, művészeti, építészeti viták egymással párhuzamosan folytak, és a kölcsönhatás közöttük folyamatos volt mindvégig.

A protestáns templomépítés őspéldájának szokás nevezni az 1590-ben evangélikus használatra épített schmalkaldeni várkapolnát. Ebben a térben valósult meg először a Lutheri tanokból kialakult teremtemplom, az evangélikus liturgiának megfelelő berendezésekkel, és került a szószék az oltár fölé, a végfal középpontjába.

A XVII.-XVIII. században Európa protestáns területein a kultuszcentrum létrehozására a hossznegyzet alaprajzon kívül más megoldásokkal is kísérleteztek. Ugyanabban az időben északon a jellemző forma a görögkereszt, Délnyugat-Németországban és Hollandiában a teremtemplom hosszoldalán elhelyezett centrum, Dél-Németországban pedig a centrális tér. A formakeresés egységes eredményre nem vezetett, de ezeknek a templomformáknak a hatása megfigyelhető a magyar XVIII. századi templomépítészetben.

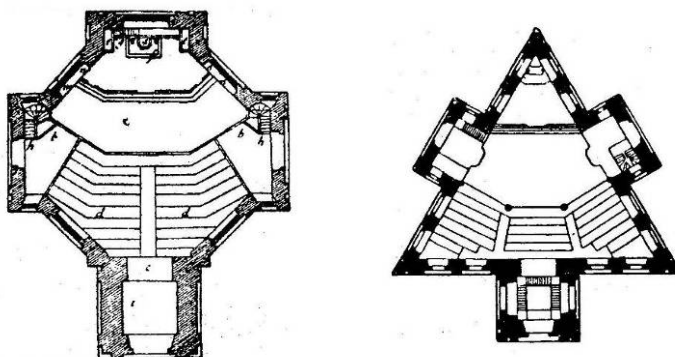

A schmalkaldeni várkapolna. Forrás: (B)

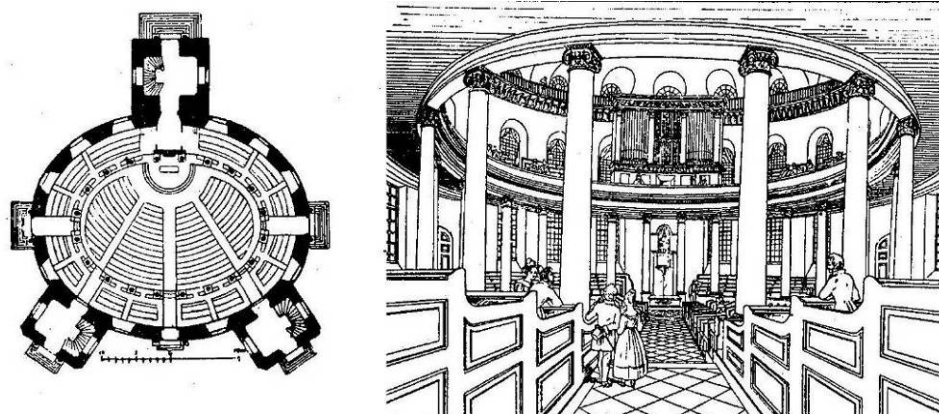
1. Stockholm (1656), Svédország, 2. Landeshut (1730), Németország, 3. Potsdam (1731), Németország, 4. Zellerfeld (1668), Németország 5. Amsterdam (1620), Hollandia, 6. Drezda (1766), Németország. Forrás (A)

A XVIII. század második évtizedében Leonard Sturm³ mérnök-teoretikus volt az első, aki az evangélikus templom építészeti ideológiájával átfogóan foglalkozott. Célja olyan forma kialakítása, amely a legjobban passzol az evangélikus liturgiához, és amely sajátosan evangélikus külső formálást és tömeget képvisel. A koncepciók alapelemei a kultuszcentrum geometriai kiemelése, és a demokratikus, minél egységesebb tér, ahol a centrum mindenki számára látható. Kiemeli a karzatok szerepét és térformáló erejét. Típusstervei között találunk T formát, kereszt elrendezésűt, teremformájút, egyenlő háromszög, illetve a görögkereszt alaprajz és a nyolcszög ötvözéséből adódó alaprajzokat. Minden esetben a gyülekezet egységét a centrális, minden irányból belátható térrel hozza létre, a kultuszcentrumot azonban kihelyezi a geometriai középpontból, ezzel a térnek így a gyülekezet figyelmének irányultságot ad. A teljesen koncentrikus elrendezést a protestáns hagyományban a közösség önkultuszának tartották.

Sturm két leginkább újszerű típussterve. Forrás (A)

Bár Sturm maga sohasem épített templomot, ideáinak jelentősége abban áll, hogy létrehozott egy a katolikus templomtól különböző protestáns templomképletet. Ezek a gondolatok vezettek a „Predigtkirche” (Gyülekezőterem templom) XVIII. századi kialakulásához, amelyet a protestáns templom profanizálódásának kezdeteként szoktak megjelölni.

A „Predigtkirche”(gyülekezőterem templom) példája: a frankfurti Pál templom (1787-1833). Forrás: (A)

³ *Evangélikus templomok, Szerkesztők KEMÉNY Lajos és Dr.GYIMESI Károly, Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944 alapján*

A barokk és gótikus templomokban a templombelső maga, a liturgiától függetlenül is szakrális élményt kelt. A gótikában a falak, pillérek az ég felé törő, abban eltűnő erővonalakká válnak, a barokkban a különböző magasságú terek kapcsolatai és a dekorációk misztikus fény és térélményt adnak. A protestáns gyülesterem templom ezzel szemben egyforma magasságú, egységes, átlátható tér, a karzatok a függőleges helyett vízszintes irányultságot adnak a térnek, és vezetik a szemet a kultuszközpont felé. Szerkezetei egyszerűek, átláthatóak, tektonikusak.

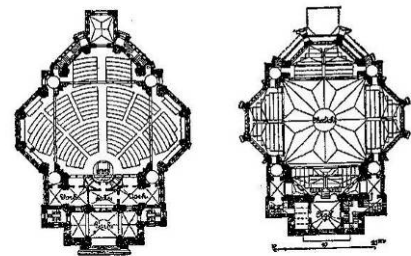
A XIX. század végén születtek az európai protestáns templomépítészet alakulását lényegesen befolyásoló építészeti manifesztumok: az 1861-es ún. Eisenachi regulatív, és az 1891-es ún. Wiesbadeni program.⁴ Ezek a manifesztumok döntő szerepet játszottak a XX. századi európai protestáns építészetben. Annak ellenére, hogy a profán építészet ekkor már hátat fordított az elmúlt időszakok építészeti stílusainak, az 1800-as évek végén mind az evangélikus, mind a katolikus egyház hivatalos művészeti irányelvei (Eisenachi regulatív, A Katolikus építészet gyakorlati kézikönyve) szerint a templomépítészet egyedüli elfogadható építési módja még mindig a gótika vagy a román stílus hagyománytisztelő másolása volt.

Az Eisenachi regulatív a XIX. században újraértékelt középkori építészet protestáns vonatkozásait 16 pontban rögzítette. A karzatos protestáns teremtemplom típusa helyett a középkor tornyos, hosszházas, szentélyes templomtípusát és belső elrendezését jelölte meg szinte kizárólagos mintának az építészek számára.

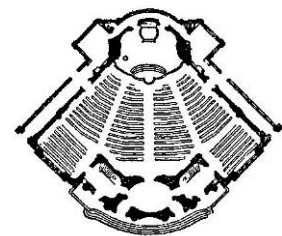
A szigorú kötöttségek vitákat váltottak ki, ennek eredményeképpen 1891-ben a wiesbadeni egyházi építészeti konferencia fogalmazta meg a szabadabb térformálási lehetőségeket biztosító programot. Alapelve, hogy a hívők közösségének és a lelkes jelenlétének egysége kell, hogy kifejeződjön a szószék és az oltár elhelyezésénél, valamint a térforma meghatározásánál.

Ennek megfelelően a program szerint a templombelsőt egységként kell kezelni.

Nem lehet hajókra osztani, nem építhető külön szentély, és az úrvacsora helye nem válhat el térben a gyülekezettől. Az oltártól fizikailag elválasztott szószék válik a legfőbb berendezési tárgyá. A wiesbadeni program elveit gondolta tovább és erősítette meg a Berlieni Építészkonferencia 1894-ben, ahol a

J. Otzen: A Reformáció temploma, Wiesbaden, 1892. Földszint és karzat alaprajza Forrás: (C)

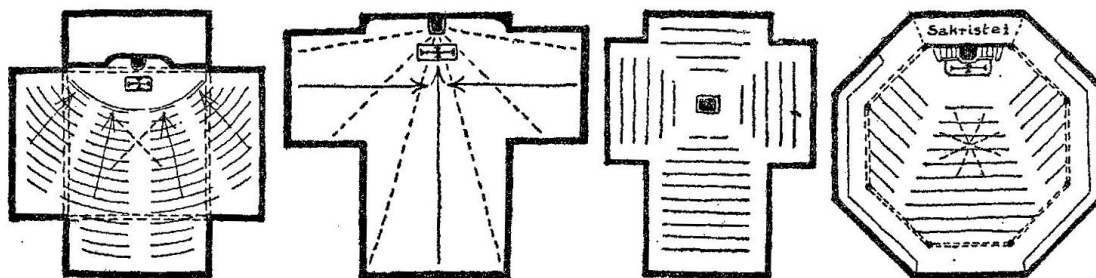

Schilling és Graebner: Sion temploma Drezda, 1917 Forrás: (C)

⁴ SCHNELL, Hugo : Twentieth Century Church Architecture in Germany, Verlag Schnell&Steiner, 1974 alapján

célok között többek között a kultuszcentrum geometriai középpontba helyezését fogalmazták meg.

Az első világháború vége nagy kulturális szemléletváltást hozott, amely a protestáns építészeti ideológiában is éreztette hatását. Otto Bartning⁵ német evangélikus építész volt a protestáns modern építészet korszakot meghatározó alakja, aki maga is 125 templomot tervezett Európa szerte. Gyakorlati munkássága mellett építészetelméleti tevékenysége is kiemelkedő volt. Elveit 1919-ben a „Vom neuen Kirchenbau” („Új templomépítészet felé”, Bruno Cassirer Verlag, Berlin) című alaplírájában fogalmazta meg. Harcosan foglal állást a neogót és neoromán építészet által életre keltett világ ellen. „Rég letűnt bűvölet visszaidézése (...) sejtelmesen megvilágított belső terek (...) csalóka atmoszféra”⁶ helyett igaz és őszinte építészetet akart teremteni, amely mentes az álságos és felületes megoldásoktól. Ideológiája különösen nagy hatással volt a kor ifjú építészeire, és olyan ifjúsági csoportokra, akik a háborús élmények után hiteles, őszinte spirituális megújulásra vágytak. A modern egyszerű, átlátható, puritán formanyelvre nagyon jó építészeti alapot kínált ezeknek az elveknek a megformálására.

Bartning központosító javaslatai a „Vom Neuen Kirchenbau” című írásából, 1919. Forrás (C)

Otto Bartning fontos szerepet játszott a gyülekezeti központok mint speciálisan új térigény építészeti megfogalmazásában. Krähling János így ír a gyülekezeti központok funkcionális igényének kialakulásáról:⁷ „A templomtér és a közösségi életter lehetséges összekapcsolása egy épületegyüttesen belül a középkor és kora újkor építészetében elvi akadályokba ütközött: a szakrális tér szigorú rítus szerinti felszentelése, a liturgia kötöttsége, a permanens szentségi jelenlét és a lényegében rögzített térelrendezés nem tette lehetővé, hogy a tér alakításában ilyenfajta „kísérletezés” történjen.

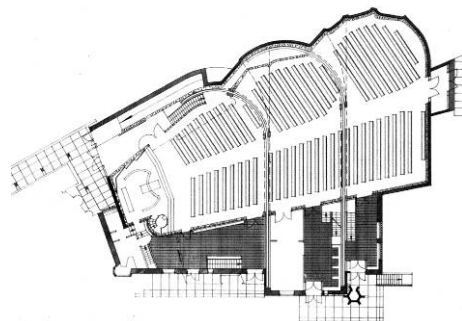
A XVI. századtól a reformáció elvileg változtatta meg a szakrális tér értelmezését, amikor megfogalmazta azt a követelményt, hogy a liturgikus tér csak akkor létezik, ha benne az istentiszteleten együtt van a gyülekezet, ugyanakkor az épület és berendezési tárgyai, sőt maga a liturgia is elvesztette önmagában való szentségi jellegét. Ez a radikális szakítás az ősi keresztény hagyománnyal szegényebbé tette a reformált

⁵ Hugo Schnell *Twentieth Century Church Architecture in Germany*, Verlag Schnell&Steiner, 1974 alapján

⁶ A szerző fordítása, forrás: Hugo Schnell *Twentieth Century Church Architecture in Germany*, Verlag Schnell&Steiner, 1974

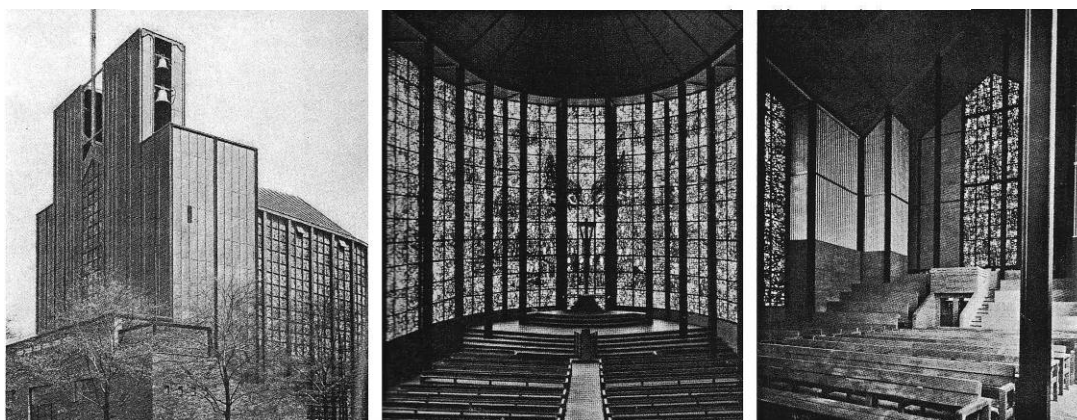
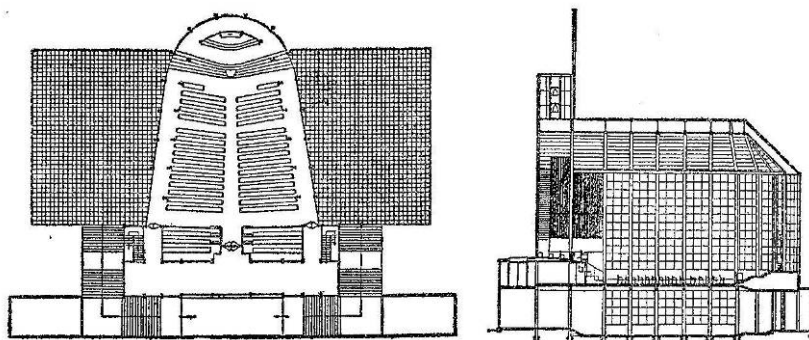
egyházak templomépítészetét, ugyanakkor a megújulás, a kísérletezés lehetőségét is megteremtette. A gyülekezeti központ építészeti jelenségének háttérében lényegében ez a reformátori alapvetés áll, a gyülekezetnek mint a „szentek közösségének” megfelelő épület megalkotása. “

Krähling János fent említett tanulmányában e kísérletezés legkorábbi példáiként XVII. Századi németországi terveket, valamint Sturm egyes típusterveit hozza fel. A templomtérhez funkcionálisan hozzákapcsolható gyülekezeti terem első példájaként pedig Otto Bartning 1908-as Königsraetz-i templomtervét említi. Megépült példaként pedig Bad Godesberg (1954) templomát, és az Esseni Feltámadás templomot, ahol egy külön terem körcikkelszerűen leválasztható illetve hozzákapcsolható a templom teréhez. A flexibilis térkapcsolatok jelentős megújulásaként protestáns vonatkozásban a finn építészet értékei, amelynek kiemelkedő példája Alvar Aalto Vuoksenniska-i temploma (1955-1958).

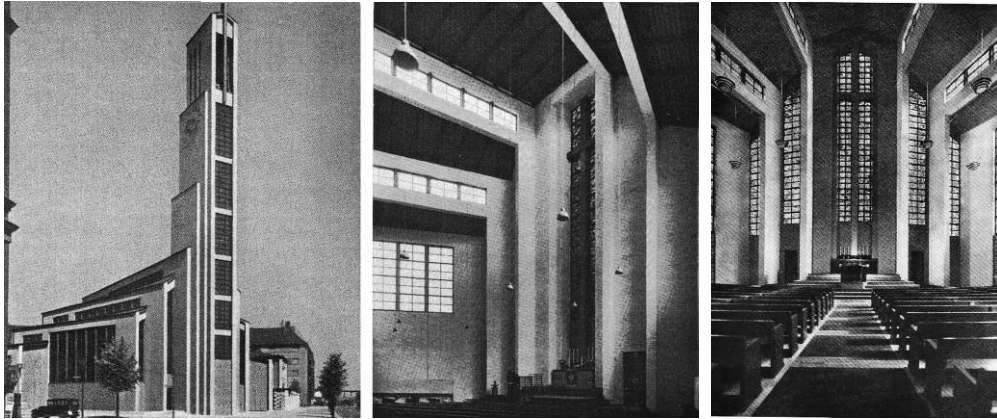
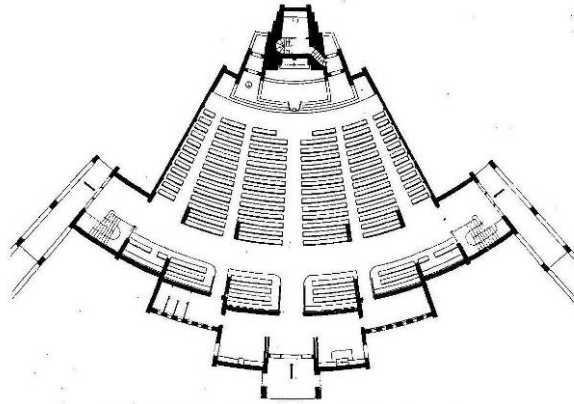
Aalto: Vuoksenniska templom Forrás: (K)

Az első világháború utáni időszak jellegzetessége, hogy nagyon kevés építkezés történt, de az időszak egyházi építészetéről és művészetéről szóló viták meghatározóak voltak a következő időszakban.

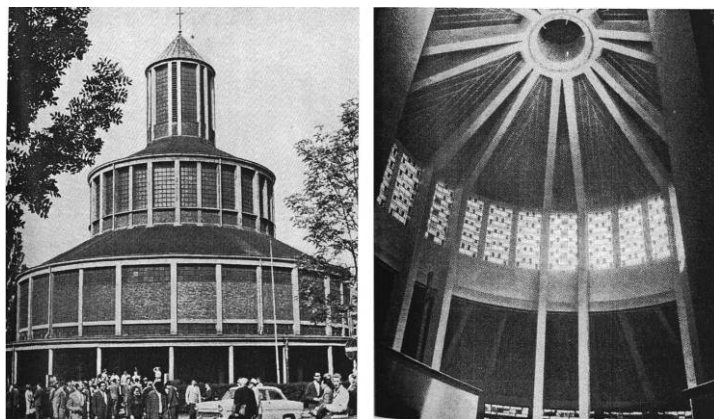
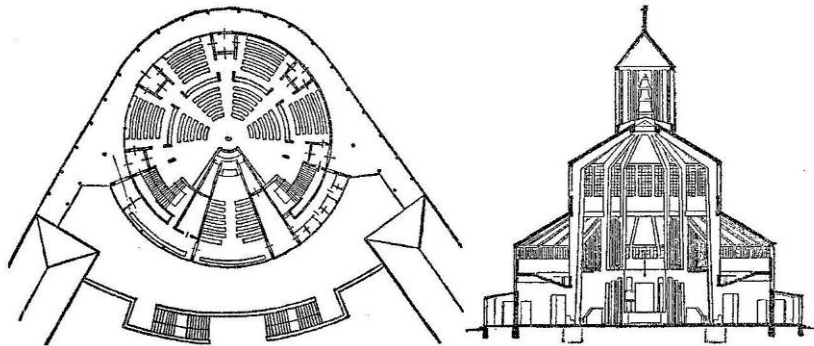

Otto Bartning: Acéltplom (Pressakirche), Köln, 1928. Forrás (C)

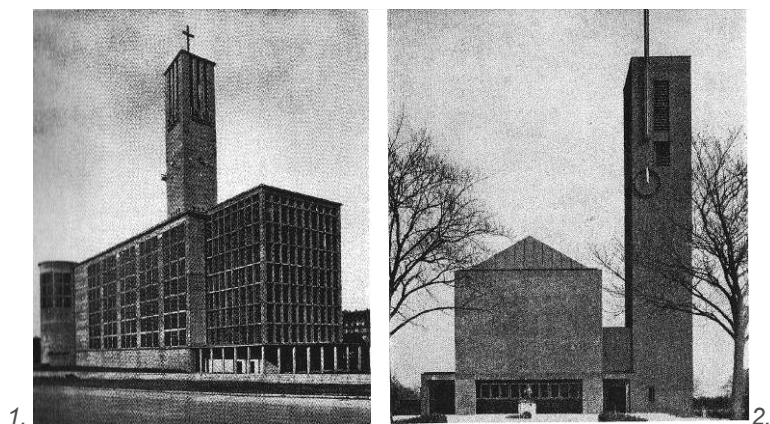
⁷ Krähling János :GYÜLEKEZETI KÖZPONTOK A XX. SZÁZAD SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETÉBEN. 2008. megjelent: Építés– Építészettudomány 36 (1–2) 119–127

Otto Bartning: Gustav Adolf Kirche, Berlin, 1932. Forrás (A, C)

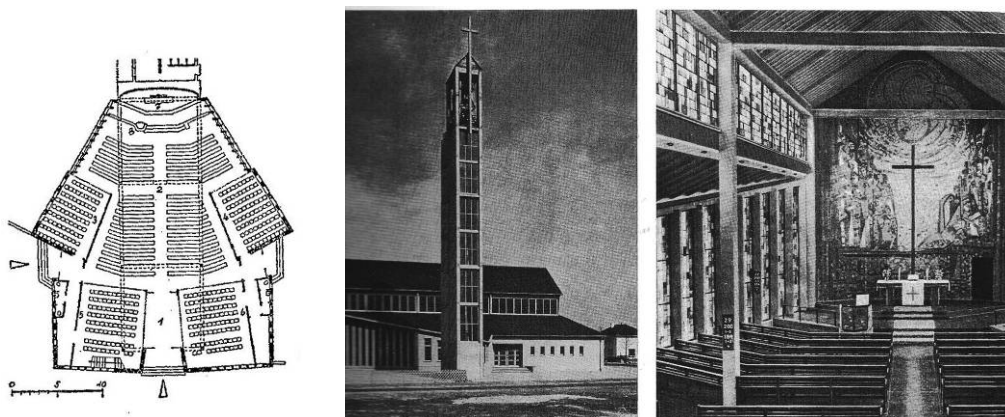
Otto Bartning: A Feltámadás temploma, Essen Ost, 1929. Forrás (C)

1. Pinno és Grund: Petri Nikolai templom, Dortmund, 1930. az első vakolatlan betonszerkezet
2. Geisler és Wilkening: Ansgar templom, Hamburg, 1930. Forrás: (C)

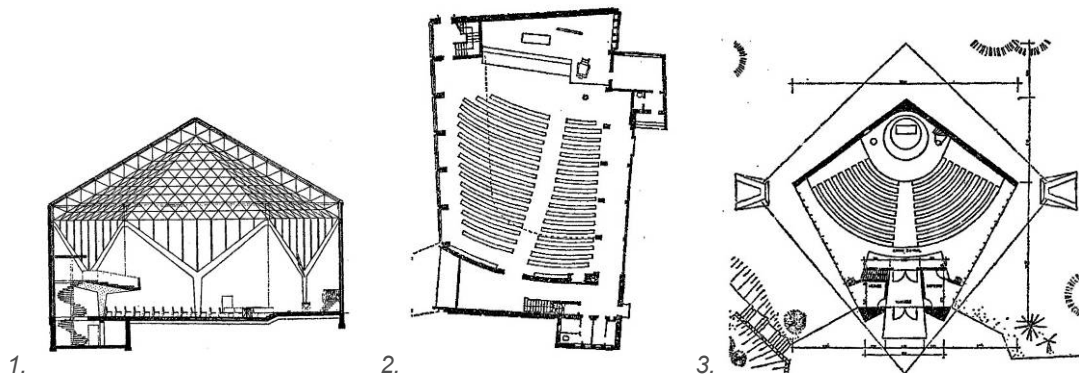
Az egyházi építkezések terén az 1950- es évek különlegesen termékeny időszakot jelentett. A második világháború után a németországi épületállomány, köztük a templomok nagy része elpusztult, vagy megrongálódott. Az újjáépítések és helyreállítások szervezetlenül folytak. Sok közösség felbomlott, mert sok otthonát veszített embernek kellett más helyre költöznie, ugyanakkor a nagy tömegek mozgása miatt sok új templom építésére volt szükség. Az új építkezésekre az 1950-es évek gazdasági fellendülése adott alapot, Németország szerte mintegy 8000 új építkezés és felújítás, helyreállítás indult meg.⁸

Szükség volt egy elismert, teológiai és liturgiailag megalapozott templomépítészeti koncepcióra. Az evangélikus egyház 1951-ben „Rummelsberger Programm” (Rummelsbergi program) néven kiadott egy segédletet „az evangélikus templombelsők építészeti kialakításának alapjai” címmel, és különböző művészeti kiállításokkal egybekötött építészeti témájú vitafórumok szerveződtek. Az évtizedek óta tárgyalt ötletek végre konkrét formát kaptak. A határozottan megfogalmazott egyházi építészeti segédlet létrejötte mellett ez az időszak a kísérletezés, új gondolatok megvalósításának termékeny időszaka volt.

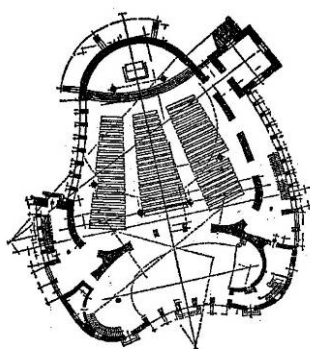

Bartning és Dörzbach: Bonn-Bad Godesberg temploma, 1954.

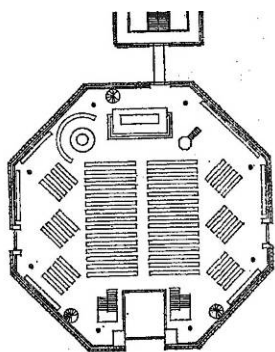
⁸ Hugo Schnell Twentieth Century Church Architecture in Germany, Verlag Schnell&Steiner, 1974 alapján

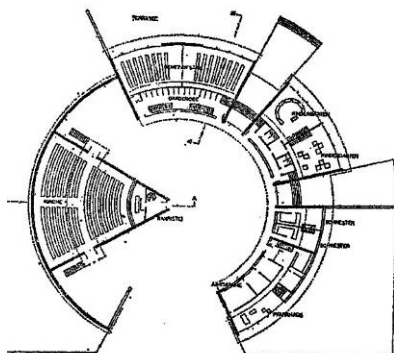
1. Hentrich és Petschnigg: Leverkusener-Bürrig temploma, 1957.
 2. Trahn: Szt. János templom, Harburg, 1953.
 3. Heinz Rall: Krisztus temploma, Esslingen-Zollberg, 1959.

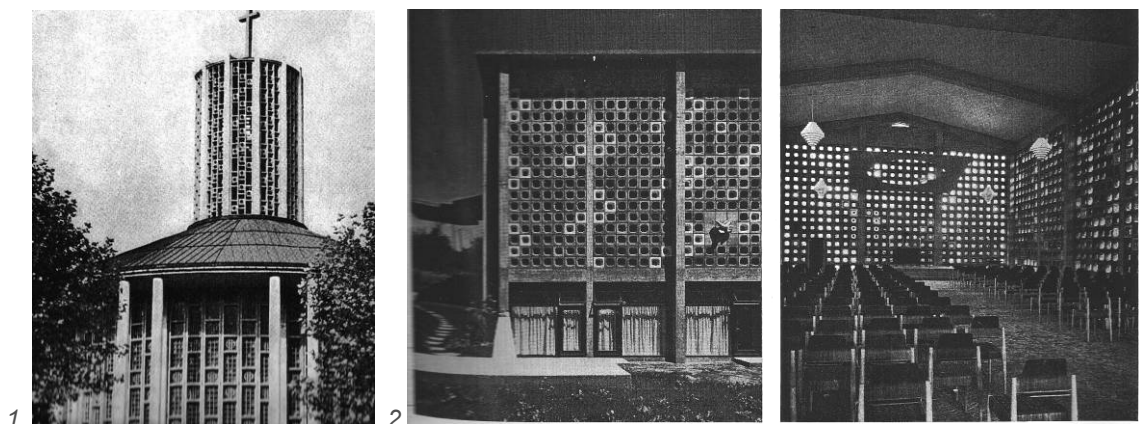
Gustav Gsaenger: Szt. Máté templom, München, 1953.

Egon Eiermann: Kaiser Wilhelm emléktemplom, Berlin, 1955.

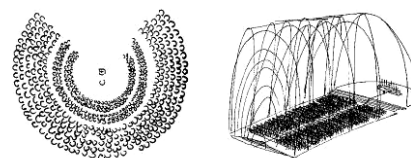

Egon Eiermann: gyülekezeti központ terve, Baden-Baden, nem épült meg, 1953.

1. Ernst Zinnser: Béketemplom, Ludwigshafen –am-Rhein, 1955.
 2. Egon Eierman és R. Hilgers: Szt. Máté templom, Pforzheim, 1953.
 Forrás (C)

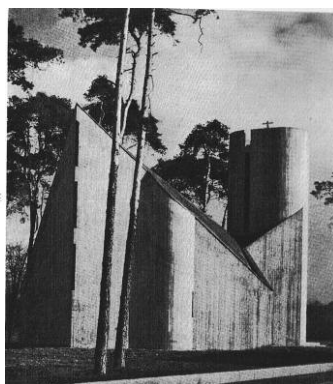
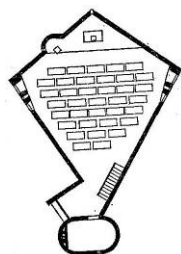
Rudolf Schwarz katolikus építész munkássága is erre az időszakra tehető. A templomépítészet tipológiáját kívánta megalkotni, hat alapmodellt hozott létre.

Schwarz két típusterve Forrás: (C)

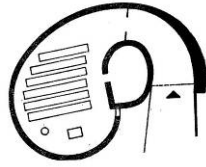
Az evangélikus egyházi építészetben egyre nagyobb népszerűséggel alkalmazták a centrális elrendezést, amely a külső burok és a belső tér szabadabb, sokszor organikus formálását engedte. Németországban a háború után erős politikai-területi tagozódás alakult ki az egyes régiók között, ami az új templomépítészeti törekvések nehézkes terjedéséhez, majd a 1960-70 közötti csendes időszakhoz vezetett.

1960-tól a világ profanizálódásával egyidejűleg érezhető volt az egyházi építészetet meghatározó nagy építész személyiségek, és az egyházi építészet ideológiai háttérének hiánya. Minden egyes projektet önmagában álló, egyedi építészeti kihívásként jelentek meg, amelyben az építési technológiák, anyagok új szerepet játszottak.⁹ A vasbeton technikai tulajdonságai mellett egyre jobban kiaknázták a felületképzési, rugalmas formai lehetőségeket is, és egyre könnyedebb szerkezetek jelentek meg. A korszakra a nagyvonalú gesztusok jellemzőek.

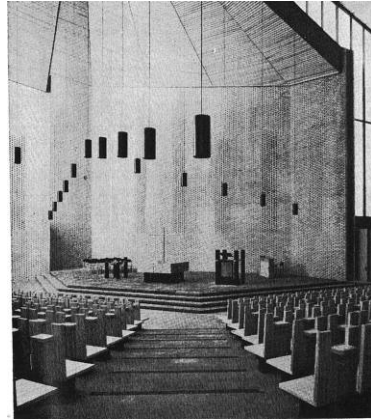
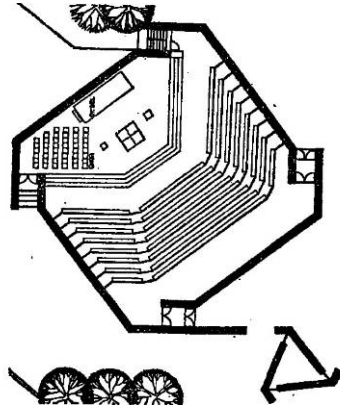

Striffler: Mannheim – Blumenau temploma, 1960

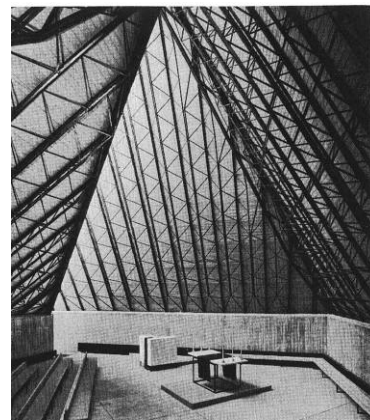
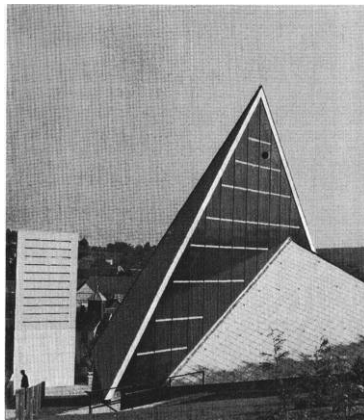
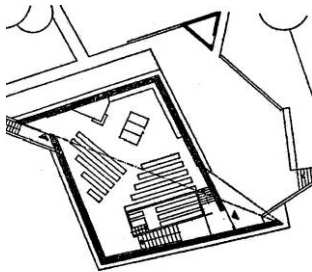
⁹ DETAIL magazin 2004/9, Sakrale Bauten (Egyházi épületek)

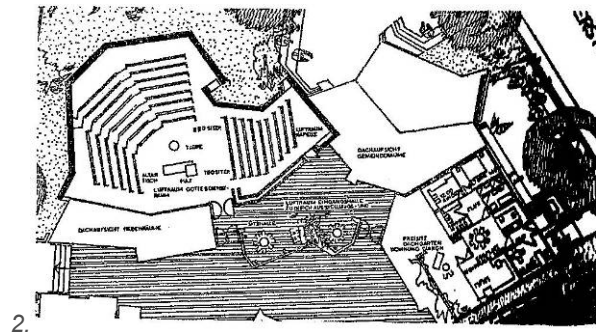
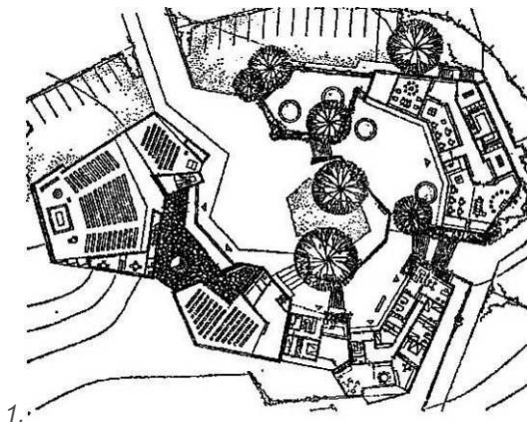
Fautz és Rau: Billings temploma, 1964

Hentrich és Petschnigg: Düsseldorf temploma, 1963

Posenenske: Hassenroth temploma, 1963

Oesterlen: 12 apostol gyülekezeti központ, Hildesheim, 1962.
Romero: Dörnigheim gyülekezeti központ, 1969.
Forrás (C)

A 80-as évektől kezdve alig épültek templomok Németországban. Az utóbbi évtizedben épült számos színvonalas épület, de ezekben a példákban nem különül el markánsan a katolikus vagy éppen protestáns jelleg. Az épületek színvonalas kortárs építészeti alkotások. Hatásuk azonban a kortárs magyar evangélikus építészetre véleményem szerint nem több mint általában a mai európai építészeté, emiatt nem képezik a tanulmányom tárgyát.

Freiburg ökumenikus templom (2004), Építész: Kirster Scheithauer Gross, Forrás: (D)

München Riem katolikus és evangélikus templom (2006), Építész Florian Nagler, Forrás: (B)

I.2.2 Finn templomépítészet a XX. Század második felében - Juha Leiviskä (1936 -)

A magas színvonalú kortárs finn építészet nagy hatással van a magyar építészet egészére. Amikor a magyar evangélikus építészet nemzetközi környezetét vizsgálom, fontosnak tartom bemutatni Juha Leiviskä építészetét, ezen belül templomait. Simo Paavilainen interjúja¹⁰ átfogó képet ad építészeti hitvallásáról, a templomépítészet életművében elfoglalt szerepéről, a szakralitásról alkotott képéről:

Juha Leiviskä akadémikus a külföldön legjobban ismert kortárs finn építész. Építészete a kezdettől fogva kívül maradt az építészeti divatokon és izmusokon. Már az 1960-as években készített tervpályázatai jelezték, hogy saját építészeti értékrendjére és nézeteire alapozott, egyedi formanyelvet kezdett kialakítani. Olyat, amely a környezetével párbeszédben áll. A zene is nagy hatással volt Leiviskä építészetére és személyiségére.

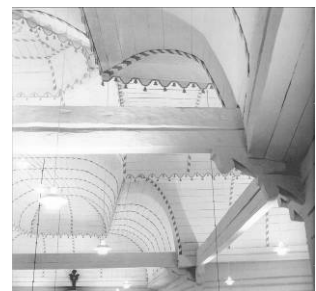
Fontos hatással voltak Leiviskä-re tanárai, Aulis Blomstedt, Hilding Ekelund és Olli Pöyry. Egyetemi évei alatt Leiviskä-t a de Stijl inspirálta, míg évfolyamtársait inkább a konstruktivizmus, és a Mies-i formanyelv érdekelte. Leiviskä szerint, a de Stijl olyan kérdésekre adott válaszokat, mint a terek funkcionális elrendezése, térkapcsolatok létrehozása, és a fény használata. Fontosak voltak számára az Erik Wickberg építészettörténet professzor által, Dél-Németországi késő barokk épületek tanulmányozására szervezett kirándulások. „Wickberg hangszereknek nevezte őket, amelyen a fény játszik. Amikor én is ugyanezt az anyagtalán, csillámló fényhatást akartam elérni a saját munkámban, a de Stijl segített új, egyszerű módszereket találni hozzá.”

Hozzá kell tenni, hogy Leiviskä alig olvasott építészeti írásokat vagy elméleteket. „Egyszerűen néztem a képeket, és megpróbáltam beleélni magam a terek és környezetük hangulatába, mintha élnének.” Tanításukban Blomstedt és Ekelund hangsúlyozták az emberi igények iránti elkötelezettséget és azok kielégítésének fontosságát, valamint a megfelelő, hivalkodástól mentes terek kialakítását: épületeket a átlagember számára. Ez a hatás érzékelhető

Leiviskä visszafogott anyaghasználatában (pl a festett fa használata), és a terek funkcionális elrendezésében. Paavilainen szerint Leiviskä tervpályázatokon elért sikerei nem a különleges formanyelvének köszönhetőek, hanem hogy több problémát old meg, mint mások.

Weingarten barokk temploma, Forrás: (B)

Fa mennyezet Lemi templomában (1786), Fotó Juha Leiviskä, Forrás: (E)

¹⁰ Architect of light and sound (Fények és hangok építésze), ARKKITEHTI 3/2004. 18-27.a szerző fordítása

Leiviskä kifejti, hogy saját épületeit nem állóképek sorozataként látja, hanem az egyik térből a másikba jutás, a mozgás folyamatoként szemléli. Térszemléletében Blomstedt áramló terekről, térsorolásról és téri folyamatokról szóló nézetei voltak rá hatással.

Leiviskä zenész családból származik. 12 éves kora óta nagy tehetséggel zongorázott. Hosszú évek során megfogalmazódott benne egy tiszta kép az építészet zenei minőségéről, és a művészetek egységéről.

„Ahogy haladtam zongora tanulmányaimmal, rájöttem, hogyan kell folyamatosságot teremteni, hogyan kössek össze elemeket és ne csak különálló hangokat játsszak. A zene téri folyamatok létrehozása és megélése, akármilyen is legyen a hangszer. Ugyanígy van ez az építészetben.”

Leiviskä mindenekelőtt templomépítészetéről ismert. Diák korában egy keresztény szálláson lakott, vallásos családok gyerekeivel együtt. Ez a kapcsolat hozta őt össze az egyházi építészetrel. „Az ottani diáktársaimon keresztül kaptam megbízást a Nakkila gyülekezeti terem építésére és a Lemi templom felújítására. A templomtervezést mindig nehezebbnek és nagyobb kihívásnak tekintettem, mint más feladatokat, azonban sohasem tartottam azt fontosabbnak. Ugyanolyan fontos, mint más olyan feladat, ami az emberi környezetről és a téralakításról szól, és amivel boldoggá lehet tenni embereket. Gondolom minden építész álma, hogy egyszer templomot tervezhessen.”

Bár Leiviskä templomaiban megjelenik a gótika függőleges hangsúlya, a Dél-német barokk volt rá a legnagyobb hatással. „Az bizonyos, hogy a megvilágításon múlik, hogy a felületek, festett díszítések és a színek mennyre tudnak együttműködni az épülettel, nem pedig külön válni attól.”

A szakrális tér mibenlétét sokféle módon lehet megközelíteni. Leiviskä szerint „A tér szakralitásának élményét sohasem lehet teljesen elválasztani a szépség másfajta élményeitől. Ha különleges szépséggel találkozik az ember, máris van valami szakrális benne. Különleges szakralitás élményében lehet része annak, aki belép a stockholmi új Déli temetőbe az

eredeti főkapun keresztül: az érkező először egy falak közötti ösvényen sétál végig, utána pedig hatalmas zöldterület nyílik meg előtte. A bejárat tengely végét egy kereszt és egy árkádsor jelzi. Valahogy az az érzése támad az embernek, hogy már a másik oldalon van.”

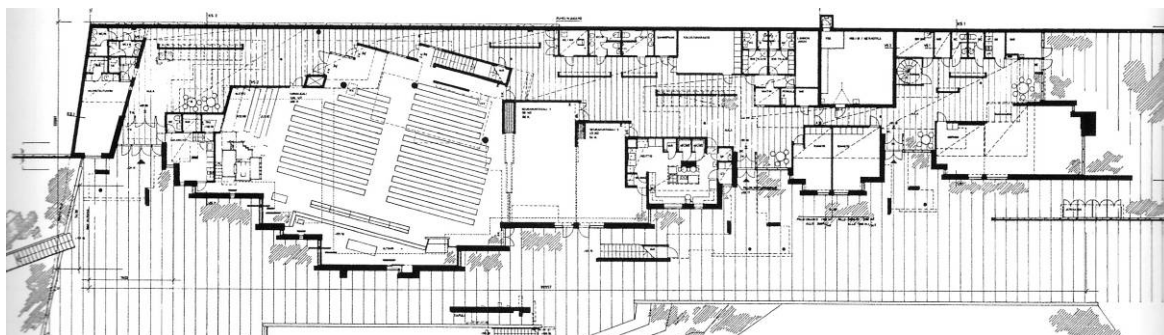

Haivän Paimanen
Forrás: (F)

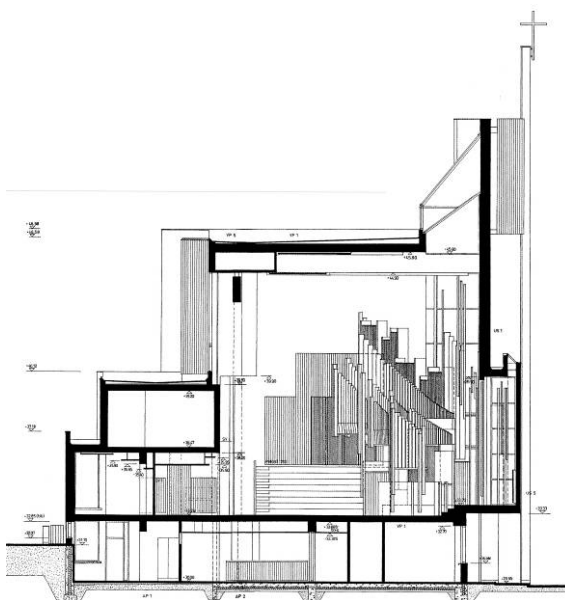
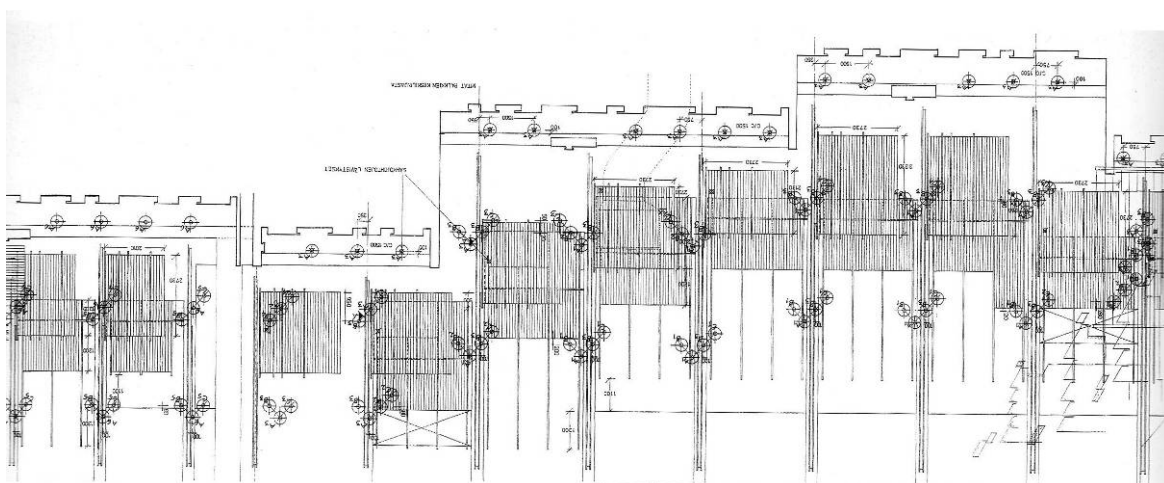

Haivän Paimanen
Forrás: (F)

Leiviskä számára nem kielégítő az a megoldás, hogy a templomtér megközelítése a főhajó oltárhoz vezető szimmetriatengelyében legyen. Több templomában (Myymmäki, Puolivälinkangas) oldalról közelíti meg a templomteret, a fő tengelyre rá kell találni.

Mannistö (1986-92), Földszinti alaprajz, Forrás: (E)

Fotó: Juha Leiviskä
Myymäki (1980-1984), mennyezet rajza, metszet Forrás: (E)

Leiviskä építészetében a szakralitást, a különleges szépséget a fényel való mesteri bánásmódja adja.

„A fény közvetlenül ömlik a belső térbe, felülről és oldalról. Ehhez a mindent betérítő hideg, természetes fényhez társul a befüggesztett világítás mesterséges sárga fényhatása.”¹¹

A fényt eltolt, elforgatott síkszerű falak között engedi be a térbe, ugyanez történik a tetőn is. Az eltolt falak játéka erős függőleges, gótikus hangsúlyt ad, amely egyrészt hozzáad az ég felé való megnyitás misztikus hatásához, másrészt a finn erdők képét idézi. A falakon anyagokat nem különböztet meg, színeket sem, falszerkezeten, fán, egyaránt a festett fehér jelenik meg. A templomterek elemeit –orgonát, hangvetőket, világítótesteket, padosorokat - ugyanebbe a képbe komponálja bele. A falak anyagtalanok, részlettelenek, semmi dekorációt nem alkalmaz. A beeresztett fény rajzol ki mindent: a falak ornamentikáját, és művészek alkotásain keresztül, a fény által jelenik meg a szín (Mannistö) és a textúra (Myymäki) is.

„Aalto az épületrészek között engedi be a fényt, Pietilä brutális falfelületeket hasít fel, hogy fényt eressen a térbe, Leiviskä-nél a fény válik a falak anyagává”¹²

¹¹ Kati Blom: *Undulating light (Hullámzó fény)*, ARKKITEHTI 3/2004. 73 oldal, a szerző fordítása

¹² Malcolm Quantrill, *Juha Leiviskä and the continuity of finnish modern architecture, (Juha Leiviskä és a finn modern építészet továbbélése)* Wiley Academy, London, 2001. a szerző fordítása

Templom és gyülekezeti központ, Myyrmäki, Vantaa (1980-1984), Forrás: (E)

Templom és gyülekezeti központ, Mannistö, Kuopio (1986-92), Forrás: (E)

Haivän Paimanen templom, Palosuontie, Helsinki (1997), Forrás: (F)

Harju temető kápolna, Mikkel, (1996-98), Forrás: (E)

I.3 Evangélikus templomépítészet Magyarországon 1990-ig

I.3.1 Evangélikusok a Kárpát-medencében

A lutheri reformáció kezdete (1517) után a szabad királyi- és bányavárosok - jobbra német ajkú - polgársága, majd egyre nagyobb számban a magyar nemesség, a földesurak révén pedig a jobbágyság és parasztság is jelentős számban csatlakozott felekezethez.

Az 1541-ben három részre szakadt ország sajátos belső fejlődése, a Habsburg-uralom és a török pusztítása egyaránt rányomta bélyegét a Kárpát-medence evangélikusságának sorsára. A gyülekezetek újabb kori helyzetét az 1681-es soproni országgyűlés vallásügyi törvényei, II. József 1781-es Türelmi Rendelete, végül a trianoni szerződés határozták meg. Ez utóbbi területi rendelkezései által ugyanis a magyar evangélikus egyházzal levált a történelmi értékekben leggazdagabb felvidéki, erdélyi, délvidéki és burgenlandi lutheranizmus.

A hazánk mai területén élő mintegy 430 000 evangélikus szétszórtsága ellenére több jellegzetes tájegységet alkot: A legrégebb magyar ajkú tömböt Kemenesalján és a Rábaköz gyülekezetei képezik. Ez az északnyugati országrész szenvedett viszonylag legkevesebbet a 150 éves török uralom pusztításaitól. A török uralom bukása után az ország pusztán maradt területére előbb szlovák, majd német telepeseket hívtak be. A szlovákok alapították a XVIII. század első felében a máig is legnagyobb evangélikus gyülekezeteket és templomokat, így pl. Békéscsabán, Nyíregyházán, Szarvason, Albertirsán. A német betelepülők főként a Tolna megyei egyházközségek alapításában játszottak fontos szerepet. A Dráva mentén egy ideig a vend (szlovén) evangélikusság is kicsiny, de jelentős csoportot képezett.¹³

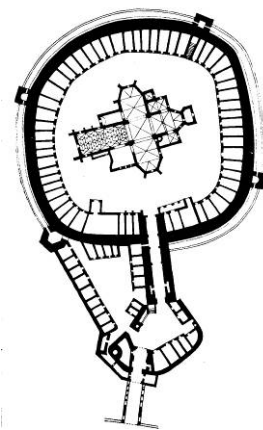
A magyarországi evangélikus templomépítészet fejlődése a németországitól illetve skandináv országokétól eltérést mutat. Ennek okát alapvetően a sajátos történelmi fejlődésben látom: az evangélikusság megfogyatkozott létszámában, és a katolikusság és a protestáns egyházak hosszan tartó viszályában. A hazai evangélikusság sajátos helyzetben van: bár formai szempontból közelebb áll a katolikushoz, teológiai kérdésekben pedig a református egyházhoz. A mai napig erős az igény a katolikusoktól való különbözősége, ami végeredményben a református formai szokások (templombelső elrendezése, istentisztelet rendje, istentiszteleti kellékek, ruházat, díszítés, zene szerepe az istentiszteletben, ornamentika kérdésköre) átvételéhez vezetett.

¹³ Dr. Fabiny Tibor, *Országos Evangélikus Múzeum*

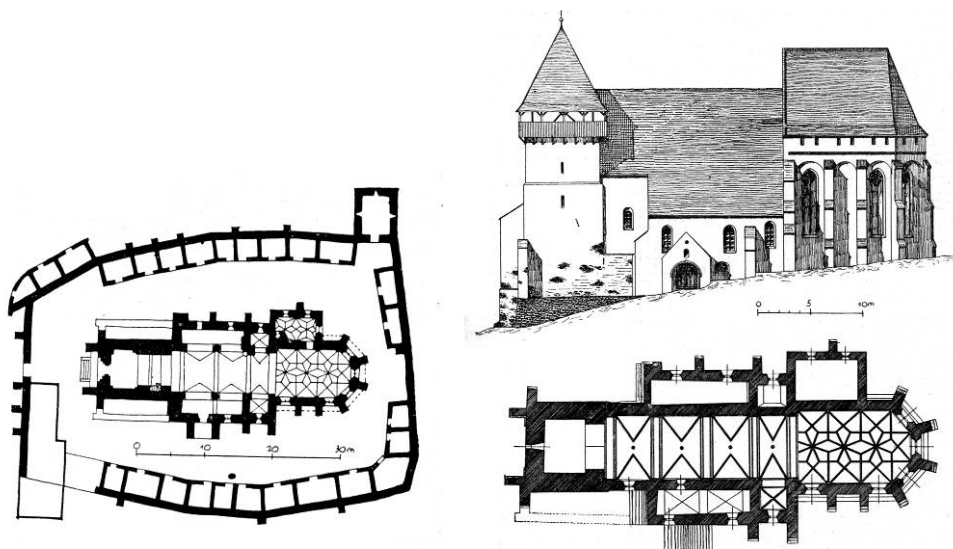
I.3.2 A Kárpát-medence evangélikus templomépítészete a XX. század előtt.

A lutheri tanokra áttért gyülekezetek a középkorban eredetileg katolikus célra épült, román és gótikus stílusú templomokat vettek át használatra, az evangélikus istentiszteleti rendnek megfelelő belső átalakításokkal. Az átrendezés alapvetően az egyetlen kultuszközpont kialakítására irányult. Eltávolították a mellékkápolnák oltárait, dísz tárgyakat, szentségtartókat, és egyes képeket, díszítéseket, amelyeket nem lehetett az igehirdetés eszközeinek tekinteni. A szószék megmaradt a régi helyén, ami általában az oltártér diadalívének egyik szárán, a templomhajó hosszoldalán helyezkedett el. Sok esetben építettek utólag karzatokat építettek ezekbe a gótikus terekbe.¹⁴

A középkori eredetű templomok jelentős része elveszett: egy részük a török uralom pusztításának esett áldozatul, más részüket pedig a XVII. században visszakapta a katolikus egyház, így ezeknek egy sajátosan evangélikus stílus kialakításában nem lehetett Magyarországon szerepük. Erdély területén találhatóak olyan középkori eredetű, ma is evangélikus használatban lévő templomok, amelyek építészeti jelentőséggel is bírnak.¹⁵ Sajátos példák a török uralom idejében fallal körülvett erődtemplomok, amelyek ma is protestáns használatban vannak. Legjellegzetesebb példája Prázmár erődtemploma. Az erődített falakhoz épített tárolókban helyezték el a falu élelmiszerkészletét, és ostromok alkalmával ide húzódott vissza a teljes lakosság.

Prázmár erődtemploma
Forrás: (A)

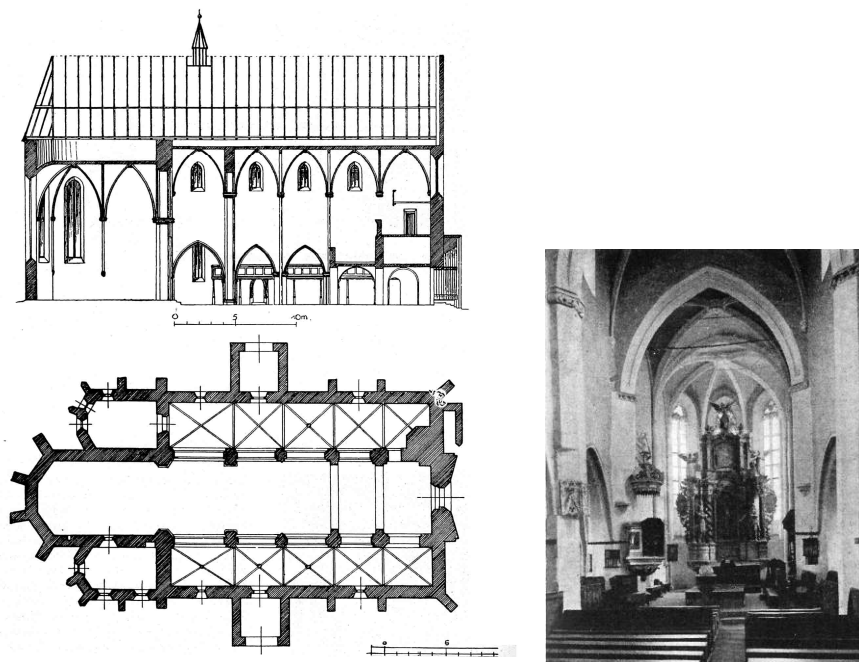
Nagykapus erődtemploma, Forrás: (A)

¹⁴ Winkler Gábor, *Evangélikus templomok Magyarországon*. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992

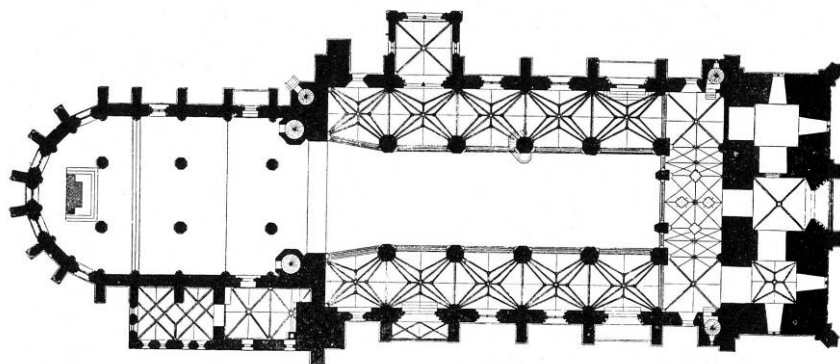
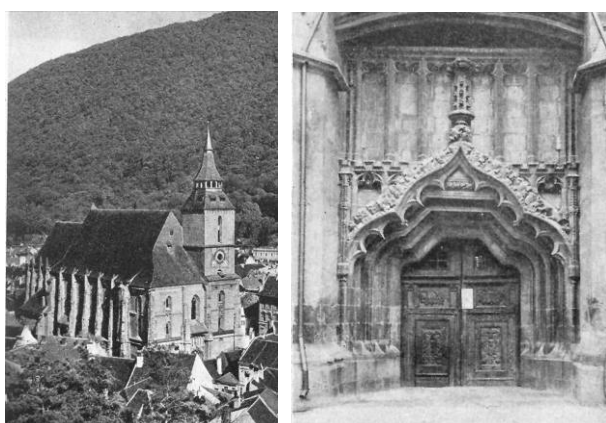
¹⁵ *Evangélikus templomok*, Szerkesztők Kemény Lajos és Dr. Gyimesi Károly, Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944

A nagy, háromhajós bazilikák legjellegzetesebb példája, egyben jelentős kora gótikus emlék Riomfalva XIV. század elején épült evangélikus temploma.

Az egységes terű, hosszázás csarnoktemplom több szép késő gótikus példája közül az egyik legszebb a brassói Fekete templom, amelynek építését a XIV. század végén kezdték meg, és 1777-ben építették bele - szintén gótikus stílusban – a karzatokat.

Riomfalva koragótikus temploma, Forrás: (A)

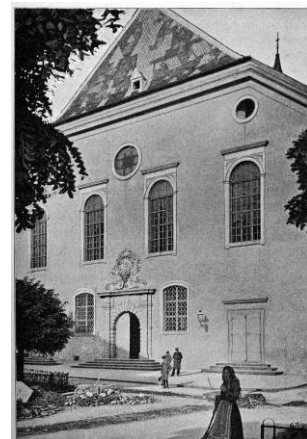
Brassó, Fekete templom Forrás: (A)

Brassó, Fekete templom, Forrás: (G)

A XVII. században a katolikus egyház restaurációja folyamán több száz templomot vettek vissza az evangélikusoktól. A templomok építését szigorú követelményekhez kötötték. A protestáns vallásgyakorlat egyre növekvő szigorítása és tiltása az 1670-es évek közepére tetőzött, és a helyzetet csak az 1681 évi soproni országgyűlés rendezte.

A kevés új építésű templom közül az 1638-ban megépült pozsonyi evangélikus (ma jezsuita) templom kiemelkedő fontosságú ebben a korszakban. Az építési engedélyt csak jelentős külső formálásbeli szigorításokkal kapta meg a templom. Nem lehetett tornya, félköríves szentélye, íves ablaka, kapuzata, az elnevezése pedig imaház, *oratórium* lehetett csak. Belső térszervezésében azonban nem voltak megkötések, így az az európai protestáns templomépítészet előképein, ezen belül a hugenotta imaházak térszervezési módján alapul.

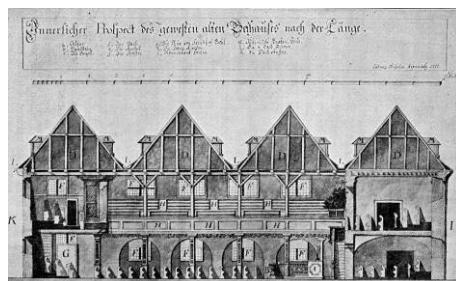
Pozsonyi jezsuita templom
Forrás: (B)

„A hosszanti, kvázi három hajóra tagolt csarnoktér, a körbefutó karzat, továbbá az oltár és a szószék összekapcsolódása és a hosszényszög alaprajz egyik centrumává formálása olyan térszervezési mintát jelentett, amely a nyugat-magyarországi evangélikus templomok XVIII. Sz. végi kialakítását alapvetően meghatározta.”¹⁶ Itt jelenik meg először az a speciálisan evangélikus berendezési tárgy, amelyet szószékoltárnak nevezünk.

Az 1681-től 1781-ig terjedő száz évet az artikuláris templomépítészet időszakaként szokás megjelölni. A korszak a nevét az 1681-es, a soproni országgyűlés határozatáról kapta, amely a reformáció óta hosszán tartó felekezeti összetűzések után először foglalkozott vallási ügyek rendezésével.

A törvényben artikuláris – azaz becikkelyezett – helyeket soroltak fel, ahol nyilvános vallásgyakorlatot és templomépítést engedélyeztek a protestáns híveknek. A kor vallási helyzetét jól jellemzi, hogy csak az ország 11 nyugati vármegyéjében jelöltek ki ilyen helyeket, általában két kisebb falut megyénként, még hozzá olyanokat, amelyek messze esnek a protestáns falvaktól.

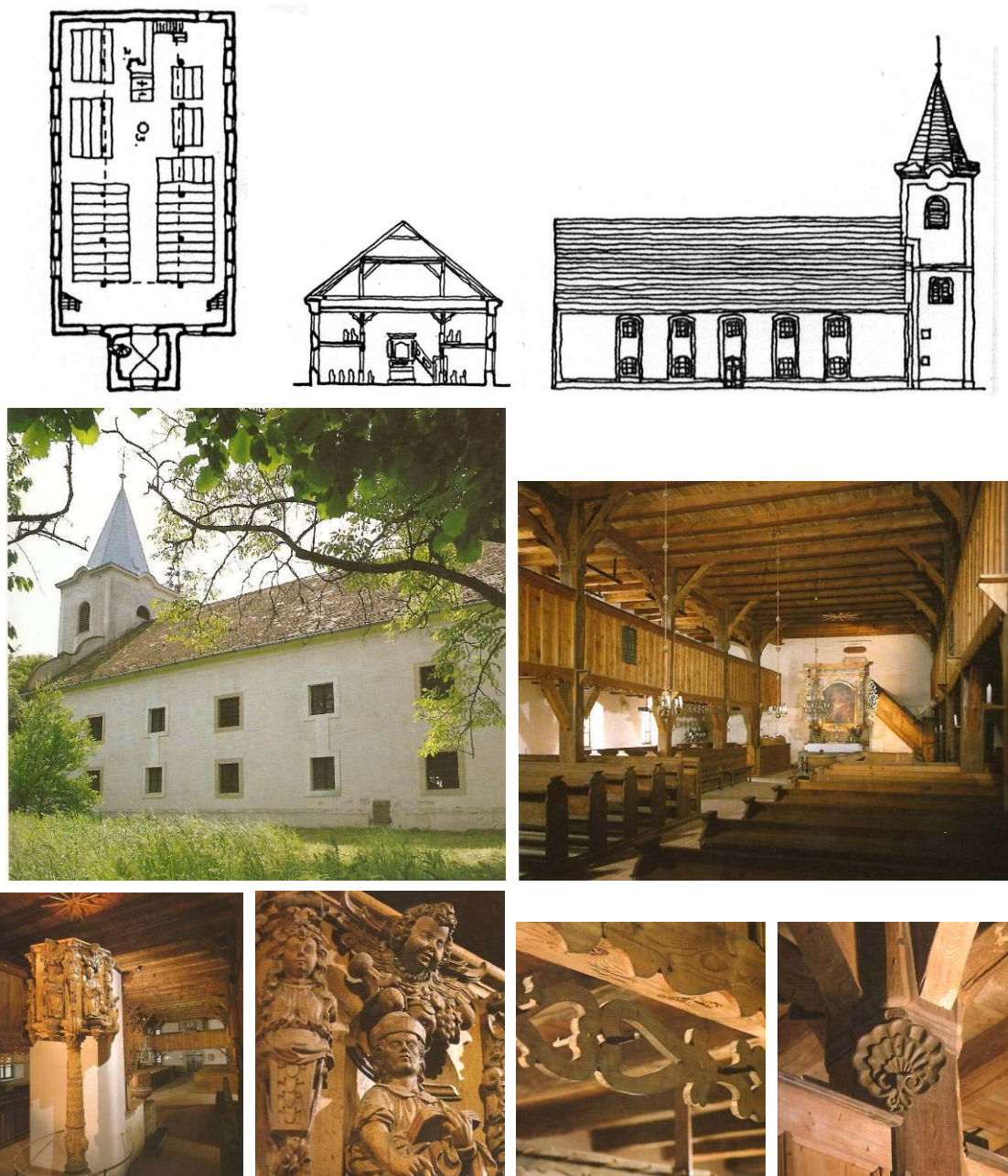
Az imaházak létesítését szigorú külalaki szabályokhoz kötötték. Sok esetben előírták a 'magtár' formát. Esetenként, hogy ne emelkedjék ki a környező házak közül, a nagyobb terek lefedésére keresztbe fordított kisebb nyeregtetők sorolásával kellett megoldani. Csak torony nélküli templomot engedélyeztek, az épületek bejáratát telekbelsőben, udvarból nyílóan alakíthatták ki, utcai főbejárata nem lehetett. Minden protestáns

Pozsonyi fatemplom, Forrás: (B)

¹⁶ Krähling János, *Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

templomot - egészen a XVIII. század végéig továbbra is oratóriumnak kellett nevezni, tekintet nélkül arra, hogy volt-e tornya, vagy nem, miből készült, igényesen, időt állóan, vagy egyszerű módszerekkel építették-e.¹⁷ A keleti országrész a török hódoltság alatt erősen elnéptelenedett, a törvény erre a területre emiatt nem kötött ki jelentős megszorításokat. Itt a betelepülő szlovák és német telepesek alapítottak új gyülekezeteket és építettek új templomokat a XVIII. század első felében. Kevés példa maradt fenn ebből az időből, kialakításukat leírásokból ismerjük, amelyek nem térnek ki minden részletre.

Nemeskéri fatemplom (1732), Forrás:rajzok: (B), képek: (G)

¹⁷ Az oratórium szó a későbbiekben minden esetben az egyszerű, igénytelen, inkább lakóháza vagy magtárra emlékeztető istentiszteleti helyet jelölte, ebben az időszakban azonban a protestáns templomra kötelezően használt kifejezés volt.

Általánosan jellemző azonban, hogy sövényfalas vagy favázás szerkezetűek voltak, esetenként szilárd körítő falazatok között a belső szerkezetek – karzatok, mennyezetek – és tetők fa szerkezetűek voltak. Lakóházra, vagy csűrre emlékeztető formájúak (feltételezhetőleg téglalap alaprajzúak) lehettek, körben vagy a két hosszoldalon karzattal, az egyik rövidebb végfal előtt, vagy a karzatba építve helyezkedett el a szószékoltár. A tető egyszerű kontyolt nyeregetető volt rendszerint, tornya nem volt, a harangokat a padláson, vagy külön épített harangtoronyban helyezték el. A szigorú előírások miatt leegyszerűsített külső mellett ezekben az oratóriumokban a belső famunkák (szószékoltárok, belső tartószerkezetek, karzatok, fedélszékek és mennyezetek) adtak teret az igényesebb kialakításra. A nemeskéri fatemplom őrizte meg legjobban a formáját.

A Türelmi rendeletről (1781) a XIX. század közepéig tartó időszak volt a magyarországi evangélikus templomépítészet egyik legtermékenyebb időszaka. II. József 1781-es toleranciarendeletere a nem katolikus gyülekezetek számára korszakos változást jelentett.¹⁸ Széleskörű templomépítés indulhatott, mert ahol legalább 100 család vallotta magát evangélikusnak, ott engedélyezték a vallásgyakorlatot. Bár továbbra is érvényben maradtak az artikuláris időszak külalaki megszorításai, az évtized végére eltörölték a kötelező oratórium megnevezést, majd a toronyépítés tilalmát, és engedélyezték az utcai főbejárat kialakítását is. Ebben az évtizedben összesen 218 esetben kapott engedélyt evangélikus gyülekezet templomépítésre.

Az új templomok esetében fontos tényező, hogy a kor valamennyi evangélikus lelkésze külföldön is tanult, így az európai művészeti - liturgiai kölcsönhatás a magyarországi megszorítások ellenére folyamatos maradt.¹⁹ Ebben az időben Leonard Sturm újtó térszervezési gondolatait Németországban már elkezdték a gyakorlatba átültetni. Hatásuk, bár megkésve, a magyarországi evangélikus építészetben is érzékelhető. Különbség jelentkezik a városi templomok és a kisebb települések templomainak fejlődése között.²⁰

A kis települések templomainak kialakítását befolyásolta a rendelkezésre álló technológiák korlátja: a falusi építőmesterek hagyományos szerkezeteket és térlefedéseket tudtak csak alkalmazni. Bibó István az 1800-as évek evangélikus építészetét vizsgálva egy történelmi okot is felhoz arra, hogy miért a hagyományos hosszházas templomforma terjedt el leginkább: a protestáns felekezetek a sok megszorítás után, amikor végre templomot építhettek, nem kerestek mindenáron új

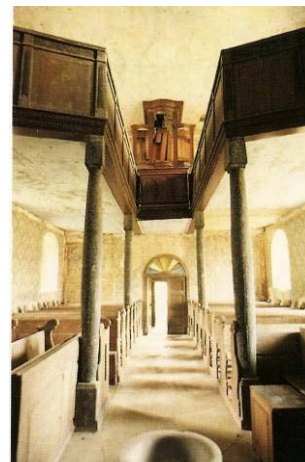
¹⁸ Krähling János, *Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

¹⁹ Harmati Béla László

²⁰ Winkler Gábor, *Evangélikus templomok Magyarországon. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992*

formákat, hanem az általuk jól ismert katolikus középkori templomformát vették alapul a legtöbb esetben.

A legelterjedtebb forma a hosszázás formájú egyhajós, két oldalon, vagy U alakban karzatokkal beépített egyterű templom. Ez a forma tekinthető az első önálló evangélikus templomtípusnak Magyarországon. A karzatok funkcionális szerepe ebben a korban megszűnt: korábban az udvarokba beszorított, vagy az adott méretű, átvett templomok belsejében minél több férőhely elhelyezését szolgálták. Az új templomok esetében méretbeli megszorítások nem voltak, a karzat jelenléte az evangélikus tér alapkövetelménye lett. A karzatok között sok esetben egészen szűk hely marad csak, amely még jobban hangsúlyozza a tér tengelyességét, a figyelem kultuszcentrum irányába terelését. Az épületek nagy többsége eredetileg torony nélkül épült, csak a XIX – XX. Században építették hozzájuk a ma látható tornyaikat. A kiemelkedő számú újonnan épült templom - elsősorban belső térszervezésbeli különbségekben – tájegységenként különbségeket mutat²¹, és kis mértékben érezhető Sturm rendszereinek a hatása is.

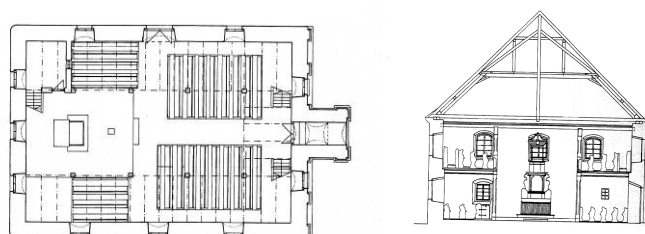
Zsibrik, (1820) Forrás: (H)

²¹ *Tipológia: Krähling János, Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004*

A Nyugat-Dunántúlon jellemző alaprajzi forma az egyenes apszis-záródású, széles téglalap. A szilárd körítő falak között általában fa fedél-, födém- és karzatszerkezeteket alkalmaztak, amely változatos kialakításokat eredményezett. A szélesebb templomhajóban a karzattartó oszlopok mennyezetig futnak, egyben a fedélszerkezetet is alátámasztják, amely gyengíti a tér egységét. A szimmetrikus templomhajó végfalán a tengelyben szószékoltár helyezkedik el.

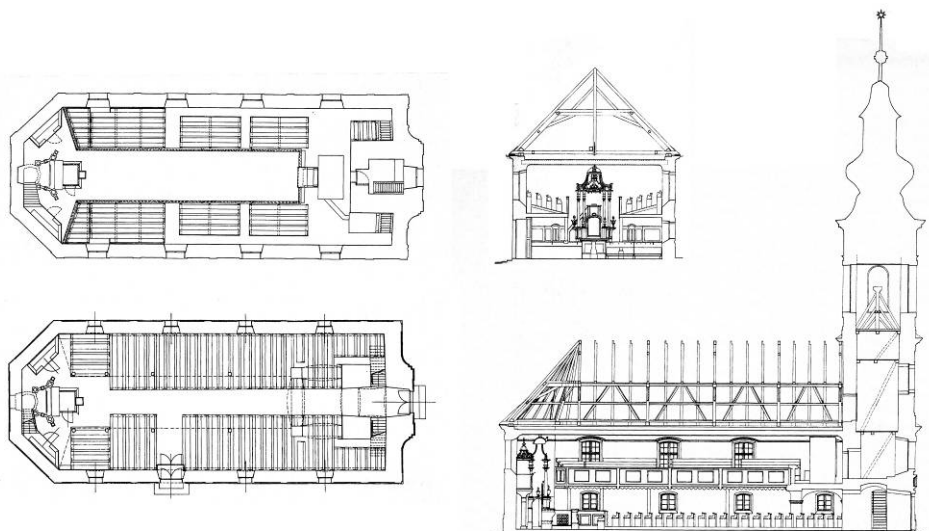

Nagygeresd (1784), Forrás: rajzok:(H), képek: (G)

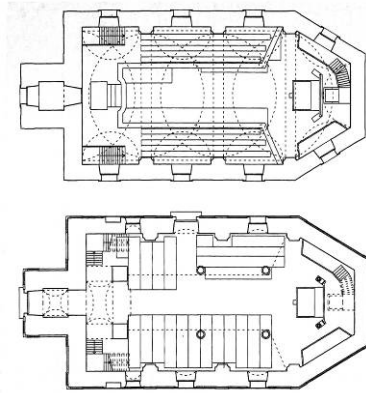

Nemescsó (1784) Forrás: rajzok:(H), képek: (G)

A Dél-Dunántúlon nagyjából német, kisebb részt szlovák lakosság épített itt új templomokat. Templomtípusuk hosszúkás négyszög alaprajzú, oldalhomlokzatán egymás feletti ablakosokkal tagolt, diadalív nélküli íves vagy poligonális szentélyvégződésű. A belső térben orgona- és oldalkarzatokkal tagolt, a szentélyben mindig szószékoltárral. A templomhajók keskenyebbek, egységes, osztatlan térlefedésűek. A karzatok a térbe beépítettek, így a karzattartó oszlopok nem futnak fel a mennyezetig. Gyakori az ország más részében nemigen használatos illusztrált karzattartó oszlopok nem futnak fel a mennyezetig. Gyakori az ország más részében nemigen használatos illusztrált karzattartó oszlopok nem futnak fel a mennyezetig.

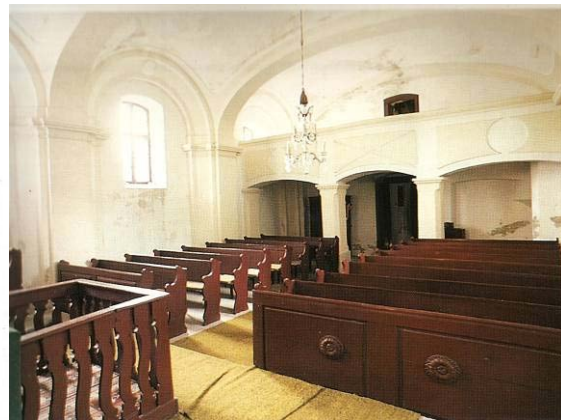
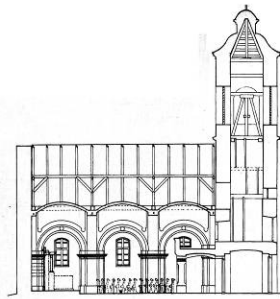
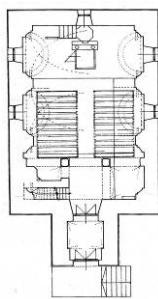

Bikács (1786), Forrás:(H)

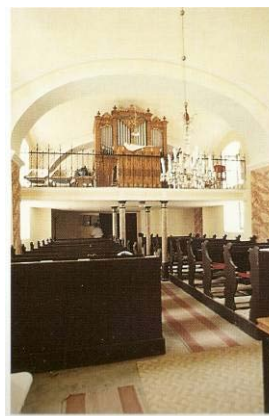
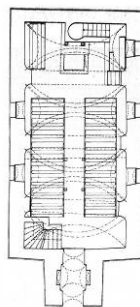

Keszőhidegkút (1795) Forrás:(H)

Veszprém megyében jellemző a téglacseh boltozat és a részleges karzat (csak orgonakarzat).

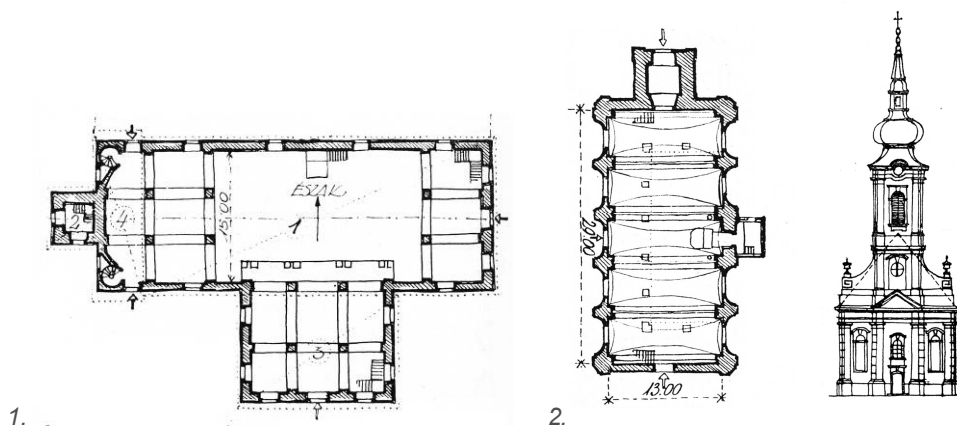

Öcs (1800-as évek eleje), Forrás:(H)

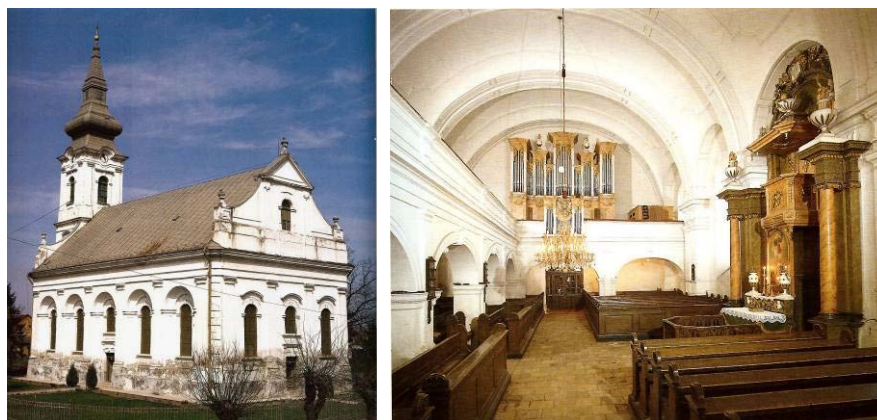

Karakószörcsök (1791?) Forrás:(H)

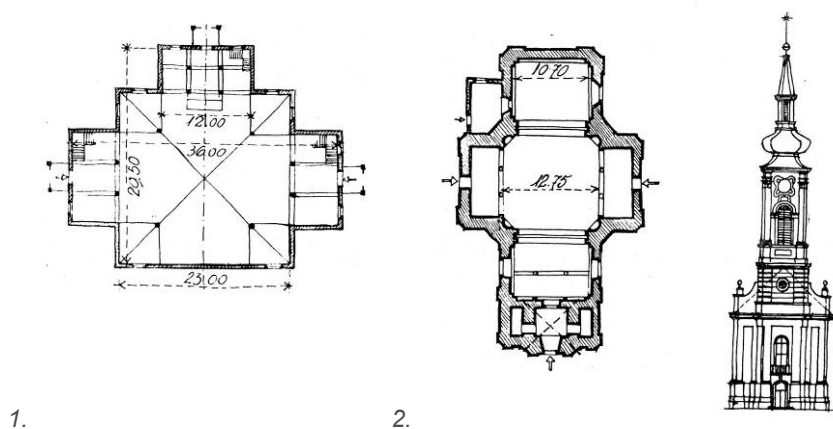
Az Alföldön a református templombelsők mintájára a téglalap alaprajzon belül a hosszoldal előtt elhelyezkedő liturgiai centrum jellemző. Dr Friedrich Loránd ezt a keresztbe fordított 'T' formát, valamint a Felvidéken és Észak Magyarországon jellemző centrális templomtereket Sturm hatásaként értékeli.²²

1. Orosháza, 2. Mezőberény (1792), Forrás: (A)

Mezőberény (1792), Forrás: (G)

1. Késmárk, 2. Miskolc, Forrás: (A)

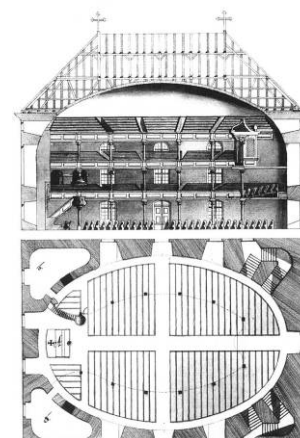
²² *Evangélikus templomok, Szerkesztők Kemény Lajos és Dr. Gyimesi Károly, Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944*

A városi templomok esetében az építkezéseket alapos előkészítés és tervezés előzte meg, emiatt jelentős példák születtek ebben a korban. A városi templom épülete sokszor nemcsak az egyház, de a város életében is kiemelt szerepet kapott. Neves külföldi építőmestereket vontak be az építkezésekbe, Sopronban, (Kimmach Lajos, 1782.) és Győrben (Grossmann József, 1784.).²³

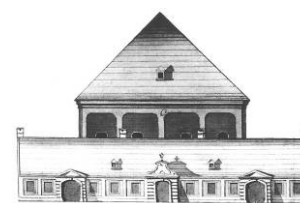
A belső rendszer kialakításában a pozsonyi 1638-as oratórium elrendezése őrződött meg. Jellegzetessége e templomoknak az erősen funkcionális alaprajzi-felépítményi rendszer. Igényes szerkezeti megoldások, karcsú oszlopokkal alátámasztott függő kupolasoros lefedés, monumentalitásra való törekvés és a puritánság jellemzőek.²⁴

Ezek a templomok még az artikuláris időszak megszorításai szerint épültek, udvarból nyílóan, magtár formával és torony nélkül. Belül háromhajós kialakításúak, két karzatszinttel, széles középhajóval. Az egymás fölé helyezett nagy ablakfelületek bőséges megvilágítást adnak a belső tereknek. Ez a világos, átlátható kialakítás a mai napig jellegzetessége az evangélikusok templomainak. A belső terek díszítése maga az igényes szerkezet, ornamentika, rátett díszítések nem jellemzőek. A fehérre festett falak között a figyelem a kiemelt tárgyakra, a szószékre, oltárra és az orgonára irányul.

Békéscsaba nagytemploma (1807) már a mai formájában, toronnyal együtt épült. Térszervezése rokon a sopronival és a győrivel.

Sopron, Kimmach Lajos terve (nem valósult meg)
Forrás: (G)

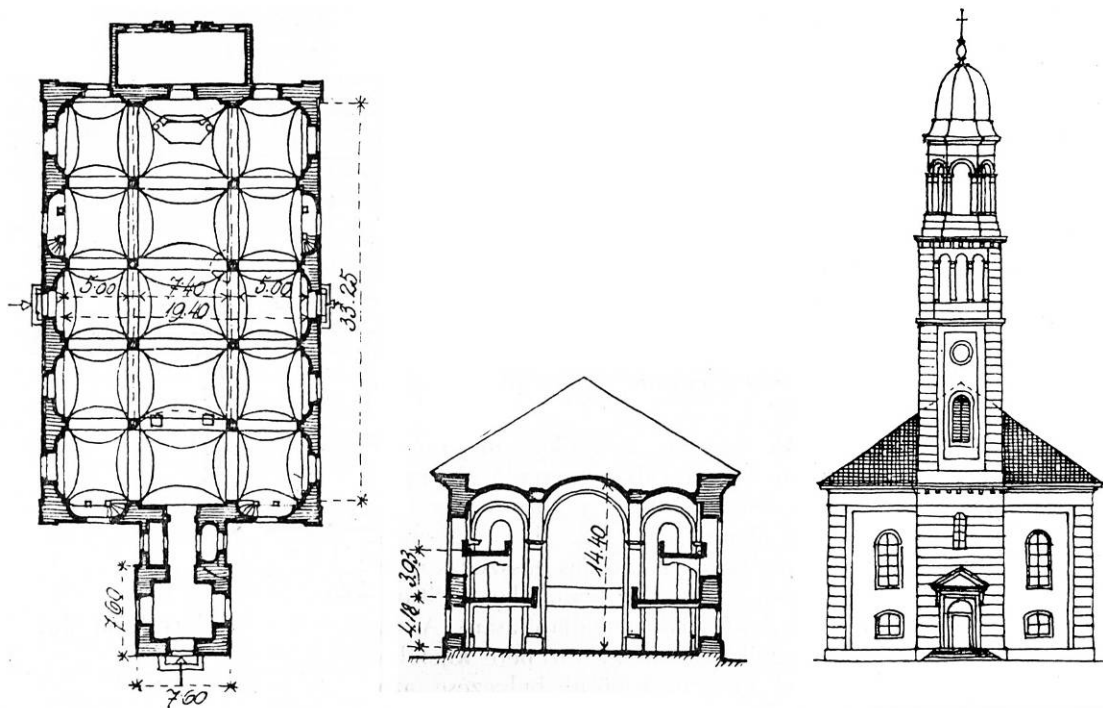

Győr, Öregtemplom, (1784)
Forrás: (G)

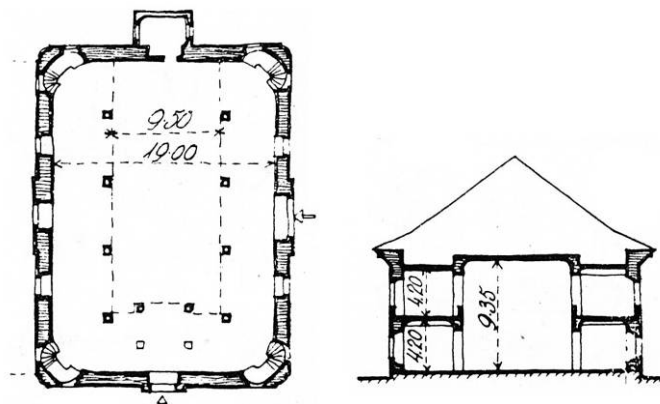

²³ Winkler Gábor, *Evangélikus templomok Magyarországon*. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992

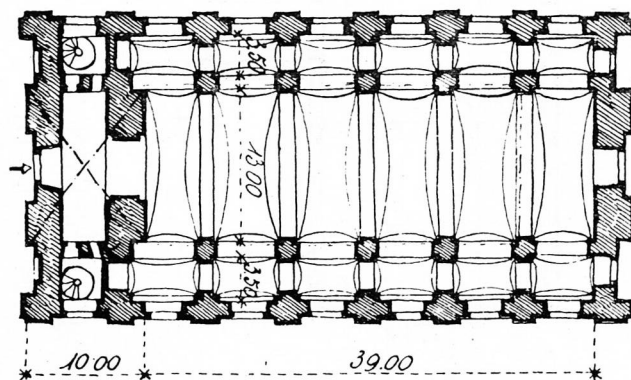
²⁴ Krähling János, *Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

Sopron, Forrás:rajzok: (A), képek: (B)

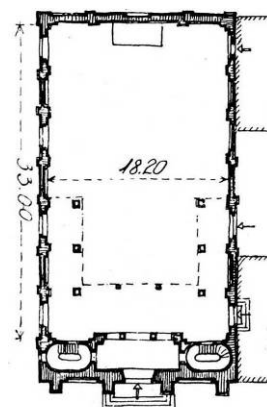
Győr, Öregtemplom, Építész: Grossmann József (1784) Forrás: rajzok: (A), képek: (G)

Békéscsaba, Nagytemplom (1807) Forrás: rajz: (A), képek: (G)

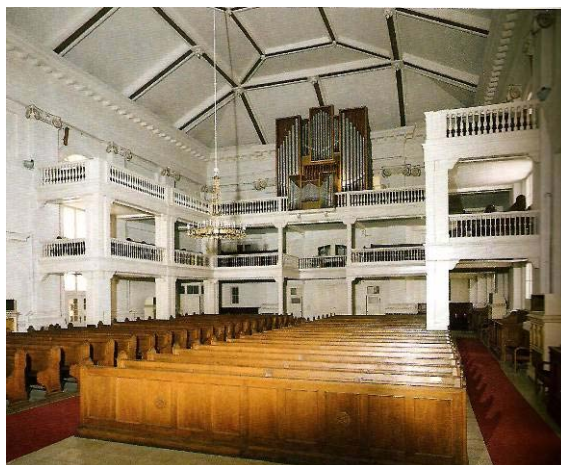
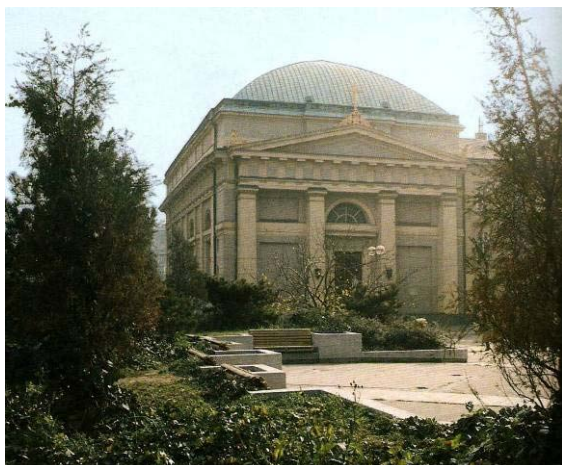
XIX. sz. elején az egyház országos szervezetének kialakulása, az egyházmegyék létrejötte új lendületet adott a templomépítésnek. Az egyre igényesebb építészeti programok, neves magyar és külföldi mesterek bevonása azt eredményezte, hogy a magyar evangélikus egyházi építészet bekerült a hazai építészet élvonalába.²⁵

A XIX. század elejének, a klasszicizmus kibontakozásának úttörő alkotása a Deák téri templom (1799-1811), Pollack Mihály alkotása. A fegyelmezett és ünnepélyes épület egyszerű téglalaprajzú teremtemplom. Egységes térlefedéssel és eredetileg karzatok nélkül épült, egyszerű, de igényesen formált részletek alkalmazásával tiszta egységes belső teret képez. Tornyát később lebontották, de az épület tekintélyes és egységes képe ezzel nem sérült. Mind az alaprajzi formát tekintve, mind tömegét és homlokzatképzését tekintve egységes, következetes kialakítású, alapvetően eltér a barokk gondolkodásmódjától. A klasszicizmus említésre méltó példája a pécsi templom (1875, Baldauf János) is. Érdekessége, hogy különálló harangtornya van. Falusi templomok közt kevés építészeti jó minőségű példát találunk.

Deák téri templom alaprajza, Forrás:(A)

²⁵ Winkler Gábor, *Evangélikus templomok Magyarországon*. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992

Deák téri templom Forrás: (G)

A XIX. század végétől az első világháborúig terjedő időszakban a nemzetközi egyházi építészeti elvek közül Magyarországon alapvetően az Eisenachi regulatív érzékeltette a hatását, az is csak késve, viszont a nemzetközi templomépítészethez képest hosszú ideig. Térnyerése a historizáló építészettel esett egybe. Jelentősebb alkotásai a kornak azok, amelyek valamelyik korábbi építészeti stílus nyelvét tisztán használják, nem pedig keverve, mint az esetek többségében.²⁶

Neogót stílusban épültek 1. Pecz Samu Fasori temploma (1905), 2. Gerey Ernő: Muraszombat (1910), 3. Francsek Imre Szentes (1905). Neoromán stílusú 4. Schulek Frigyes szegedi temploma (1882), 5. neobarokk példa Kallina Mór budavári temploma (1895). 6. A romantika kiemelkedő példája a Rákóczi úti szlovák templom Forrás: (A)

²⁶ Györy Aranka, *Evangélikus templomok*, Szerkesztők Kemény Lajos és Dr. Gyimesi Károly, Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944

I.3.3 XX. századi magyar evangélikus templomépítészet a rendszerváltásig

Amikor a XX. Század magyar templomépítészetéről van szó, valójában két korszakról beszélünk: a két világháború közötti és az 1990-es évek óta eltelt időszakokról.²⁷ A második világháború végétől a rendszerváltásig terjedő időszakban templomépítés gyakorlatilag nem folyt, főleg karbantartási, esetenként bővítési munkák történtek.

A XX. század első harmadában a modern építészet kibontakozása Európában nagy hatással volt az új német és a skandináv templomépítészetre. Magyarországon ugyanebben az időben azonban még mindig az Eisenachi direktíva hatása volt érzékelhető. Az 1944-ben megjelent, Kemény Lajos és Gyimesi Károly által szerkesztett *Evangélikus templomok* című kézikönyv volt az első hazai tematikus összefoglaló kiadvány.

A könyv összefoglalást és iránymutatást ad a kortárs európai protestáns templomépítészet jelenségeiről. A korszak magyar evangélikus építészetét sokkal inkább meghatározta az ugyanebben a könyvben Jánossy Lajos teológiai professzor által közzétett liturgiai- teológiai irányzat. Építészeti szemléletét liturgikus alapokra helyezi: „Luther (...) a régi egyház megújódását kívánta szolgálni a szentlélek vezérlete alatt, (...) így külön templomtípust vagy éppen templomstílust sem alkot.” A reformációban megörökölt templomok szerkezete, formája, berendezése alapján véve megfelel (...) az evangélikus egyház liturgikus szükségletének, csak a használatban kell a kegyelmi eszközök tiszta érvényesülését biztosítani.” A szószékoltár használatát elveti, a szószék és az oltár különálló elhelyezése mellett foglal állást.

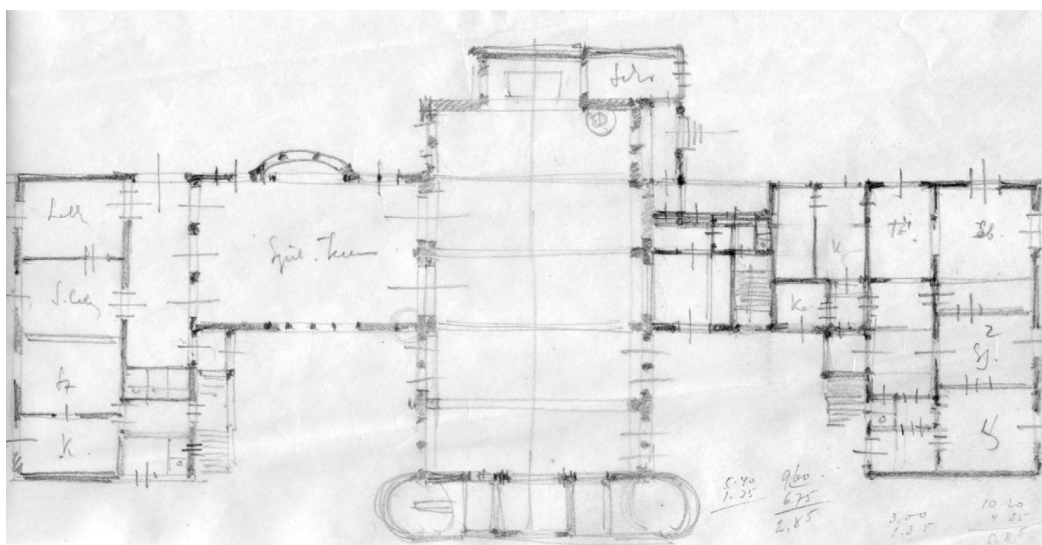
A tanulmányában megfogalmazott ideális templom hosszanti elrendezésű, tornyos, hagyományok szerint keletelt épület, amely külsejét tekintve igényes megjelenésű, de nem „divatos” vagy „gyülekezeti otthon” hatását kelti. A templomtól eltérő funkciójú más használatú helyiség nincs benne. Belső kialakításban is az ókeresztény, illetve a középkori hagyományokat veszi alapul: az épület főbejárata nyugaton van, az előcsarnokból jutunk az oldalkarzatok nélküli templomtérbe, amitől a szentély diadalívvel és lépcsőfokokkal van elválasztva. A szószék a templomtérben, vagy a diadalíven áll, az oltár pedig az ókeresztény hagyománynak megfelelően körüljárható mensaoltár. A keresztlő medence az előcsarnokban helyezkedik el. Kiemeli a színes üvegablakok alkalmazásának fontosságát a templomhajó kialakításában.

Jánossy Lajos építészeti ideáljának értékét Krähling János a következőképpen fogalmazza meg: „az egyetemes keresztény templomépítészet hagyományainak, szimbólumainak megtartására és új liturgia szerinti újraértékelésre helyezi a hangsúlyt, a lutheri reformáció és az egyetemes keresztény örökség szintézisét keresi. Ebben az

²⁷ *A rendszerváltást megelőző időszak evangélikus építészetéről Krähling János ad szemléletes összefoglalást. Új evangélikus templomok, Luther kiadó, Budapest, 2008*

értelemben hagyományőrző és modern. Felfogása nemcsak a nagy kortárs templomépítő, Sándy Gyula alkotásaira volt döntő hatással, hanem bizonyos értelemben meghatározó maradt az 1990 után kibontakozó újabb templomépítési hullámban is.” Mindemellett Jánossy elvei nem foglalkoznak a modern 20. századi európai protestáns építészet sarkalatos pontjaival, vagy egyenesen tagadják azokat. A német egyházi építészetben meghatározó Bartning 1919-ben megfogalmazott liturgiai – funkcionális térszervezési célkitűzéseire nem tér ki részletesen, és elveti a templom köré szerveződő gyülekezeti központ funkcionális lehetőségét.

A modern építészet, ezen belül Bartning munkásságának fontos, újító eleme a bővíthető, rugalmas gyülekezeti térhasználat építészeti megoldása. Az egyik első magyarországi példa a kelenföldi evangélikus templom és gyülekezeti központ (1926–27, építés: Schulek János).

Kelenföld, Schulek János alaprajzi vázlatja Forrás: (J)

Krähling János szerint a hazai evangélikus építészetben belül: (az épület) “egy fontos legújabb kori szakrális építészeti jelenség hordozója, aktualitása és jelentősége vitathatatlan”²⁸. Magyarországon az 1930-as évek végétől vannak példák a templomban a templomtérrel eltérő használatú terek elhelyezésére. Frecska János Kőbányai templománál (1935), Sándy Gyula diósgyőr-vasgyári evangélikus templománál (1935), Sándy Kézdivásárhelyre tervezett evangélikus templománál (1943), Szeghalmy Bálint fábiánsebestyéni református templom tervén (1940 ?) és a Lévai evangélikus gyülekezeti központjának a tervében (1941) a gyülekezeti terem esetenként különböző funkcionális kapcsolatot létesít a templomtérrel.

A XX. Század első felében a magyarországi protestáns templomépítészetet meghatározó, legtöbbet foglalkoztatott két építész személyiség Sándy Gyula és Szeghalmy Bálint.

Sándy Gyula építészeti munkásságának igen nagy részét teszik ki az evangélikus templomok, számuk a százat közelíti. Közkedvelt építészeti stílusát több forrásból ötvözte. Kismarty-Lechner Jenő által megteremtett nemzeti neoreneszánsz irányzatból merítette a felvidéki pártázatos reneszánsz formavilágát és a népi ornamentika ötvözését. A középkori alapokból építkező historizáló neogót formavilágot tanárától, Pecz Samutól, és annak kortársaitól sajátíthatta el. Templomainak térszervezése is ebből a korból merít. Legtöbbször a középkori torony-hosszház-szentély felépítésű kialakítást használja, ahol a torony a templomtest oldalán helyezkedik el, utalva ezzel a középkori torony nélküli templomaira.

Sándy: Nagytarcsa,
Forrás:(G)

Konzervatívnak tekinthető építészeti irányvonala mellett azonban terv szinten megjelenik a wiesbadeni program és a berlini építészkonferencia, valamint a magyarországi felvidéki protestáns hagyományok hatása. Nem megépült tervei több centrális térszervezésű templom is szerepel. Egyik legkiforrottabb terve a Diósgyőr-vasgyári görögkereszt alaprajzú közép kupolás templom (terv: 1935-38), amelynek előképe a XIX. századi német templomépítészet szolgált.²⁹

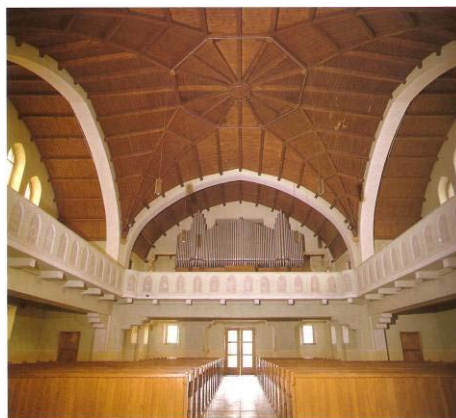
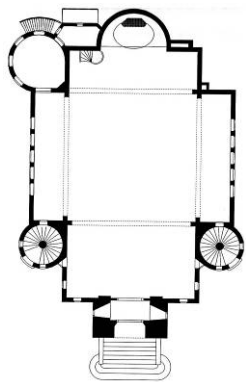
Sándy: Diósgyőr-Vasgyár,
Forrás:(A)

Sándy építészetét jelentősen befolyásolta az épület-szerkezzetani oktatói tevékenysége. Konzervatív formavilága mellett a korszerű szerkezetek, ezen belül a térlefedő szerkezetek ismerete jellemezte, amelynek feltétlen érezhető a hatása az építészetére. Míves anyaghasználat, szerkezeti

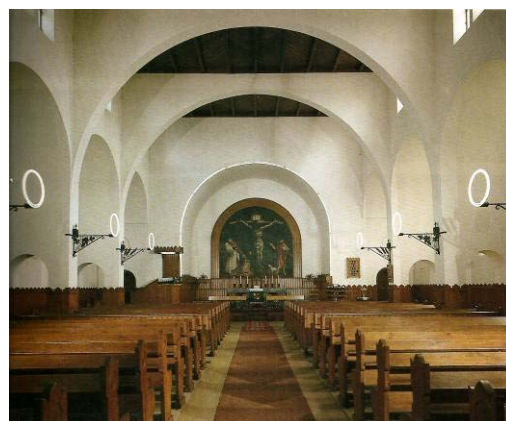
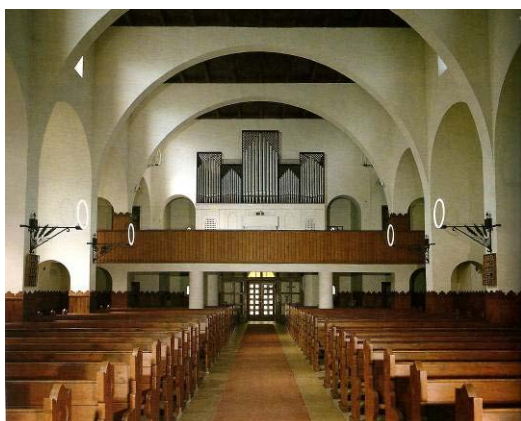
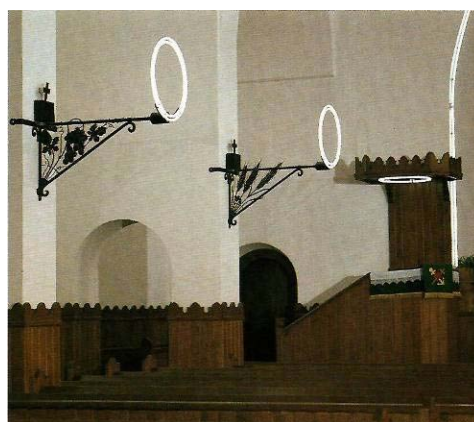
²⁸ Krähling János :GYÜLEKEZETI KÖZPONTOK A XX. SZÁZAD SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETÉBEN. 2008. megjelent: Építés-Építészettudomány 36 (1-2) 119-127

²⁹ Krähling János, Új evangélikus templomok, Luther kiadó, Budapest, 2008.

precizitás, és gondos részletképzés, rendkívüli tartósság, szerkezeti stabilitás, az acél, fa, vasbeton szerkezetek korszerű kombinációja jellemzi az épületeit. Templomaiban újszerű farács boltozatokat alkalmazott.

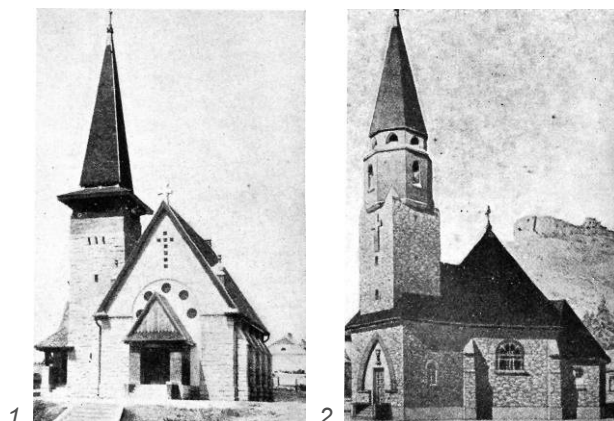

Sándy: Győr- Nádorváros (1944) Forrás:(G)

Sándy: Rákospalota Forrás: (G)

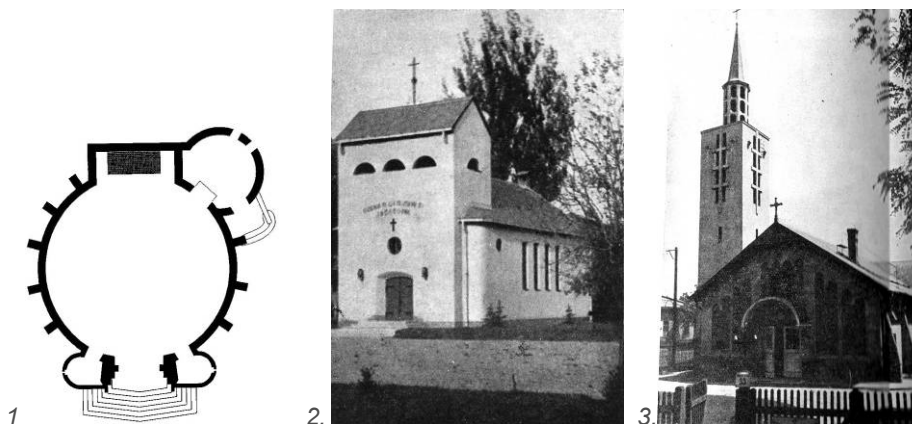
Szeghalmy Bálint Kós Károly építészeti felfogásának követője volt. Az erdélyi gúlisakos-fiatornyos, famennyezetes református templomok világa meghatározó az építészetében. Főleg református, de nagyszámú evangélikus templomot is tervezett, és életművében szerepel néhány ökumenikus, református és evangélikus közös használatra szánt templom is. Térszervezési megoldásaiban a két felekezet építészeti kérdései ötvöződnek. Igen fogékony volt a kor egyetemes liturgiai – építészeti irányzataira. Több terve és épülete centralizáló mintákat követ, és a fábiánsebesthéni református templom tervvázlatában Otto Bartning egyik megépült munkájának tömegképzését idézi.

Szeghalmy: 1. Tapolca (1936), 2. Sümeg (1937) Forrás: (A)

Az európai modern építészet az evangélikus templomépítészetben alig érezte hatását. A református és katolikus templomok közt azonban bár kevés számban, vannak kiemelkedő példák.

A modern hatása a magyarországi evangélikus építészetben nem hozott korántsem olyan radikális változásokat, mint a skandináv és a német területeken. A korszerű térformálás és szerkezeti kialakítások mellett, a történeti térkapcsolatok, formanyelv, motívumvilág használata továbbra is jellemző maradt. Szontágh Pál borsodnádasd-lemezgyári (1934), és somsály-bányatelepi (1942) templomai karakteres, merész, újszerű tömegformálásukkal kivételt képeznek a korszak templomai között. Fontos modern emlék Lux Kálmán Vajda Péter utcai temploma (1934-36).

1. Szontágh: Borsodnádasd-Lemezgyár, Forrás: (G)
2. Somsály-Bányatelep, 3. Vajda Péter utcai templom képe az 1944-es kiadásból Forrás: (A)

II Kortárs evangélikus templomépítészet Magyarországon

A rendszerváltás után felélénkült az igény az új templomok építésére. Az igény egyházon belüli hazai, és külföldi anyagi támogatottsággal párosult, így számos új templom épült. Mára ez a templomépítési hullám lezárultnak tekinthető. A magyarországi evangélikus építészet XX. század végi alakulását befolyásoló jellegzetesség, sem hazai, sem nemzetközi téren nincsenek olyan építészeti fórumok, viták, elvek, amelyek a művészet és az egyház kapcsolatát, valamint a liturgia kérdéseit tisztáznák. A hiányt pótolandó első lépések egyikeként 2007-ben jelent meg a *„Gyülekezeti Liturgikus Könyv”*, amely az istentiszteletek színvonalának emelése céljával javaslatot tesz egy megújult evangélikus mise- és énekrendre. A kiadvány fogadtatása nem egyöntetű, de fontos szerepet játszhat Magyarországon a liturgiai diskurzus megindításában.

Egyházművészeti, építészeti szempontból az egyetlen összefoglaló és iránymutató célzatú könyv a Kemény Lajos és Gyimesi Károly által szerkesztett *„Evangélikus templomok”* (1944) című kiadvány. A könyv az építészettörténeti áttekintés mellett foglalkozik a kortárs templomépítészet kritikai áttekintésével is. 1992-ben jelent meg a második, az evangélikus templomokat összesítő építészeti – művészeti összefoglaló kiadvány, *„Evangélikus templomok Magyarországon”* címmel, amely számba veszi a mai Magyarország összes evangélikus templomát.

2008-ban jelent meg a 1990 – 2005 közötti evangélikus és ökumenikus templomépítészetet bemutató *„Új evangélikus templomok”* című könyv, amely nívós összefoglalást ad a tárgyalt korszakról.

Harmati Béla László az időszakot templomépítészeti és művészeti szempontból „sorvezető nélküli”-nek nevezi. Ennek egyik okaként a liturgiai és művészeti egyházi állásfoglalás hiányát jelöl meg. Másik, jelentős ok, hogy a II. világháború után 4 évtized kimaradt a templomtervezés, -építés hazai gyakorlatában. Megváltozott a társadalom felépítése, az egyház szerepe. A nemzetközi építészetben radikálisan új áramlatok és újabb technológiák lettek uralkodóak. Lehetetlen és értelmetlen lett volna a negyven évvel azelőtti megoldásokat továbbgondolni és továbbvinni. Masznyik Csaba nagyon érzékletesen így írja le a helyzetet³⁰: „Ebben a helyzetben az alkotók, vagyis az építészek és megbízóik kezdetben szinte csak magukra támaszkodhattak: a tervezők koruk gyermekei, akik számára a templomok, esetünkben az evangélikus templomok hagyományaihoz való kötődés vagy éppen az attól való elszakadás, a centrális vagy hosszanti terek problémája, a liturgia egyes momentumainak exponálása, a tér szakrális vagy profán jellegének hangsúlyozása, az adott helyszín adottságaihoz való kapcsolódás

³⁰ *Új evangélikus templomok, Luther kiadó, Budapest, 2008*

módja egyéni döntések során alakul ki és fogalmazódik meg minden egyes épületnél sajátosan.

Nincs közös nyelv sem, amely ezeket az alkotókat, és rajtuk keresztül az épületeket összekötné. (...) nem kizárólagosan az evangélikus templomok problémáira koncentrálnak azok, akik ezeket a templomokat tervezik. Műveiken a kortárs templomépítészet hatása éppúgy kimutatható, mint az egyházon belüli hatások.”

Az építészeti minőség biztosításának céljából a tervezőket az evangélikus egyház az esetek többségében meghívásos vagy nyílt pályázaton, az egyház építkezéseit felügyelő és szervező építési osztály irányításával választotta ki. A magas építészeti színvonal emellett annak is köszönhető, hogy az evangélikus egyház több neves kortárs építész (Benczúr László, Csomay Zsófia, Krähling János, Nagy Tamás, Pazár Béla) tudhat a sorai között. Ugyanakkor a tervpályázati módszer eredményeként a tervezők között előfordul több nem evangélikus vallású, vagy éppen vallást nem gyakorló építész.

Itt az ökumené hazai szerepéről, fogadtatásáról pár szót érdemes ejteni. A keresztény egyházak közeledése Nyugat-Európában általános jelenség. Ennek egyik oka, hogy a különböző egyházak társadalmon belüli közel azonos súlya nem váltott ki elkülönülésre igényt, mint ahogy az Magyarországon tapasztalható volt. A másik, jelentősebb ok, hogy az ipari, modern társadalmakban a vallásosság kérdése ma nem úgy vetődik fel, hogy milyen felekezethez tartozik valaki, hanem hogy egyáltalán vallásos-e vagy nem. Érdemesnek találok megemlíteni Walter Zahner teológus jövőképét: „A jövő egyik nagy problémáját a túl sok vagy túl nagyméretű templomok jelenthetik. Ennek vészjósló jelei már mutatkoznak Nagy Britanniában és Hollandiában, ahol sok használaton kívüli templomot alakítottak át múzeumnak, könyvtárnak, sőt, magán lakóháznak és irodáknak is.”³¹

Az ökumené magyarországi fogadtatását úgy gondolom hogy jól jellemzi, hogy az „*Új evangélikus templomok*” című könyvben az evangélikus egyház Luther kiadója természetesnek tartotta az ökumenikus templomokat is bemutatni. A protestáns gyülekezetek kis létszáma miatt sok esetben épült közös templom. Ökumenikus templom a szó hű értelmében csak egy (Herceghalom) épült Magyarországon a mai napig. Az evangélikus egyház mindig a katolikus és a református között helyezkedett el, mind liturgiai, mind egyházművészeti, építészeti szempontból. Ebből a helyzetből adódik egyfajta közvetítő szerep³². Emellett mindig jellemző volt az egyháza a nyitottság, a szabad gondolkodás igénye. Ma a hívek nagy részében tapasztalható egy természetes igény a felekezetek közötti nyitottságra, hiszen az evangélikusság nagy része vegyes

³¹ Walter Zahner 1961-ben született és katolikus teológiát hallgatott Bambergben, Párizsban, Münsterben és Münchenben. 1991 óta a Német Püspöki Konferencia művészeti és kulturális tanácsadója. Az idézet forrása: *Christlicher Sakralbau – Entwicklungen von den 20er Jahren (Keresztény egyházi építészet – Fejlődéstörténet a 20-as évektől kezdődően.)* DETAIL 2004/3 938. oldal

³² Dr. Fabiny Tamás püspök

családokban él. A gyülekezetek számának növekedésével megszűnni látszik a katolikus formáktól való kényszeres elhatárolódás igénye, és megjelenik az igény a lutheránus istentiszteletek ősi formáihoz való visszatérésre.³³ Ez tükröződik a már említett *Gyülekezeti Liturgikus Könyv* létrejöttében, a miseruha visszatérésében, a zene szerepében, és a liturgia menetében is, amelyek mind a katolikus és a protestáns liturgia közeledésének jelei.

³³*Dr. Fabiny Tamás evangélikus püspök*

II.1 Evangélikus templomok Magyarországon (1990-2008)

Elemző módszerként hat kérdéskört határoztam meg, amelyek alapján a 32 megépült templomot vizsgálom.

A megfogalmazott kérdéskörök jellegzetesen evangélikus építészeti szempontok, amelyek az „Előzmények” fejezetben leírt kutatások alapján körvonalazódtak. Az első három kérdés az evangélikus templom Lutheri alapelveiből adódó építészeti problémakörre vonatkozik. A negyedik és ötödik az evangélikus templomépítészet hazai és külföldi fejlődéstörténetének jellegzetességeiből származik, az utolsó téma fontosságára pedig a kortárs egyházi személyiségekkel folytatott beszélgetések világítottak rá.

- a. Hogyan nyilvánul meg az egyetlen kultuszközpont keresése a belső kialakításban?
- b. Hogyan viszonyulnak a kortárs tervezők az ornamentika alkalmazásához?
- c. Hogyan viszonyulnak a kortárs tervezők a szakrális élmény kérdéséhez?
- d. Van-e olyan korszak, amelyet a kortárs tervezők formanyelvük alapjául vesznek?
- e. Milyen elvek érvényesülnek a tömegképzésben?
- f. Az ökumené gondolatának vannak-e tettenérhető építészeti vonatkozásai?

A 32 templom közül azokat mutatom be, amelyeket a fenti szempontok szerint érdekesnek tartottam kiemelni. A felsorolás alapja az időrendi sorrend. A tervezéstől a felszentelésig sok esetben hosszú idő telt el, ezért az időrendi sorolás alapjául a tervezés időszakától a felszentelésig terjedő időszakot vettem. Az időrendi sorolásban felismerhetővé válnak az épületek közötti hatások, és kirajzolódik a korszakon belül egy időszak, amikor a jelentősebb munkák egyszerre épültek fel.

A bemutatott épületek rajzai azonos léptékben szerepelnek a dolgozatban, hogy összehasonlíthatóak legyenek.

A tanulmányomban a tervezői szándék szempontjából vizsgálom az épületeket. Emiatt hagytam ki a vizsgálatból két, a rendszerváltás óta felépült templomot: a hévízi evangélikus-református templom (1938-1941., építész: Szeghalmy Bálint, adaptálta 1995-98-ban Zoób Mihály), és a piliscsabai evangélikus templom (1991. adaptálta: Szász István), amelyek nem kortárs alkotások, így ebben a vizsgálatban nem értelmezhetőek.

Szintén nem foglalkozom a fenti szempontok alapján a siófoki evangélikus templommal (1986-1990 Építész: Makovecz Imre). Ennek oka, hogy a templom alapformája ugyan egy egyszerű terem, de a részletképzése annyira egyedi, hogy világosan látszik: az evangélikus építészeti hagyományok keresése, vagy az azokra történő utalás nem voltak a tervezési program részei.

Siófoki templom, Forrás:(!)

A siófoki templom az első evangélikus templom a korszakban, és az első templom Makovecz Imre életművében.

A rendszerváltás időszakában a templomépítés jel értékű feladat volt, így ez az épület nem egyszerűen egy evangélikus templom, hanem egy filozofikus alkotás. Ilyen szempontból jobban kötődik az 1980-as évek végi, rendszerváltás előtti templomok jelértékű csoportjához (Csete György, Török Ferenc templomai), amelyek között más evangélikus felekezetű nem található.

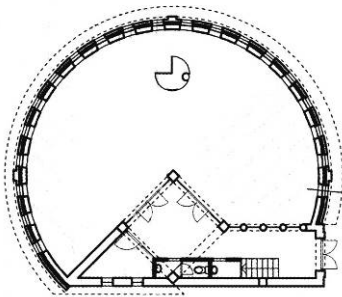

Siófoki templom, Forrás:(!)

Az épület hatása azonban érzékelhető a korszak egyes épületein, amely Makovecz Imre organikus építészeti szerepéből adódik. Több követője és munkatársa tervezett a korszakban templomot, akik közül Nagy Tamás épületei kiemelkedőek.

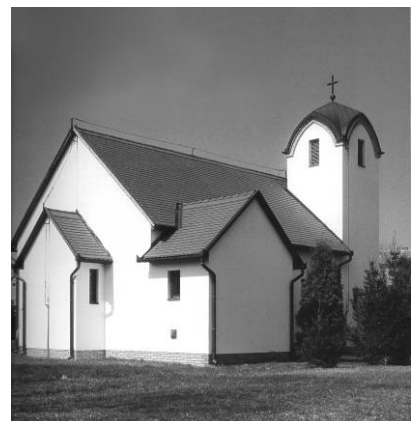
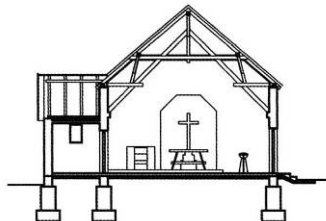
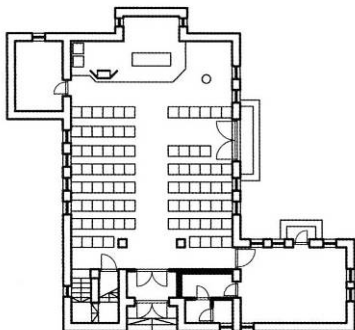
Zombai evangélikus templom (1993-1994) építész: Benczúr László

„A tető mintegy védelmet nyújtó esernyőként fedi a háromnegyed kör alaprajzú teret. Az építészeti középpont a körívben szerkesztett fal és a tető középpontja. A liturgiai középpont ettől eltér, azt a gyülekezet jelölte ki. A kis létszámú gyülekezet a liturgiai központ körül helyezkedik el.”³⁴ A kicsi oltártérben egyetlen tárgy elhelyezésére maradt hely. Ebben a helyzetben ötletes megoldás a szószéket, és a keresztelő medencét is magába foglaló, háromnegyed kör alakú úr asztala. A bútor egybefoglalja az evangélikus liturgiának az alapját képező szentségeket, és az egyszerűen kialakított térben egyértelmű fókuszpontot hoz létre. A 90 fős, kis méretű templom funkcionális, kompakt szerkesztésű, egyszerű eszközökkel, elemekből kialakított. Misztikumnak a templomtérben helye nincs, viszont egy egy igényesen kialakított részlet otthonossá teszi azt.

Zomba, Forrás:(!)

Nagymányoki evangélikus templom (? -1994) építész: Krähling János

Nagymányok, Forrás:(!)

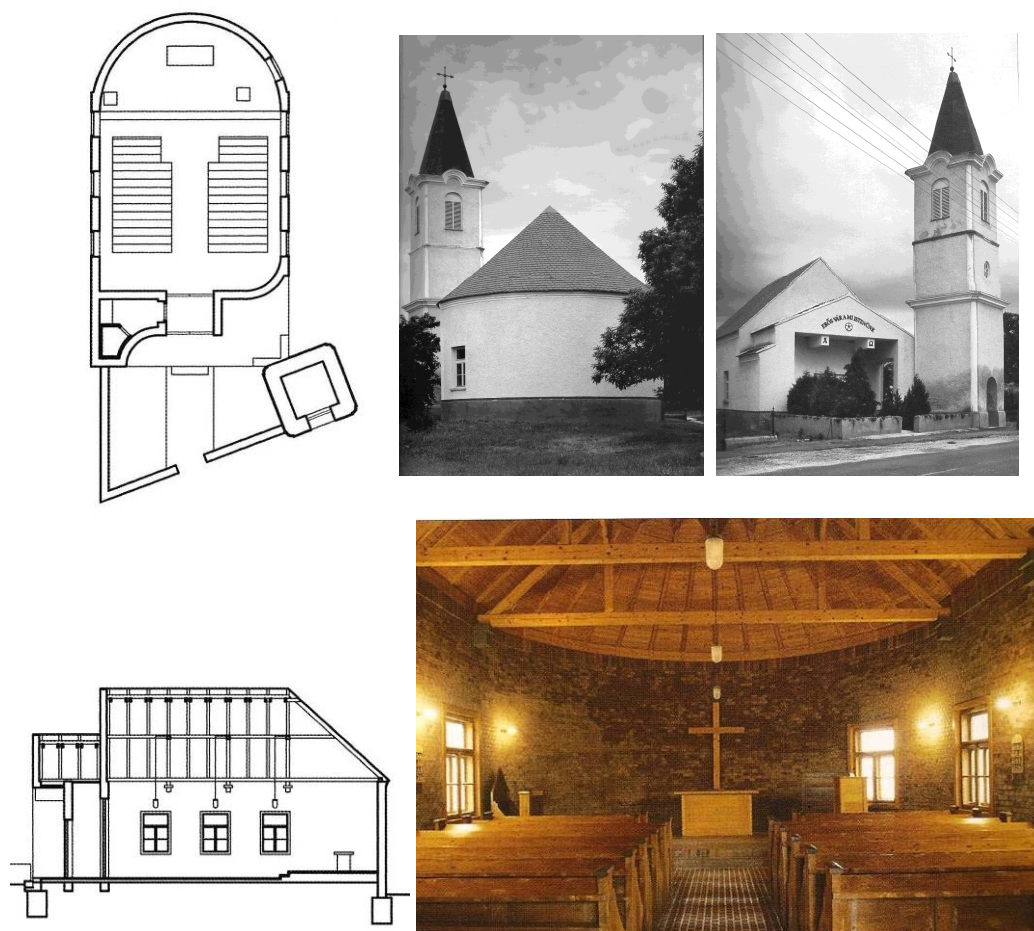
³⁴ Benczúr László, *Új evangélikus templomok*, Luther kiadó, Budapest, 2008, 239. oldal

Porrogi evangélikus templom (? -1996) építész: Krizsán András

Porrog, Forrás:(I)

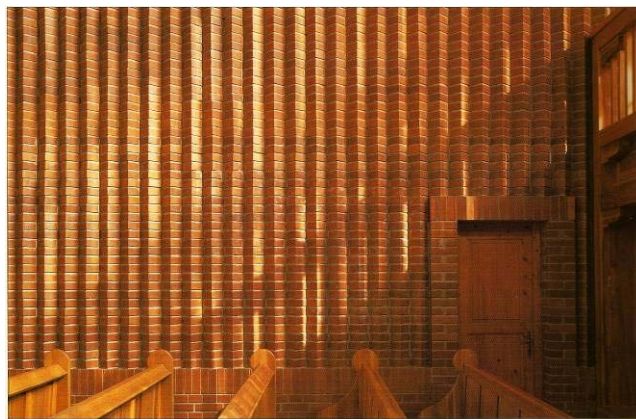
Kisfaludi evangélikus templom (1992-1997) építész: Pazár Béla

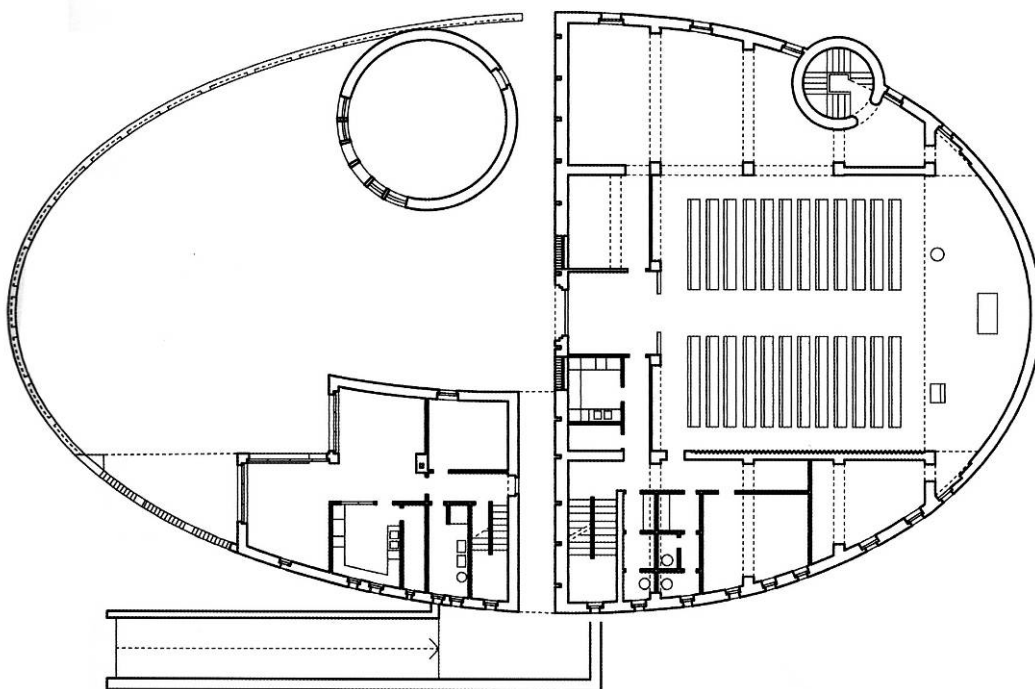
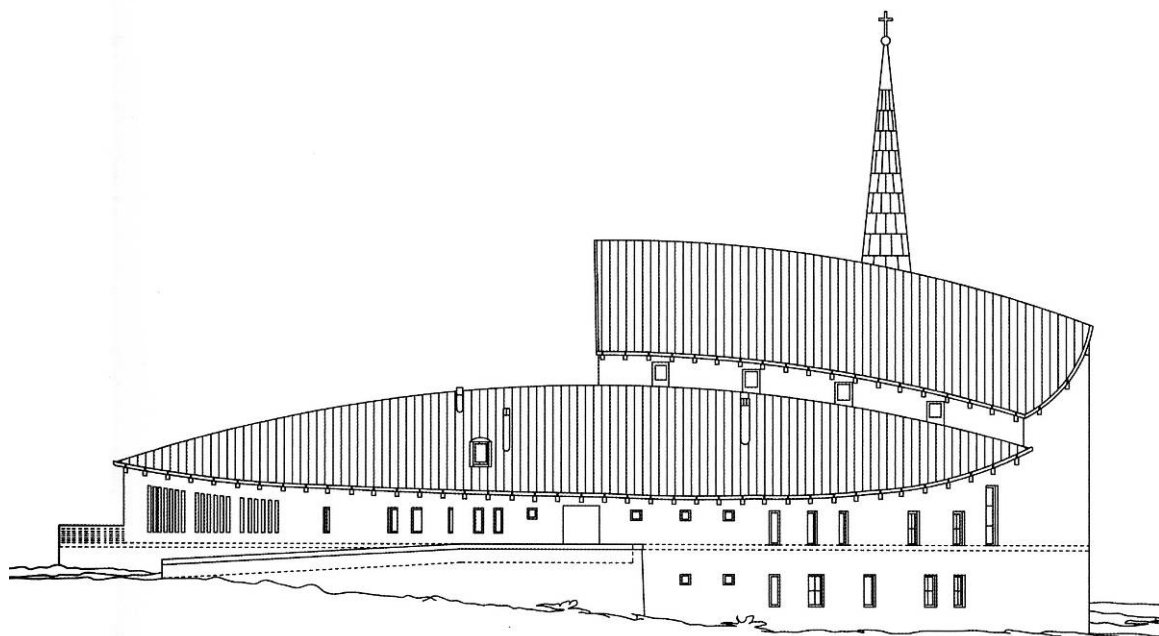
Kisfalud, Forrás:(I)

Dunaújvárosi evangélikus templom (1993-1996) építész: Nagy Tamás DLA

A Dunaújvárosi templom építése a szocialista iparvárosban jelzés értékű. „a funkcionális igények kielégítésén túl tervezői szándék volt a hit újjászületésének kifejezése. Ezt a célt szolgálta az együttes alaprajzi szervezésében a tojásforma mint az élet keletkezését szimbolizáló alakzat felhasználása. Szintén fontos elv volt az evangélikus-protestáns hagyományok felidézése: ez magyarázza az erdélyi protestáns templomokra való utalást, a magtár szerű külső megjelenést, és a puritán belsőt.”³⁵ Az épület a város központjától távolabb, egy kereskedelmi és hivatali új beépítés és egy családi házas terület peremén helyezkedik el. A tojásforma egy szigetet különít el a vegyes és rendetlen környezetben. A szokatlan formájú torony mint egy harangláb, elválik a templomtesttől, ezzel erősíti a templom tömegének magtárszerűségét. A kaotikus környezetétől markánsan elváló épület helyzete ellenére jól érvényesül. A kívülről, tetőn-falon homogén anyaghasználat tovább hangsúlyozza a tojásforma által közrezárt épület egyöntetűségét, és egyben erősíti a környezettől való különválást és a jelenlétet. A téglagyöntetű használata nemes és egyben puritán hatású. A téglafalakban alkalmazott áttörések a külső megjelenésben olyan hatást keltenek, mintha a falak tömörek, ablaktalanok - egy magtár falai lennének, a belsőben azonban bőséges megvilágítást biztosítanak. A téglatextúrák, minták és részletmegoldások kézműves jelleget kölcsönöznek a belső kialakításának. Az anyag mintázatainak alkalmazása végigkíséri Nagy Tamás építészét, és hatása érzékelhető a korszak több épületén. Az egyetlen irányból beáramló fény játéka Leiviskä épületeit idézi. A fényjáték és a téglatextúra egymásra vetítése adja a belső díszítését. A belső funkcionális elrendezése hagyományos: a templomtér szimmetriavonalán, a főtengelyen érkeznek meg a hívek, velük szemben az oltártér, hátuk mögött pedig a karzat található.

³⁵ Nagy Tamás, *Új evangélikus templomok*, Luther kiadó, Budapest, 2008, 120-121 oldal

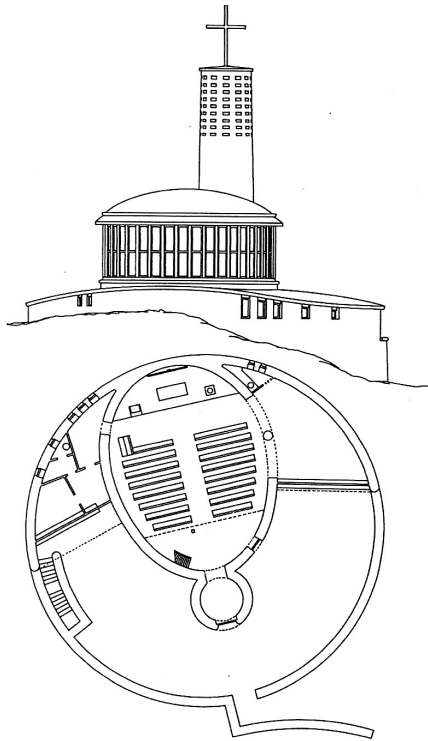

Dunaújváros, Forrás:(1)

Balatonboglári evangélikus templom (1994-1999) építész: Nagy Tamás DLA

Szép, természeti környezetben, egy domboldalon helyezkedik el a kis méretű templom. Itt a kör alaprajzú kerítésfal a természetből rekeszt ki egy darabot a gyülekezet számára. Az épület hagyományos, és újító megoldásokat ötvöz. A templomtér megközelítése hagyományos, a tornyon keresztül történik, a főtengely mentén. A templomtér is szimmetrikus, fa szerkezetű karzattal az oltártérrel szemben. Formáiban azonban újszerű: a Dunaújvárosban megismert tojásformát látjuk viszont. Az épület helyi kővel burkolt tömör íves falfelületekből épül fel, a tető és a falak között nagy üvegfelületek töltik ki. A kupolatérben körbefutó ablakok finn és japán templomokat idézik: a belső tértől csak a fák koronája, a természet szépsége látható a külvilágból.

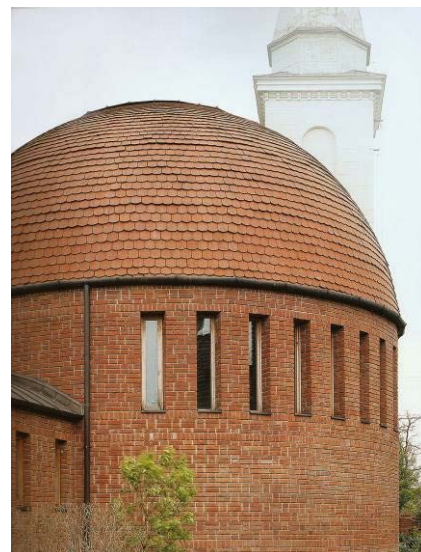
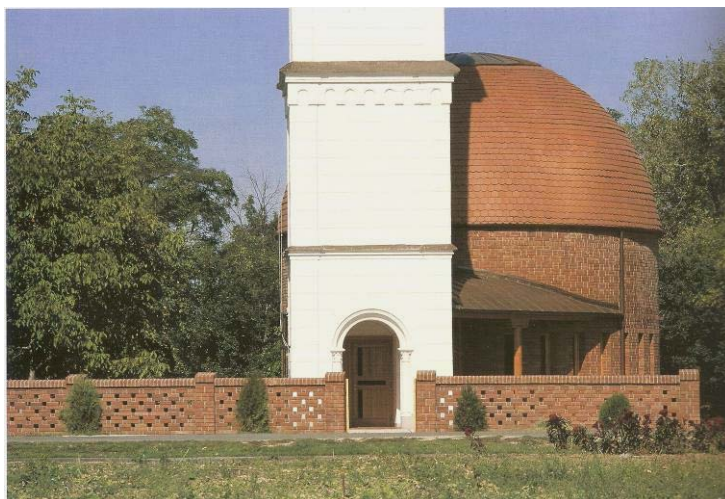
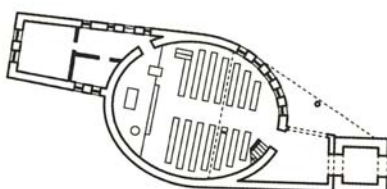

Balatonboglár, Forrás:(1)

Sopronnémeti evangélikus templom (1997-1999) építész: Nagy Tamás DLA

A kis méretű, ovális alaprajzú templomtér egy meglévő százéves harangtoronyhoz épült hozzá. Az ovális tér toldalékai, és a kétoldali ablaksor alsó-felső elhelyezkedése yin-yang formát képez, amelynek a középpontja a templomtér, tengelye pedig a templom tengelye. Belső terében a templom elrendezése hagyományos: a téglafalak között faszerkezetű karzat található, a tér pedig a főtengelyre szimmetrikus. Az új templom falai, teteje homogén téglá anyagúak, ami testességet és egységességet kölcsönöz a kis épületnek. A homogén fehérre festett torony magában álló harangláb hatását kelti.

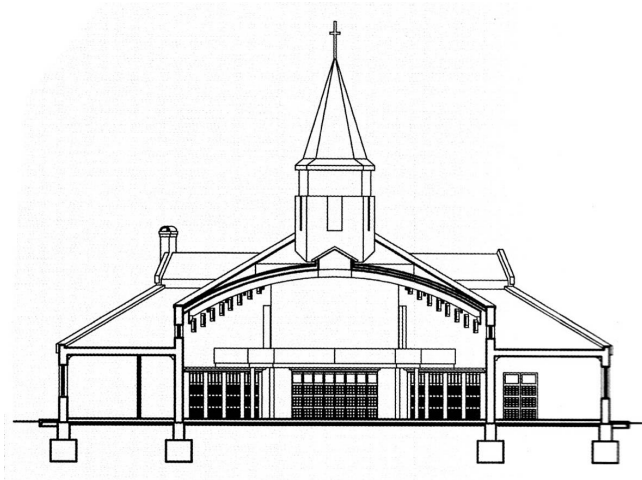

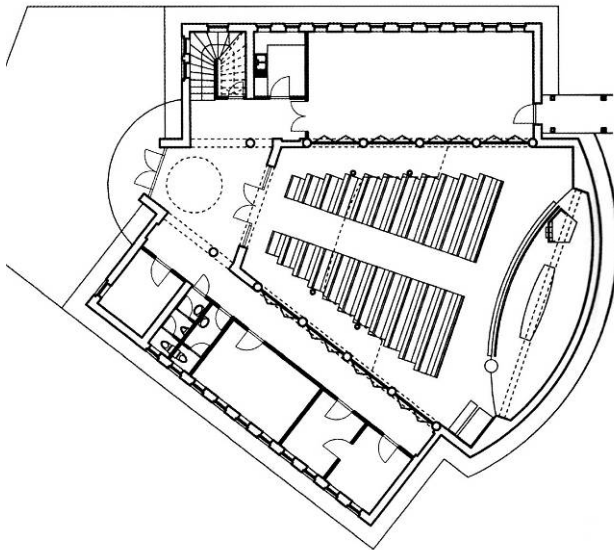
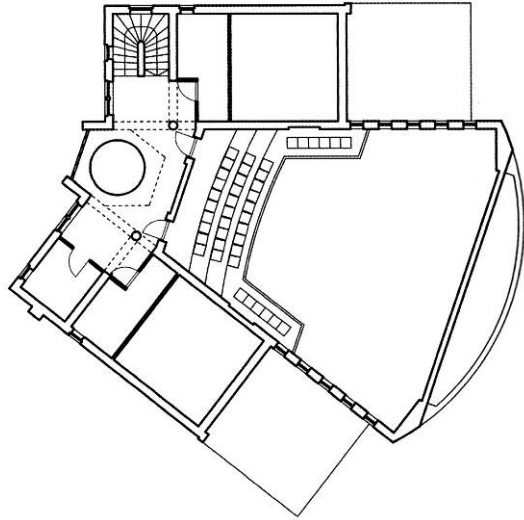

Sopronnémeti, Forrás:(!)

Balatonfüredi evangélikus templom (1997-1999) építész: Benczúr László

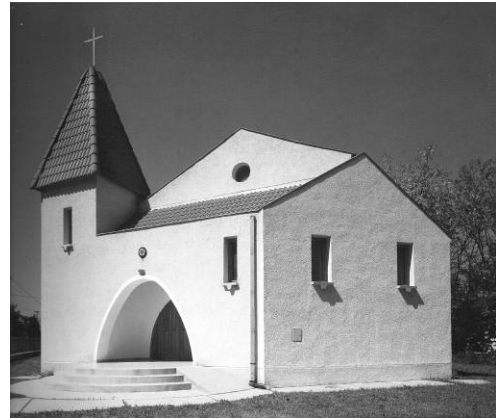
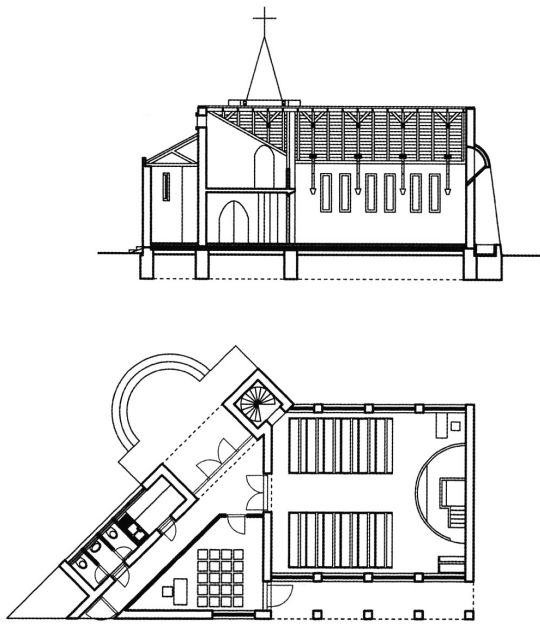
Az épület alaprajzi kialakítását egy funkcionális tényező, a hívek nyári időszakban megnövekvő száma határozta meg. A bővülő háromszögforma lehetőséget ad arra, hogy a templomtérrel egybenytett gyülekezeti teremben és az oldalfolyosón ülők is részesei legyenek az istentiszteletnek. A szerkesztésből adódóan az épület geometriai középpontjába kerül a torony, és a bejárat, az oltártér tágassá válik, amely szabadabb elrendezést biztosít. Az épület szerkezeti, anyagai új technológiákat használnak: rétegelt ragasztott fa tartószerkezetet a fedélszékben, fém felülvilágítót és cinklemez fedést a tetőn, mészhomok téglát a homlokzaton. A templombelső elrendezése hagyományos: főtengelyre szimmetrikus, a szószék és a keresztelőmedence az oltártér kiemelt szegélyébe van építve, közrefogva az úrvacsoraasztás területét, ezzel egységbe foglalva a három szentséget. Az oltártér felülről megvilágított íves apszis kialakítású.

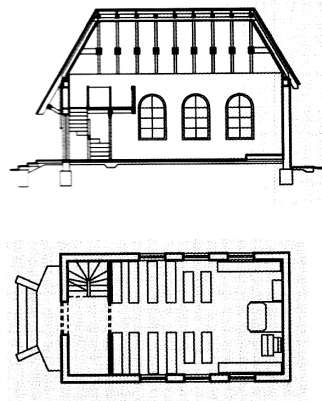
Balatonfüred, Forrás:(1)

Kemenespálfai evangélikus templom (1997-2000) építész: Benczúr László

Kemenespálfa, Forrás:(1)

Újlengyeli evangélikus-református templom (1998-2000) építész: Nagy Béla

Újlengyel, Forrás:(1)

Pásztói evangélikus templom (1996-2001) építész: Csomay Zsófia

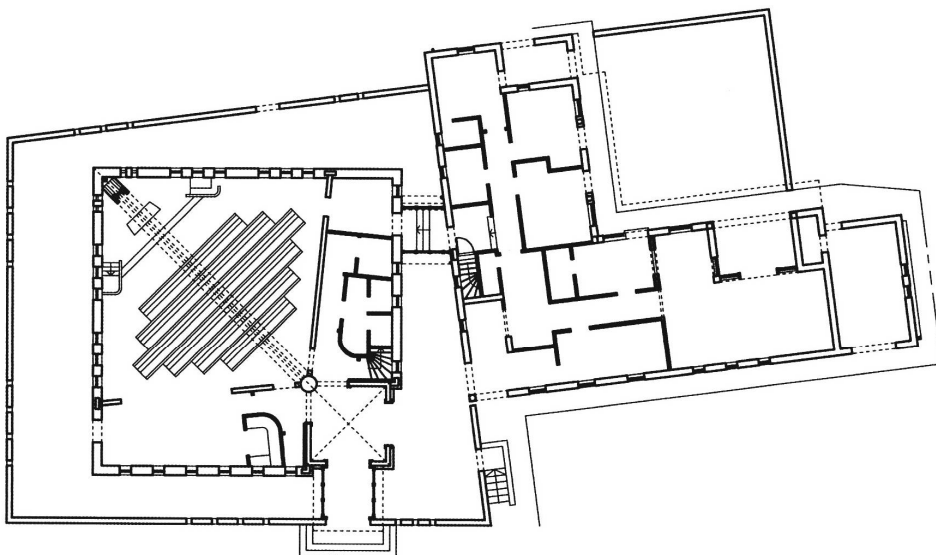
A pásztói templom nem teljesen az építész tervei szerint épült meg. Mivel a tanulmányomban az építészeti, tervezői szándékot vizsgálom, ezt az épületet a tervei alapján mutatom be.

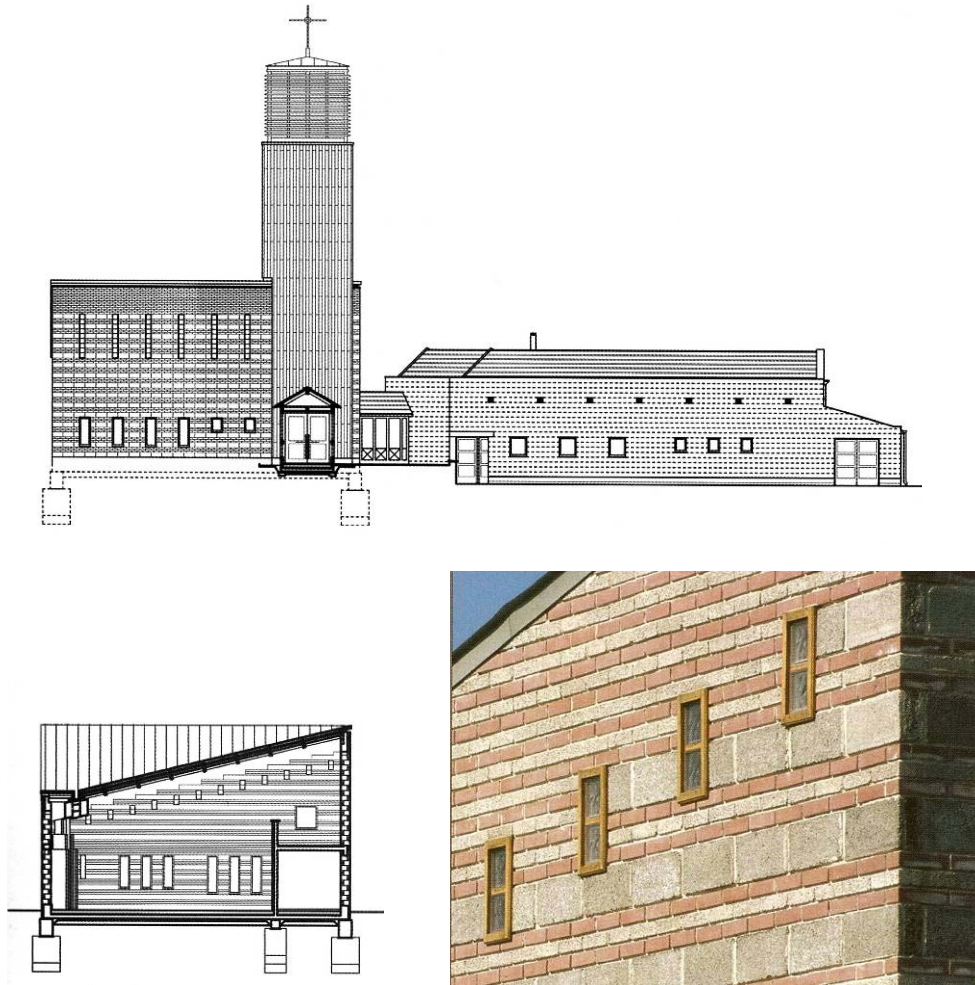
Az épületegyüttesben kisméretű templom, és egy lelkészlakás kapott helyet. A két épületrész nyaktaggal kapcsolódik, a templomnak fallal körülvett külön területet jelöl ki a tervező. Az épület bejárata az udvarról nyílik.

A templomtér falai kívül – belül azonos, mintába rakott liapor blokk és téglá szerkezetek, amelyeknek szürke piros és szürke sárga mintái erős horizontális jelleget adnak, és visszafogott, puritán, de nemes ornamentikát képeznek.. A torony anyagával és szerkesztésével elválik a templomtesttől. Könnyebb, szinte különálló testet képez.

A templomtér négyzetes formájában a liturgiai tengely az átló, a bejárattal szembeni sarokban alakul ki az oltártér. A tér lefedése egyenes alkotókra kiterített hiperbolikus felület, amelynek az oltártér a legalacsonyabb pontja. A különleges geometriai megoldás egyszerre ad helyet a magasabb pontokon a karzatnak, tereli a figyelmet az oltártér felé, és egységes térélményt biztosít a változó magasságú térben.

Az épületegyüttes telepítése és a torony hozzáadott jellege párhuzamot von a türelmi rendelet időszakának az imaházaival.

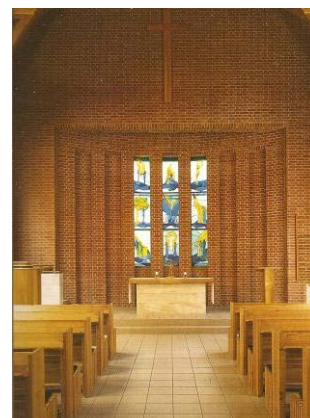
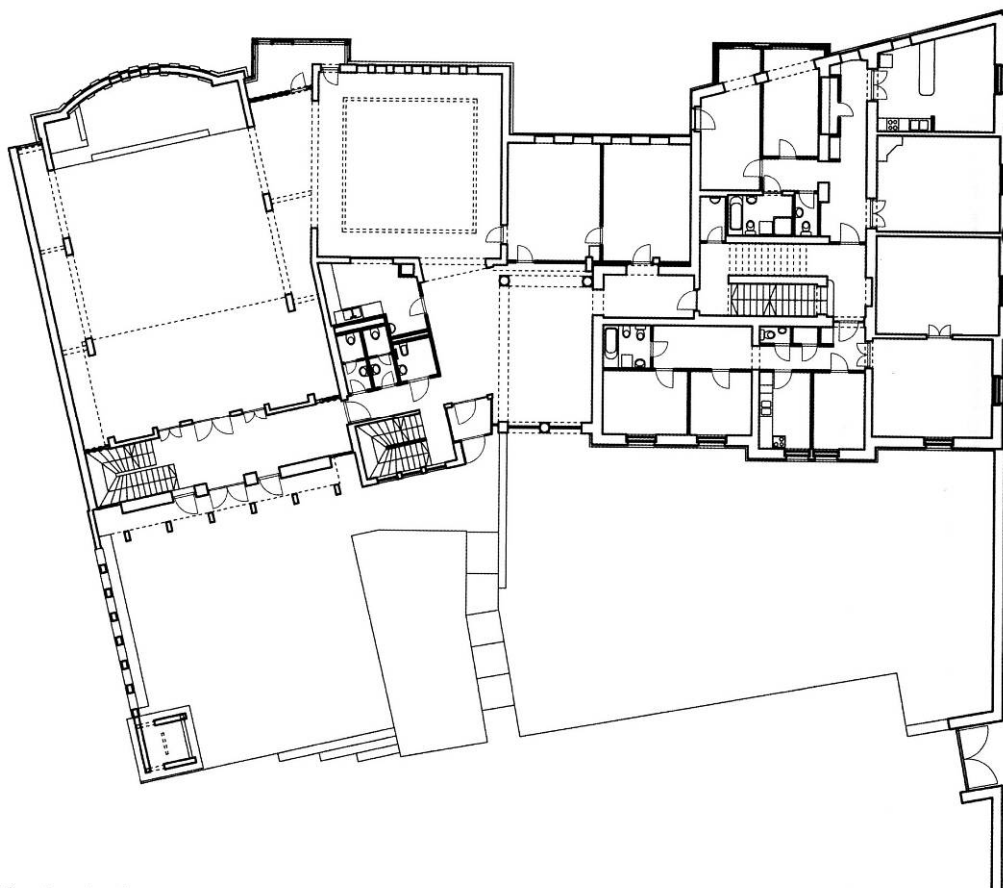

Pásztó, Forrás:(1)

Budapest – budahegyvidéki evangélikus templom (1996-2001) építész: Benczúr László

A budahegyvidéki a korszakban megépült legnagyobb épületegyüttes, amelyet gyülekezeti alkalmakon kívül konferenciákra, koncertekre is sokszor használnak. „Az utcáfronton álló százéves villaépületben irodák és lakások kaptak helyet, a templom csak a telek belsejébe kerülhetett. Az épülettől elválasztott torony hangsúlyos formája és téglaburkolata az olaszországi campanilét idézi, de kikönnyített szerkezete inkább jelez, mint idéz, egyszerre van is, meg nincs is, kijelöli az együttes központját, anélkül hogy a történeti utalások útvesztőibe bonyolódna. (...) Benczúr László szemléletére jellemző, hogy tudatosan kerüli a romantikus megközelítést. Épülete többségében racionálisan megfogalmazott, elemi geometriákat használ, a történelmi párhuzamok nem célok, hanem következmények. Hasonló gondolkodásmód ismerhető fel a budahegyvidéki templom belső terének és főhomlokzatának szerkesztésében is. Az épület bazilikális rendszerű, de a belső tér megvilágítása érdekében elemekre, faltestekre bomlik, s ez a tagolás a homlokzatra is kivetül. Az íves főtartókkal alátámasztott

faszerkezetű tető szép rajzú mérnöki szerkezet, mely az itáliai dongaboltozatos templomtereket idézi. (...) a templom nem az átszellemülés, hanem az igehirdetés méltó helye.”³⁶ Az épület téglaburkolatos, de a téglát nem anyagszerűen használja, hanem a kor időtálló és minőségi burkolóanyagaként. Mellette megjelenik faburkolat, festett beton, acélszerkezet és fém üvegfal is. A korszerű építési technológiák mellett megjelennek az evangélikus hagyományok is: iparművészek egyedi alkotásai a festett üveglablakok, a keresztelőmedence, és egy kerámiaplasztika sorozat. A belső elrendezés szintén az evangélikus hagyományokat követi.

³⁶ Masznyik Csaba, *Új evangélikus templomok*, Luther kiadó, Budapest, 2008, 41, 43. oldal

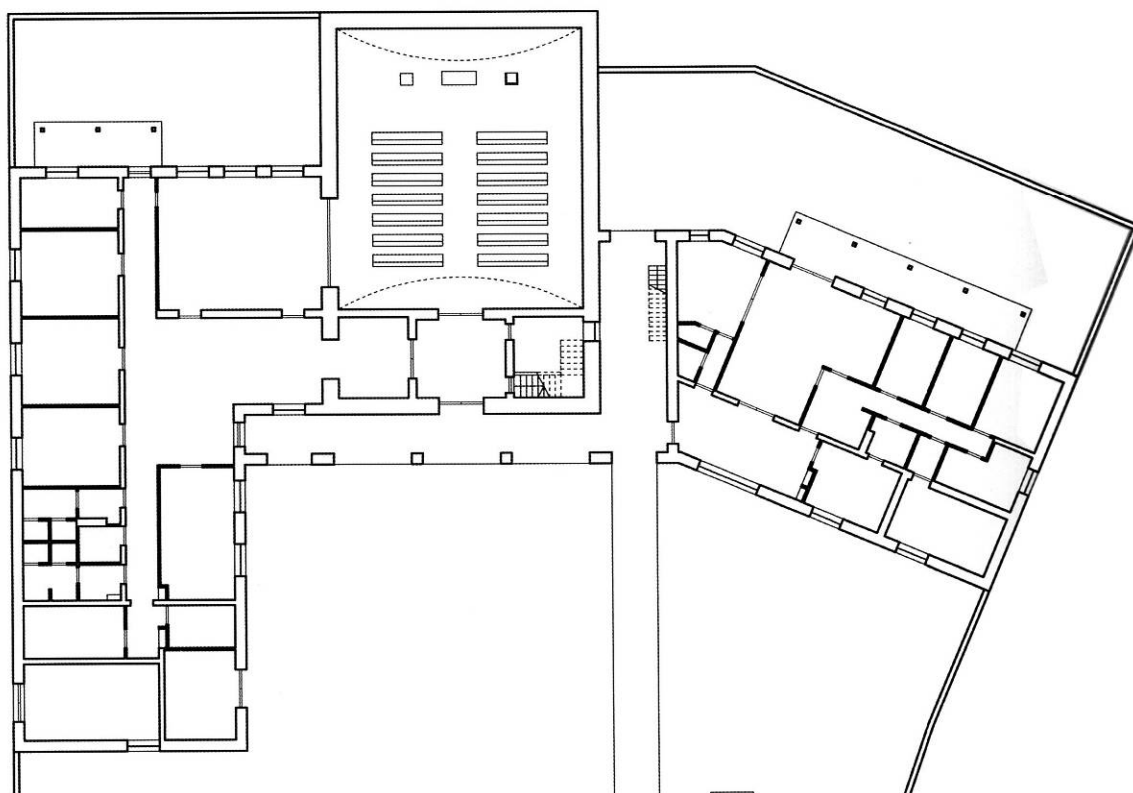
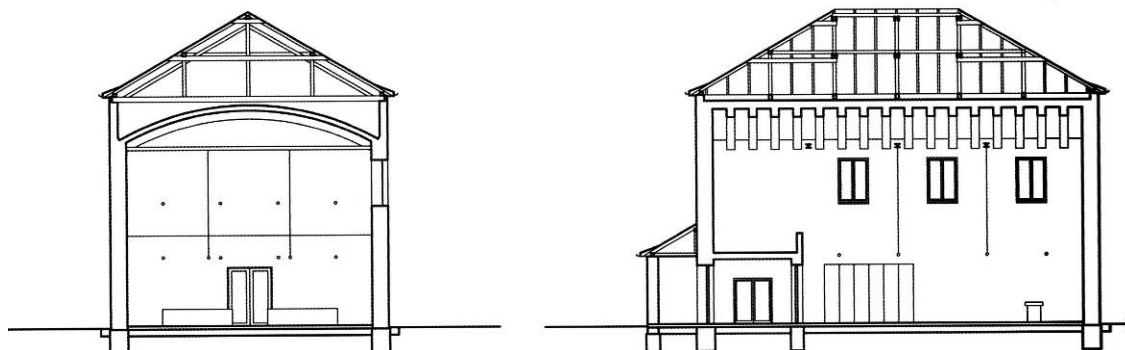

Budapest-Budahegyvidék, Forrás:(B, I)

Budapest - békásmegyeri evangélikus templom (1997-2000) építész: Pazár Béla, Magyarai Éva, Polyák György

A békásmegyeri lakótelep magasházai között kerítéssel hasít ki magának egy telket ez az épület. Egyöntetű anyaghasználat jellemzi: a kerítéstől az oltárig minden téglából van. A belső tér kialakításában, különösen a tégl dongaboltozat miatt azonnal felismerhető a párhuzam Sigurd Lewerenz templomaival. A torony nélküli zárt tömegű, szokatlan arányú templomtest a XVIII. századi gazdasági épület mintájára kialakított oratóriumokat idézi. A templomtér tömege beleágyazódik a kiszolgáló területek és a lelkészlakás egyszintes épületei közé, bejárata sincs kijelölve. Belső elrendezésében hagyományos kialakítású. Az oltártér nincs kiemelve, ami a belső tér egyöntetűségét, teremszerűségét még jobban erősíti. A kívül-belül homogén, minta és textúra nélküli anyaghasználat és a zárt tömeg robusztus hatást, erős jelenlétet kölcsönöz az épületnek, a végletekig leegyszerűsített, kissé rideg belső térben az otthonosságnak nyoma sincs. A kis ablakfelületeken

beáramló fény és a padló, falak, plafon homogén sötét felületei erős drámai hatást eredményeznek.

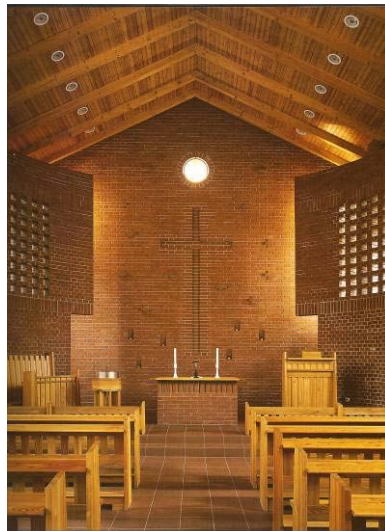
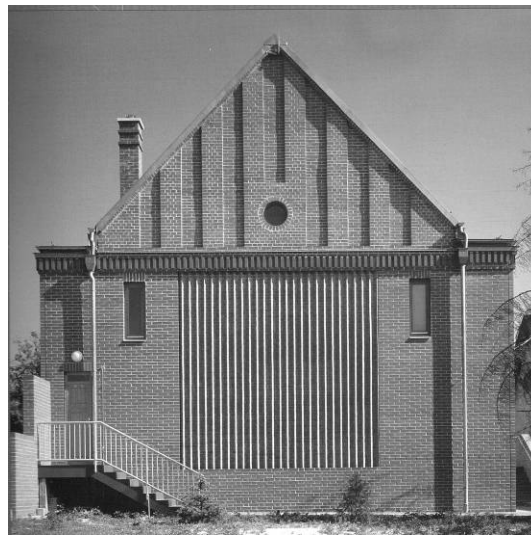
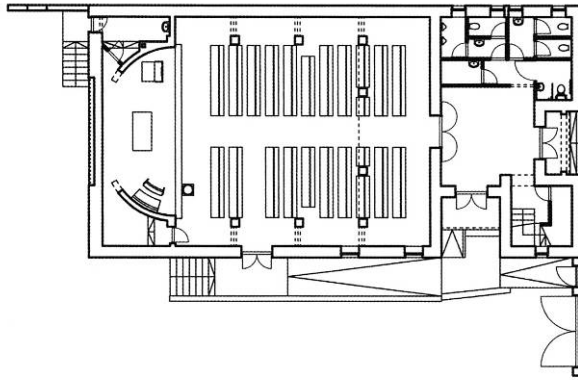

Budapest-Békásmegyer, Forrás:(1)

Budaörsi evangélikus templom (1999-2003) építész: Krähling János

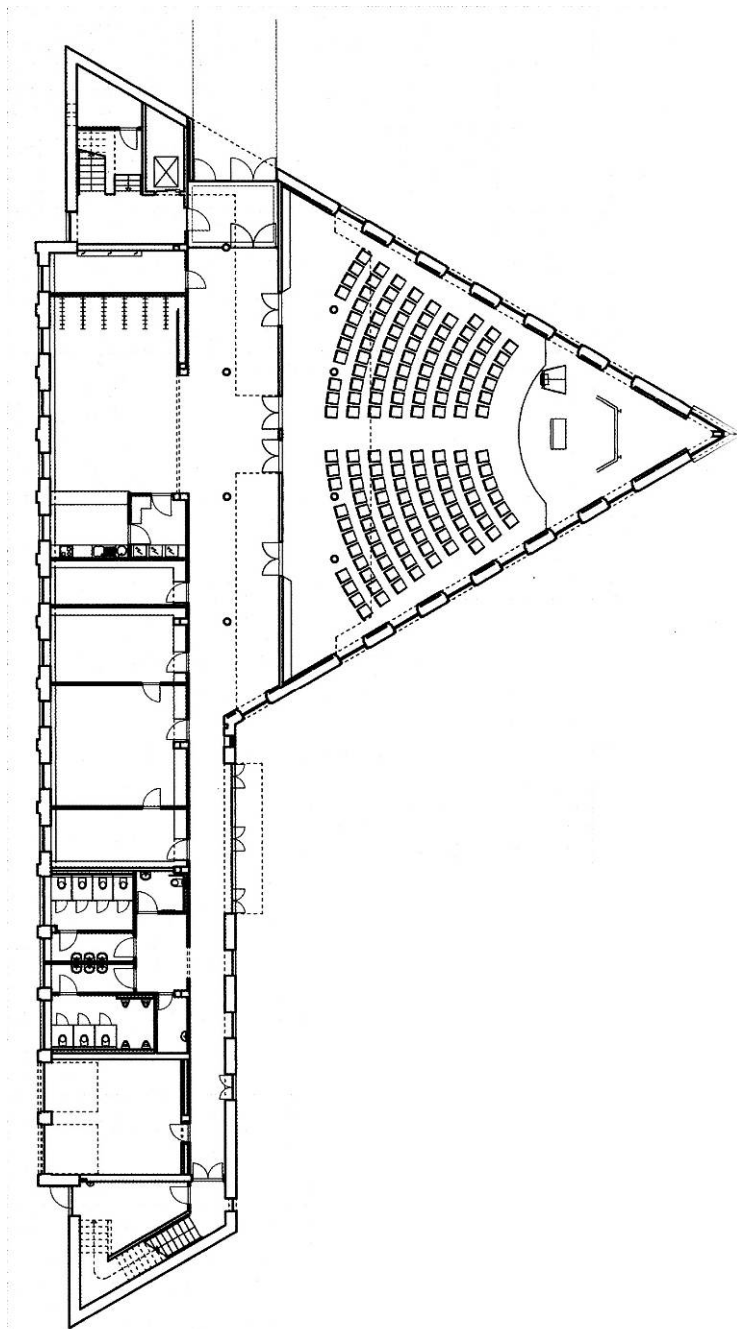
Budaörs főutcáján helyezkedik el az épület, ami ugyanazzal a problémával állítja szembe, mint a legtöbb hasonlóan kis méretű templomot: elkülönülni a környező, vele egy méretrendű épületek sorától. A templom anyaga kívül, belül téglából. Az építész finom mintázatokkal díszíti mind a külsőt, mind a belső teret. Érezhető a részletekben Nagy Tamás hatása. A környezettől markánsan eltérő anyaghasználat, a torony kihelyezése az utcára kiemeli a környezetéből a templomot.

A templomtér megközelítése és belső elrendezése hagyományos, középső tengelyre szervezett. A rejtetten megvilágított íves záródású apszis újszerű megfogalmazása található az oltártér lezárásában. Az építész számára az ornamentika és a fény misztikumának alkalmazása meghatározó elemei voltak a tervezői szándéknak. Célja ezzel, hogy rámutasson, hogy a puritánság és a misztikum kerülése nem kötelező elv az eredeti lutheri tanok szerint.

Budaörs, Forrás:(1)

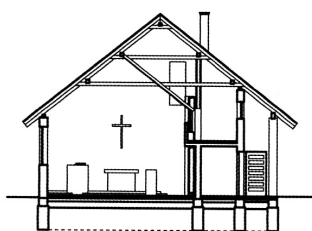
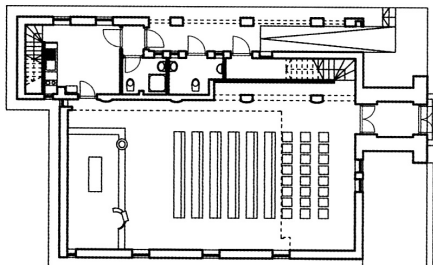
Budapest-lágymányosi evangélikus-református templom (1999-2002) építész: Benczúr László

Budapest-Lágymányos, Forrás:(1)

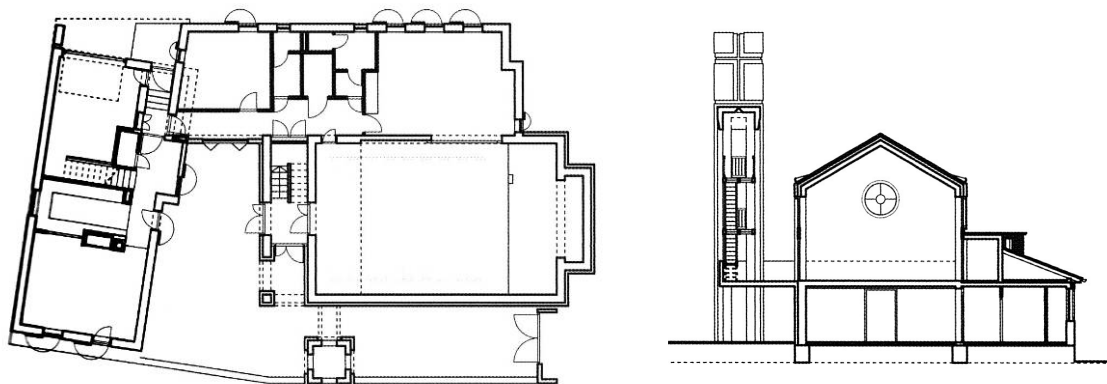
Szarvaskendi evangélikus templom (2000-2002) építész: Benczúr László

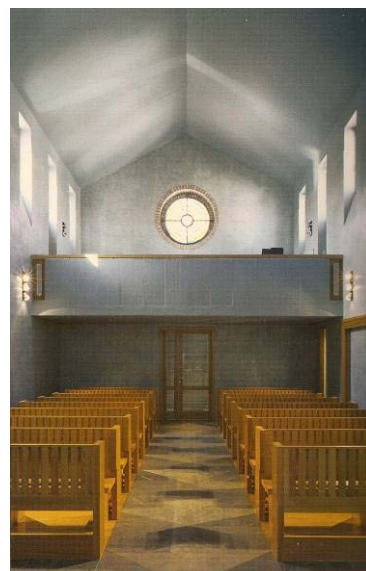
Szarvaskend, Forrás:(1)

Szentendrei evangélikus templom (2000-2003) építész: Kocsis József

Sok szempontból teremt újat ez az épület. „hosszú évtizedek (...) távlatából nézve is, talán az első, ha nem az egyetlen, igazán olyan középület Szentendrén, amelyben szinte maradéktalanul testet ölt a város hagyományát folytatni és kibontani képes (...) építészeti szellem. (...) A kiváló telepítés, illetve az ennek nyomán született beépítés nem csak a hely forgalmi-közlekedési viszonyaihoz igazodik helyesen, és nem csupán a tervezési programban meghatározott funkciók viszonyát kezeli jól, azok térbeli kapcsolatrendszerét ugyancsak gazdagítva, hanem - részben eme értékeinek folyamán - a szentendrei belváros patak parti hídfőjénél egy új teret is teremt.”³⁷ A telepítés lényege, hogy a harangtornyot, elszakítva azt a templom tömegétől, kihelyezi a patak partjára, a templom épületét leválasztja a kiszolgáló funkciókról, és a telek belsejéből tárja fel azt. Így jön létre a keletelt, apszisával a tér felé néző templom kőburkolatos tömege, és a szomszédos házak felőli oldalon az azokhoz léptékében és építészetében idomuló lelkészlakás és gyülekezeti terem tömbje. A telepítés képlete párhuzamba állítható a türelmi rendelet idején épült torony nélküli, utcai bejárat nélküli templomokéval. A templomtér belül karzatos, egyhajós bazilikális tér, hagyományos funkcionális elrendezéssel. Anyaghasználata azonban különleges: mind a templom külsején alkalmazott dunabogdányi szárazon rakott kőburkolat, mind a templomtér belső falait borító kék színű márvány stukkó igényes családi házakban általánosan alkalmazott anyagok. Ez első említésre ellentmondásosnak tűnhet, de a kőburkolat jól hangsúlyozza a templom „erős vár” jellegét, és homogén, nemes külsőt kölcsönöz neki. A belső kék stukkó csillogásával, a felső ablaksor felé világosodó színével drámai hatást kelt, megnyitja a zárt teret az ég felé. A belső tér alapvetően sötét, kicsit hideg hangulatú, de a berendezések részletgazdag, igényesen kialakított natúr fa bútorai otthonos hangulatukkal kontrasztot jelentenek.

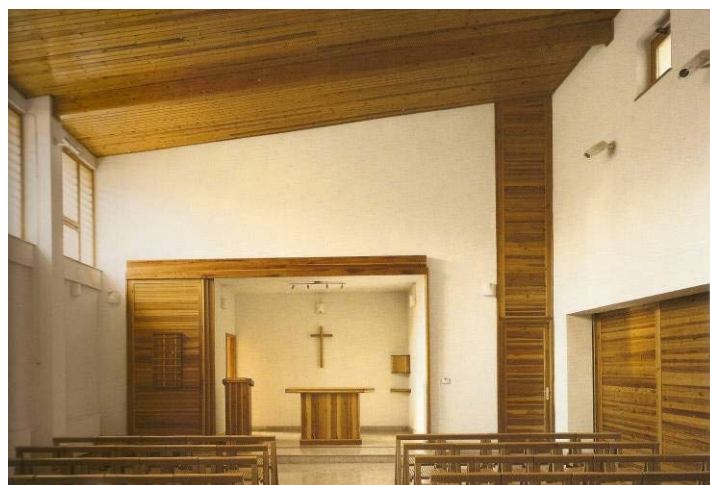
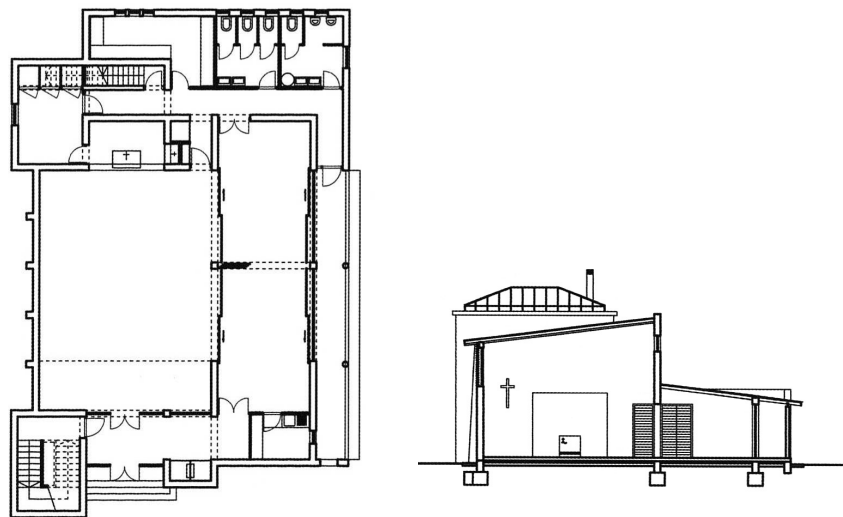

³⁷ Szalai András: *Térteremtés a Bükkös partján*, www.epiteszforum.hu, 2005

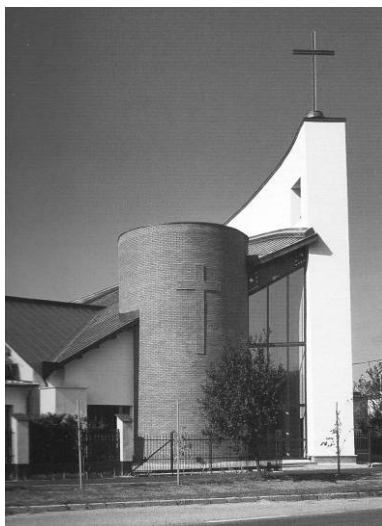
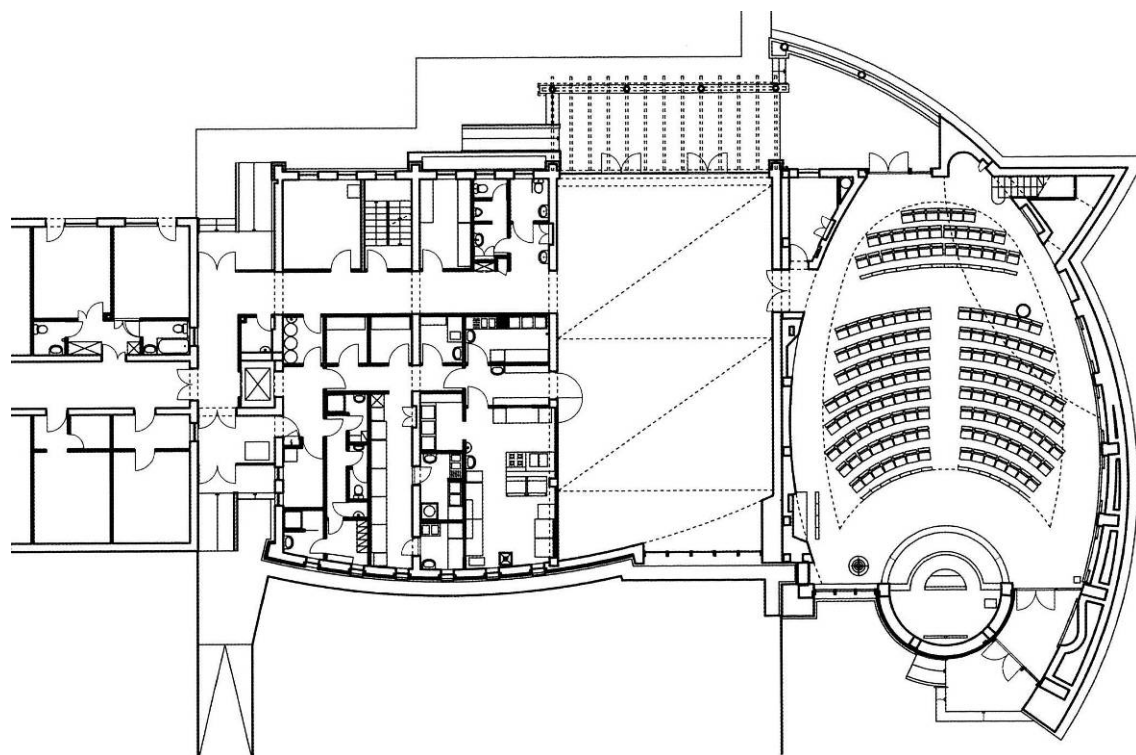
Szentendre, Forrás:(B, I)

Herceghalmi ökumenikus templom (2000-2002) építész: Réti Gábor, Cságoly Zoltán, Schill Gábor

Herceghalom, Forrás:(1)

Nyíregyházi Emmaus evangélikus templom (2001-2005) építész: Gáva Attila

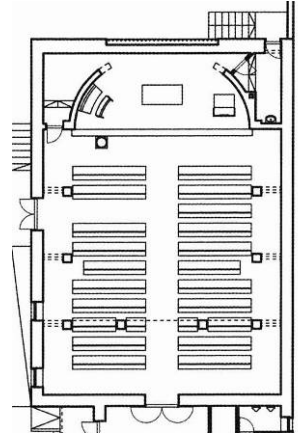

Nyíregyháza, Forrás:(!)

II.2 Összefoglalás

Kontextus fontos, de nem helyi vagy történeti szempontból.

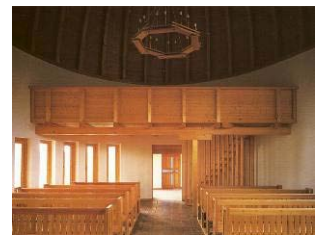
A liturgiai tér szempontjából vizsgálva az épületeket, feltűnik, hogy kevés kivétellel azonos belső térszervezés alapja. Az épületek között közel egyforma számban vannak centrális és hosszházas geometriai rendszerűek, de a kultusközpont geometriai középpontból való kimozdítása és az irányultsággal rendelkező belső elrendezés általánosan jellemző. Ez tulajdonképpen a Leonard Sturm által az 1710-es években kialakított evangélikus térszemlélet folytatásaként értékelhető. Feltűnő, hogy a tér irányítottságának megfogalmazásában a tervezők csak egyfajta belső elrendezést használnak: a

padsorok a tengelyre merőlegesen, egymással árhuzamosan (esetenként körív mentén) egymás mögött helyezkednek el, egy irányba fordulva. Egyetlen kivétel a zombai templom L alakú elrendezése. A XIX. század Alföldön és a Felvidéken jellemző U és kereszt alakú elrendezéseivel egyáltalán nem találkozunk.

A kultuszcentrum kialakítása eltér a hagyományos képtől. Ennek fő oka a liturgia XX. századi változása. Új jelenség, az ökumené gondolatának a hozadéka a világi hívek bevonása az istentiszteletbe,³⁸ amelynek építészeti vonatkozása a templombelsőben a berendezési tárgyak szabadabb elhelyezése, valamint az olvasópult, mint új tárgy megjelenése.

A karzattelrendezésben is azonosság mutatkozik a hazai kortárs evangélikus templomokban: három (Balatonfüred, Szarvaskend, Encs) kivétellel csak hátsó karzattal találkozunk. A XIX. század elejére önálló típusnak mondható U alakú karzatos teremtemplom térformája sehol sem fedezhető fel (Balatonfüred az egyetlen ehhez hasonló tér).

A hátsó karzattelhelyezés és a padsorok tengelyre merőleges elhelyezése összefüggésbe hozható Jelenits Istvánnak egy gondolatával, miszerint a templomban szükség van arra, hogy az egyén elmélyülhessen a gondolataiban, egyedül érezhesse magát, annak ellenére, hogy az egész gyülekezet körülveszi.³⁹ Az egymás mögötti padsorokban ülők mind egy irányba néznek, nem érezhetik, hogy valaki láthatja az arcukat, érzéseiket. Az egyéni elmélyülés érzete ellentétben van a gyülekezet-központú evangélikus gondolkodással, ilyen módon a kortárs templomokra jellemző belső

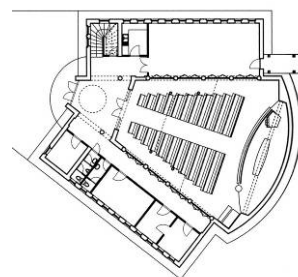
³⁸ Fabiny Tamás püspök

elrendezés tekinthető egy, az ökumené irányába tett – nem feltétlenül tudatos – lépésnek.

Az ökumené egy kifejlődésben levő társadalmi jelenség, építészeti vonatkozása a kortárs magyar evangélikus építészetben nem fedezhető fel jól elhatárolhatóan. Emellett nincsenek tervezés alatt új templomok, így a fejlődés irányára nincs rálátásom. Krähling János a herceghalmi ökumenikus központot, amely az egyetlen, mindhárom felekezetnek otthont adó templom, térszervezése szempontjából előremutatónak jellemzi.⁴⁰

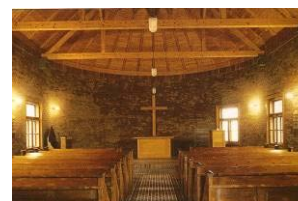
Hogy az evangélikus liturgia milyen térformákat hozott létre a történelem folyamán, arra változatos példákat láthatunk a németországi egyházi építészetben. A magyarországi evangélikus építészetre nem volt jellemző a kísérletezés, a leggyakrabban történeti korok hagyományai határozták meg a templomok külső és belső formálását. A kortárs evangélikus építészetben a historizálás, bár egy egy esetben megjelenik, nem jellemző. A tervezők saját építészeti felfogásuknak megfelelően alakítják ki az épületeiket.

Benczúr László épített a korszakban a legtöbb templomot, és a tervezők között ő az, aki családi hátterének köszönhetően talán a legátfogóbb vallástörténeti, liturgiai háttérrel rendelkezik. A historizálás azonban egyáltalán nem jellemző az épületeire. Elmondása szerint a templomtervezésben számára a fő vezérlő elv az egyetlen kultuszközpont keresése, és a tér irányítottsága,

a tengely létrehozása. Ezen összefogó gondolat mellett az épületek méretrendje és a funkcionális igények változatos formákat hoznak létre. A zombai templom kis mérete és a templomtér egységes kialakítása határozza meg a teret, L alakú berendezése XVIII. századi németországi példákra utal. Balatonfüreden és a Lágymányosi központban - a funkcionális igényből adódóan más módokon - háromszög formát alkalmaz, amelynek a gyökereit Sturm típusstervei között láthatjuk. A szarvaskendi templom épületét egy nyeregtetővel fedi le, amelynek aszimmetrikus megtámasztási módja kettős geometriai tengelyt jelöl ki: az egyik a templomtéré, a másik a bejáraté. A kiszolgáló helyiségek fölött, a bejárat tengely templom terével átellenes oldalán alakul ki a karzat.

A térforma keresésének másik szempontja a kortárs tervezők körében a gyülesterem templom ideájával összefüggésbe hozható egységes tér keresése. Pazár Béla kiskalud templomában a hosszénégyszög alaprajz folytatólagos körívben végződik, a forma önmagában hozza létre az apszist.

³⁹ Jelenits István, 1932- , piarista szerzetes, teológus

⁴⁰ Krähling János :GYÜLEKEZETI KÖZPONTOK A XX. SZÁZAD SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETÉBEN. 2008. megjelent: Építés- Építészettudomány 36 (1-2) 119-127

A falakon és mennyezeten azonos anyaghasználattal ér el egységes térhatást a békásmegyeri és a szentendrei templom. A változó magasságú térben folyamatos felületű térlefedéssel erősíti az egységesség érzetét. Nagy Tamás templomaiban az egységes tér falai az önmagában folytatódó kör – ellipszis – tojás formát követik, amelyet a térlefedés, és Sopronnémeti esetében a yin-yang forma megjelenése tovább erősít.

Bár a korszak templomai nem historizálóak, mégis egyértelműen kirajzolódik egy olyan forma és gondolatvilág, amely a magyar evangélikus építészet történetének egy speciális időszakához, az artikuláris korhoz köthető, és a vizsgált templomok egyharmadánál jellemző. Az artikuláris kor kevés megmaradt emléke értékes építészeti hagyatékot jelent.

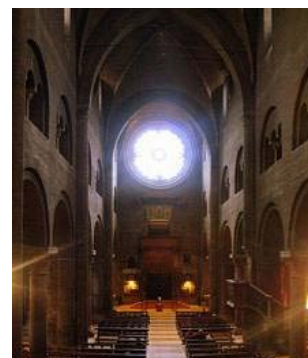

A városi templomok építésébe neves külföldi építészeket vontak be (Győr, Sopron), a kisebb templomok esetében a külsőt illető megszorítások sok esetben különleges minőségű belsőtéri famunkákat eredményeztek (Nemeskér). Emellett a formai megszorítások minden más felekezettől különböző formai megoldásokban jelentkeztek, amelyek a mai magyar evangélikus templomról alkotott kép kialakulásához vezettek.

Az utcai bejárat nélküli, lekerített udvarból nyíló, hivalkodást kerülő telepítéssel találkozunk Balatonboglár, Budahegyvidék, Békásmegyer, Dunaújváros, Kisfalud, Pásztó, Újlengyel, Sopronnémeti és Szentendre esetében. Minden említett templom esetében jellemző a torony fizikai vagy építészeti leválasztása a templomtestről, amely az artikuláris kor haranglábjaira utal. Magtárszerű homlokzati kialakítást (duplasoros oldalsó ablakok, tömör, nyílás nélküli homlokzatok, torony nélküliség) láthatunk Dunaújvárosban, Békásmegyeren. Újlengyel és Kisfalud esetében az egyszerű kialakítás, családiházra emlékeztető részletek imaház-szerűvé teszi az épületet.

Krähling Jánossal folytatott beszélgetéséből kiderül, hogy a szakrális hatásoktól mentes építészeti kialakítás és a puritánság mint evangélikus követelmény: szintén az artikuláris kor formai megszorításainak hatása, sajátosan magyar vonás. Krähling János ezt a gondolatát az Ágostai hitvallás pontjaiból vezeti le, amely ilyen követelményeket nem támasztott, és az európai evangélikus építészetben nem is jellemző (ld a németországi ill.

Modenai dóm

a finn példákat). Nyugat és Észak-Európa evangélikus építészetében a puritán díszítetlen belső terek kevés kivétellel az egyetemes modern hozadékai.

Sajátosan magyar vonás, az organikus építészet továbbélése a természetes anyagok, téglá, kő használata, és azoknak a falazatokon való anyagszerű, tektonikus jellegű alkalmazása, amely a kortárs templomok felére jellemző. Kézműves igényű dekorációt hoz létre a téglafény mintázat Budaörs és Dunaújváros templomaiban.

Az anyagok dekorációként való alkalmazása és a fény játékos alkalmazása nemzetközi kortárs építészeti jelenségek. A modern építészet hatására kialakult egyszerű formákból és díszítetlen falakból építkező építészeti formanyelvben ezek azok az elemek, amelyekkel díszítő hatást lehet elérni.

Tesar: Donaukirche, Wien
Forrás: (D)

A szakrális élmény más építészeti eszközei mellett a fény misztikumuma a román és a gót stílusokban a szakrális terek, templomok belső tereinek alapvető kelléke volt, az artikuláris kor apszis nélküli, magtárformájú templomai óta azonban az evangélikus templomról alkotott általános képbe nem illett bele.

A kortárs építészetben a fény misztikumának alkalmazása, a transzcendens hatás a profán építészetnek is alapvető kellékévé vált. A kortárs modern letisztult példája Juha Leiviskä egyedülálló építészeti nyelvezte, aki az épületeiben a fényt használja egyetlen anyagként.

Zumthor: vals, Forrás: (B)

Kortárs magyar evangélikus templomaink nagy részében tettenérhető a fény misztikumának alkalmazása az apszisban, vagy az anyagszerűen megjelenített falazatok és a fény játéka. Mindkettő hozzájárul a „mindennapitól eltérő érzet”⁴¹ létrehozásában, amely a kortárs evangélikus templomaink többségénél tervezői igényként megfogalmazódik.

Az anyagszerűség, és a fény misztikumának alkalmazása tehát egyrészt kortárs tendenciaként, másrészt evangélikus hagyományok újjáéledéseként értékelhető, amelyben az anyagválasztás magyar jellegzetességet mutat.

⁴¹ Török Ferenc értelmezi így a szakrális élményt, TÖRÖK, Ferenc, A szakrális tér, Új Ember Katolikus hetilap, 2001. 06. 03. LVII. évf. 22. (2757.)

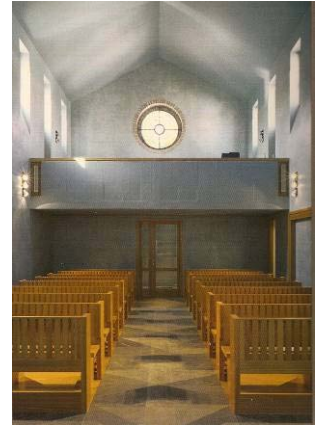
II.3 Tézisek

A kortárs evangélikus templomok sajátosságait a következő okokra lehet visszavezetni, melyek egyben a dolgozat alapállításai, tézisei:

A liturgia megjelenése a belső tételrendezésben

A Leonard Sturm nyomán a XVIII. század elején kialakult evangélikus térszemlélettel szoros összefüggésbe hozható belső tételrendezés jellemző a korszak épületeire: a kultusközpont geometriai középpontból való kimozdítása és a figyelem egy, a központ irányába fordítása.

A belső elrendezésben a padosorok a tengelyre merőlegesen, egymással párhuzamosan (esetenként körív mentén) egymás mögött helyezkednek el, egy irányba fordulva.

A liturgia és a térforma összefüggése

A korszak épületeinek térformáit - az evangélikus építészetben először – nem feltétlenül történeti korok hagyományai, vagy egyházi építészeti irányelvek határozzák meg. A egyházi liturgiai és építészeti kánonok nemzetközi és magyarországi hiánya, és a rendszerváltást övező templomépítő lendület az egyéni gondolatok kifejtésének lehetőségét adta a tervezők kezébe.

A templomtér egyetlen kultusközpontra való irányultságának keresése, annak építészeti megfogalmazása Benczúr László épületeiben változatos térképzést eredményez.

A tér egységének megfogalmazásakor keresztény kultúrkörön kívüli jelképekből építkeznek Nagy Tamás templomai, egyedi formavilágot kialakítva.

Az artikuláris kor öröksége

Kortárs templomaink tervezői a sajátosan magyar evangélikus építészeti hagyományként az artikuláris időszak formai megszorításait látják. A templomok torony nélküliek, vagy tornyosak, de a tornyok építészetileg elválnak az épület fő tömegétől. Fallal körülvett udvarokból nyílnak, magtár jellegűek, vagy éppen lakóházból átalakított imaházra hasonlítanak.

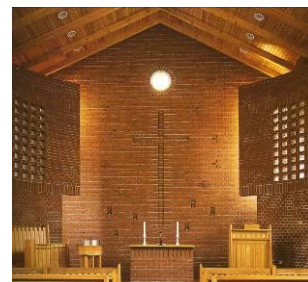
Az anyaghasználat mint ornamentika

A kortárs építészet nem a régi korok festészeti és szobrászati alkotásaihoz nyúl. A díszítést maga falak anyagszerű megjelenítése adja, a mintázatok, textúrák, részletmegoldások kézműves egyedi díszítőelemek hatását keltik. A falak kívül belül azonos kezelése az evangélikus hagyományoknak megfelelő nyugodt, elegáns, puritán érzetet kelt.

A szakralitás iránti igény az evangélikus templomban

A korábbi magyarországi példákkal ellentétben, a kortárs evangélikus építészet belső tereiben tervezői szándékként jelenik meg a transzcendens hatás. A gótika ég felé mutató függőleges hangsúlya is tetten érhető, de a jellemzőbb a fény misztikumának alkalmazása

III Mestermunka bemutatása: Evangélikus templom, Encs

III.1 Építési adatok

Evangélikus templom, Encs

Építtető: Péter Jenő lelkész, Fancsal - Hernádvecsei Evangélikus Egyházközség

Generál tervező: Benczúr László, Benczúr & Partner Építésziroda Kft

Felelős építész tervező: Simon Viktória

Statika: Facskó Gergely

Épületgépészet: Berzétei László, Céh Rt

Épületvillamosság: Sápi János, Céh Rt

Kivitelező: Épszer Kft. Sárospatak

Tervezés: 2000-2003

Alapkőletétel: 2002. Október

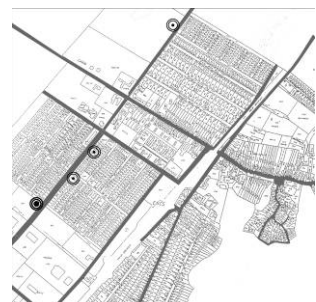
Szentelés: 2005. November

III.2 A mestermunka keletkezésének körülményei

A rendszerváltás után az encsi önkormányzat felajánlotta a Fancsali evangélikus egyházközségnek, hogy templom és lelkészlakás építésére rendelkezésére bocsát egy telket. Korábban Fancsal községben működött a szórvány egyházkerület központja, de a közeli város fejlődése, és a hívek számának növekedése indokoltá tette az új templom Encsen való felépítését.

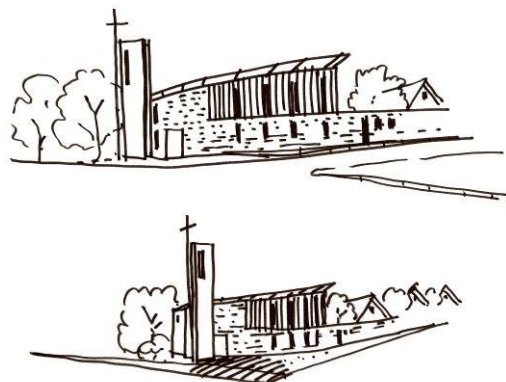
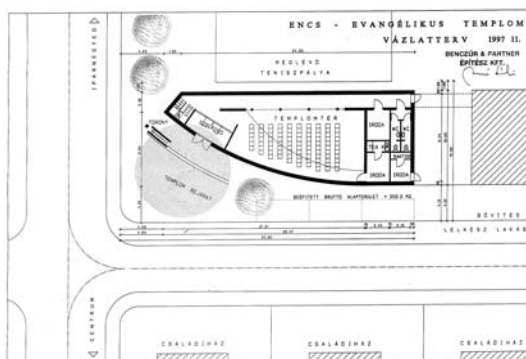
1997 őszén az egyházközség Benczúr Lászlót és irodáját bízta meg, hogy az építési telek kiválasztásában, és később a templom tervezésében közreműködjön. Három telket ajánlottak fel megfontolásra: az egyik a város központjához közeli gondozott, parkos területen helyezkedett el, a másik, amely a legnagyobb területet biztosította volna a templom számára, a város külső, a központtól vasúti útvonallal is elvágott részén levő terület volt. A választás végül a harmadik telekre esett, amely ugyan hosszú, keskeny alakjával kötöttséget jelentett a tervezéskor, viszont a városban elfoglalt helye miatt a legmegfelelőbbnek bizonyult.

A telek a város peremén, 80-as évekbeli típus családi házakkal beépített utcán helyezkedik el, nem messze a városközponttól. A városnak ebben az utcájában helyezkedik el az összes új templom (református, római katolikus, görög katolikus). Az utcán végignézve tornyaikkal az utca felé fordulva sorakoznak. A telekválasztással lehetőség nyílt arra, hogy az új

evangélikus templom is beilleszkedjen ebbe a rendbe. Meg kell jegyezni, hogy a város felekezetei között természetes ökumenikus kötődés érezhető, amely ezt a választást még indokoltabbá tette. Ünnepekkor a harangokat összekongatják, és a város többi egyházának papjai és lelkészei az evangélikus templom építésekor ökumenikus istentisztelet formájában mind az alapkőletételen, mind a szentelésen részt vettek.

A telek kiválasztása után Benczúr László irodájában - ahol akkor én friss diplomásként dolgoztam - házipályázat útján több változat készült az új templom koncepciójára, amelyek közül a gyülekezet az én tervemet, „az íves megoldást” választotta. A pályázati koncepció az akkor még 70-80 fős gyülekezet részére készült, külön álló haranglábbal, a templomtérhez kapcsolódó kis lelkészi hivattal, és a telek végében külön épületben, második fázisként megépítendő lelkészlakással. A koncepció három fő elemből állt: az új templomok utcaképebe való illeszkedést szolgálta az utcavonalra kitolt harangláb. Az épület és a harangláb lezárja az utca beépítésének sorát, megállítja és a templom felé fordítja a városból ide érkezőt. (ez az egyetlen megközelítési irány) Harmadik szempont volt, hogy létrejöjjön egy egy külső és egy belső közösségi tér. Bár az építési program a későbbiekben kissé változott, a koncepció e három eleme végig megmaradt a tervezés során.

A házipályázati terv 1997.

III.3 Tervezési program

A telek és a koncepció kiválasztása után a telekalkáláshoz rendezési terv készült. Ezzel összhangban készült el a templom és lelkészlakás elvi engedélyezési terve, 1997-ben amelynek vezető tervezője Benczúr László volt, én építész munkatársként dolgoztam mellette. Ezután alakult ki a pontosabb tervezési program. Az új templom építésének hírére megélénkült az érdeklődés a hívek körében, és így a templom végleges terve 110 fő befogadására készült. A templomtestben a templomtér, karzat, lelkészi hivatal és kiszolgáló helyiségek mellett gyülekezeti terem biztosítására is igény lett. Mivel a templomtest mérete alig különbözött a környező családi házakétól, és ez a templom a legkisebb a város új templomai között, a gyülekezet szerette volna, ha az utcaképben a

többihez hasonló jelentőséget képvisel. A gyülekezetnek így formai szempontból két igénye volt: hogy a templomnak a templomtesttel egybe épített tornya legyen, és hogy a másik templomokhoz hasonlóan téglaburkolatot kapjon. Bár a gyülekezet nem fogalmazta azt meg szavakban, érezhető volt, hogy a koncepcióvázlatban megjelenő íves fal fontos volt számukra, így annak jelenléte szintén a program részét képezte. Azt gondolom, hogy az íves forma a gyülekezet számára a templomuk többi templométól különböző, egyedi karakterét hordozta.

III.4 A tervezés résztvevői, elkészült tervfázisok

2001-ben készült el az engedélyezési terv. Ekkor már nem dolgoztam a Benczúr Építészirodában, Benczúr László bizalmának köszönhetem, hogy ennek ellenére rám bízta a teljes tervezési munkát. Az engedélyezési terveket, és az azt követő tervfázisokat, beleértve a bútorterveket és a művezetést is, akkor már jogosultsággal rendelkező építéssként, felelős tervezőként én készíthettem el. A munka generáltervezője végig a Benczúr & Partner Építésziroda volt. A tervezés az iroda társtervezői kapcsolataira, munka módszerére támaszkodott. Mind a tervezés és kivitelezés során az egyházzal, a megbízóval és a kivitelezővel való kapcsolattartásban, problémamegoldásban Benczúr Lászlónak a mai napig nagy szerepe van. A tervezés során a Benczúr Lászlóval folytatott beszélgetések, konzultációk mind liturgiai, mind építészeti szempontból segítségemre voltak.

Az encsi evangélikus templom tervezése folyamán alábbi tervfázisok készültek:

Koncepció vázlat:	1997. november
Építési engedélyezési terv:	2001. augusztus
Ajánlatkérési terv:	2001. szeptember
Kiviteli terv:	2002. január
Téglaburkolat kiosztás tervei:	2003. május
Bútortervek:	2004. június

A koncepció vázlat elkészítésétől a kivitelezésig több mint négy év telt el, amely alatt, majd a kivitelezés négy éve alatt is, szakmailag sokat változtam, és volt bőven idő újragondolni megoldásokat, illetve finomítani azokat. Ebben ráadásul a megbízó, Péter Jenő lelkész is messzemenően partner volt.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a telekkiválasztástól a kivitelezés befejezéséig nagyfokú segítőkészség övezte a templom építését, mind a gyülekezet, az egyház, mind a város, mind a kivitelező részéről. Ez a helyzet mindvégig alapvetően pozitív hangulatot teremtett a hosszú folyamat során.

III.5 A koncepció és az épület részletes leírása

Ez a tanulmány az encsi épület felépítése után készült, így a kutatásaimnak nem volt szerepe a templom építészeti kialakításában. Magam vallását nem gyakorló katolikus vagyok, az evangélikus liturgiával kapcsolatos ismereteimet Benczúr Lászlóval folytatott beszélgetésekből és egy-egy alapvető olvasmányból nyertem.

Pár szó erejéig ennek ellenére érdemes összevetni az elemző munka során a korszak sajátosságairól megfogalmazott téziseket az elkészült épülettel. Belső elrendezésében a kevés kivétel közé tartozik, hiszen a karzatok L formában helyezkednek el, és maga a templomtér sem szimmetrikus, ami miatt a tengely a tér egyik oldalán helyezkedik el. A tengely azonban a tervezés során fő eleme volt a geometriai kialakításnak, és bár az oltártér nem a tengelyre szimmetrikusan helyezkedik el, az egyik fő berendezési tárgy, a keresztelőkút a tengelyben került elhelyezésre. Az evangélikus építészet hagyományaként jelent meg a koncepcióterven a harangláb megoldása, ami a gyülekezet kérésére módosult. A templom karakterét alapvetően meghatározza a falakon kívül és belül egyöntetűen alkalmazott téglaburkolat. A mintázott téglaburkolat és az oltártérben egy üvegmozaik kísérlet jelentik a belső tér dekorációját, amit a tető alatti ablaksávon beáramló napfény játéka színesít. A templombelső nem mutat erős szakrális jelleget, ugyanakkor a „mindennapitól eltérő érzet”-et alakít ki a tervezői szándék két eleme: a magas falak kirekesztik a zavaró, jellegtelen környezetet, és csak az ég látható a belső térből, valamint ahogy a tér megnyílik felfelé és oldalirányban, ahogy a tengelyen belép az érkező.

Telepítés, funkciók

A tervezési program pontosodása után is megmaradt az eredeti koncepció három, telepítést meghatározó eleme: az utcára kitolt templomtorony, a templom előtt kialakuló teresedés, és az érkező megállítása, befordítása a templom tengelyébe.

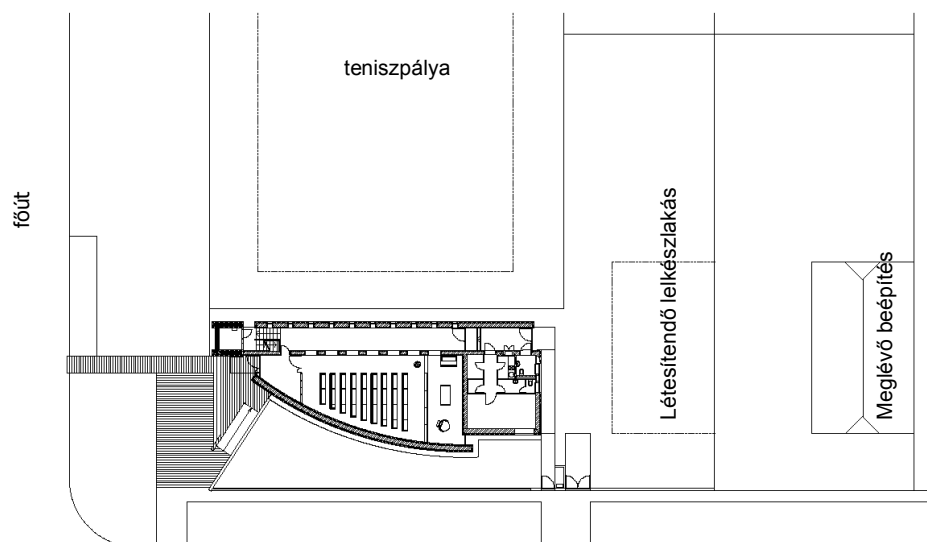
A város legszélén levő saroktelken a kereszteződés és a fő utca felőli oldalon helyezkedik el a templom, a mellékutcában, a telek másik szélén pedig a lelkészlakás, a mellette levő oldalhatáron álló családi házak sorába illeszkedve. A lelkészlakás második fázisként fog elkészülni.

Az épület földszintjén a szélfogó és a templomtér mellet a lelkézi hivatal, kiszolgáló helyiségek, és egy közlekedő található. A karzatszinten a főbejárat felett egy

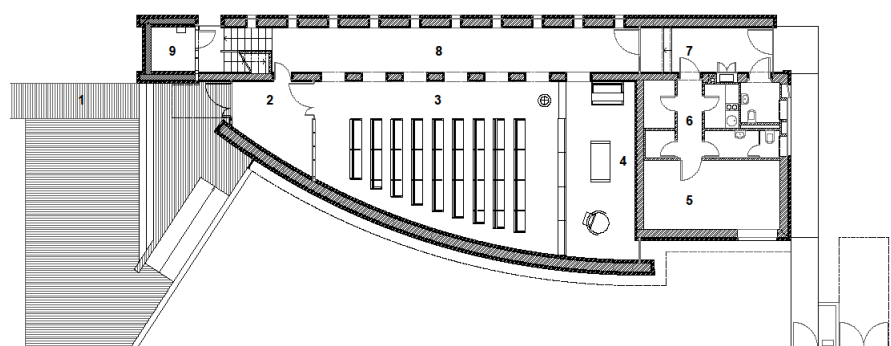

orgonakarzat, és oldalkarzat, valamint a lelkészi hivatal fölött egy főként gyermekfoglalkozások célját szolgáló gyülekezeti terem helyezkedik el.

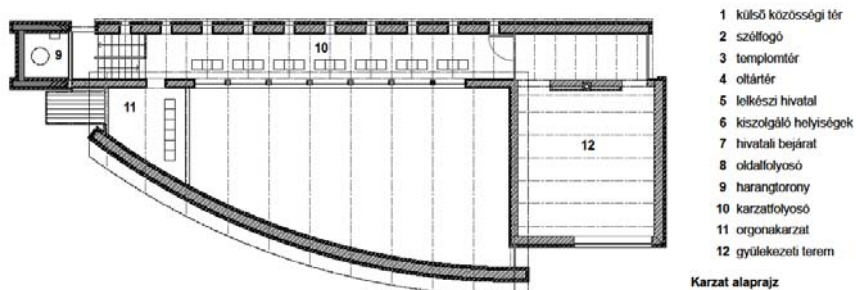
A templom bejárata az előtte kialakuló térről nyílik. Külön bejárat készült a mellékutcáról a templom és a majdani lelkészlakás között. Innen lehet megközelíteni a templomtérrel elválasztottan is működő lelkészi hivatalt, és gyülekezeti termet.

Helyszínrajz

Földszinti alaprajz

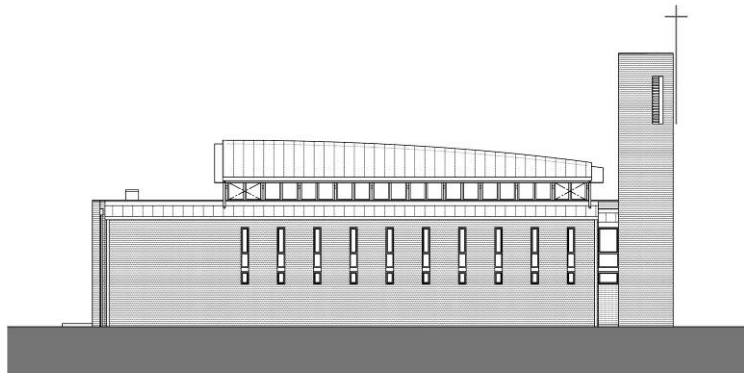
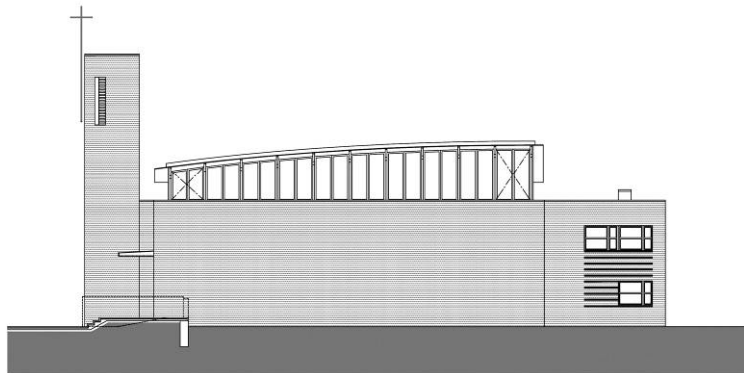
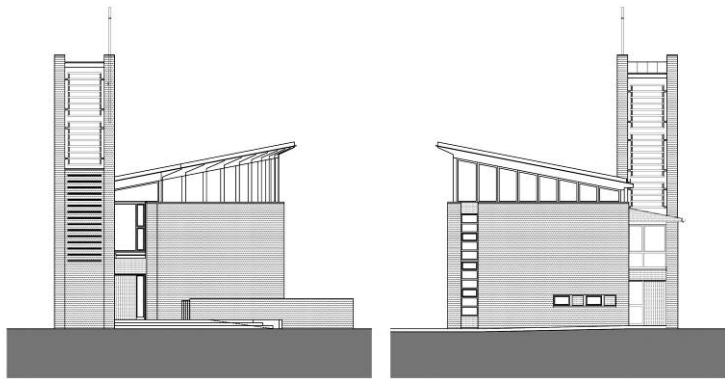
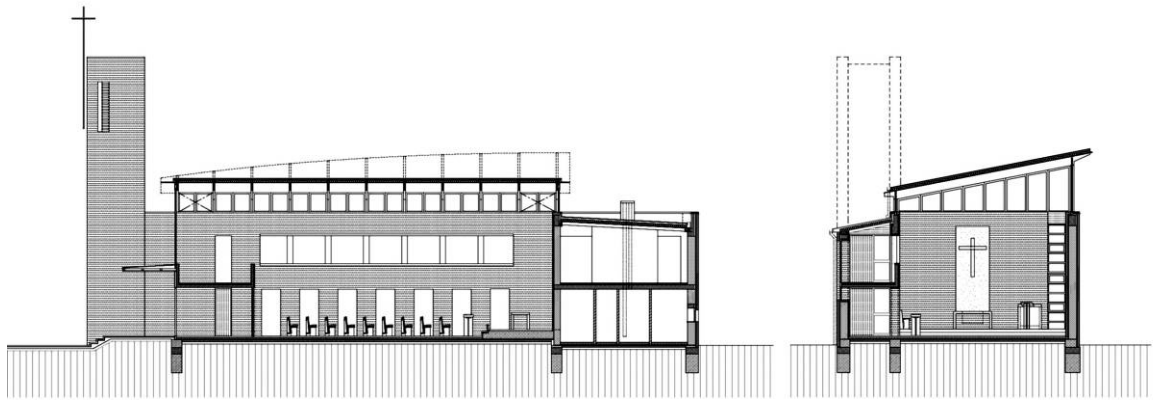

- 1 külső közösségi tér
- 2 szőffogó
- 3 templomtér
- 4 oltártér
- 5 lelkészi hivatal
- 6 kiszolgáló helyiségek
- 7 hivatali bejárat
- 8 oldalfolyosó
- 9 harangtorony
- 10 karzattályosó
- 11 orgonakarzat
- 12 gyülekezeti terem

Karzat alaprajz

Alaprajzok

0 5 10
Metszetek és homlokzatok

Geometria, tengely

Az épület alapvetően tömör faltestekből és fa-üveg kitöltő felületekből áll. Tervezői szándék szerint az ív teljesen nyílás nélküli fala mellett tömör kubusként jelenik meg a közlekedő – karzat folyosók és a kiszolgáló terek 2 szintre osztott L betűt formáló tömege is, amelynek utca felőli végéből nő ki a torony. Az L forma lezárását és elválasztást képez egyrészt a szomszédos családi házak területétől, másrészt a város ipari külterületétől. Az így kiharított területen, az L alaktól teljesen elváló, magában álló íves fal egy gesztussal hozza létre a templom előtti teresedést, és a belső templomteret, amely tulajdonképpen a két kubus közötti légtér.

Mivel a templom az utca utolsó épülete, az egyetlen megközelítési irány a városközpontból ide vezető fő utca. Ebből az irányból nézve az ív mögül előbukik az a közlekedő – karzat és a torony tömege, ez állítja meg, és fordítja be az érkezőt a bejárat, és egyben a templom tengelyébe. Az ív a templomtér fő formálója, az adja a templom karakterét. Az orgonakarzat alatt, a legszűkebb, legalacsonyabb ponton lép be az érkező, és a tér mind magasságban, mind szélességben megnyílik, ahogy halad előre. Az ívre illesztett sík félnyereg tető geometriai játékából adódóan az oltártér a tér legszélesebb, legmagasabb pontja. Ez a megoldás templomtér viszonylag kis mérete ellenére egy tágas, világos hatást biztosít.

A templomteret határoló tömör kubusok mind egyforma magasak, azok felett lebeg el a sík tető. A falak és a tető között végig ablaksor fut. A magas tömör falak kirekesztik a külvilág zavaró látványát, és az ablaksávok bőséges bevilágítást biztosítanak.

Az íves térhatárolás másik következménye, hogy a templomtér tengelye nem esik egybe az oltártér közepével, hanem annak szélén van. Így a földszinti padosorok vannak a tengely egyik oldalán, az emeleti oldalkarzat pedig a másikon. Ezt az elrendezést erősíti a tervezői szándék szerint az oldalfolyosó – oldalkarzat a templomteret oldalról határoló falának kialakítása is. A határoló fal a földszinten ugyan áttört, de tömör hatású, a karzaton viszont teljes szélességű nyílást alakítottam ki rajta, a minél jobb kilátás biztosítására. A földszinti rész céljait tekintve nem mellékhajó, hanem közlekedő.

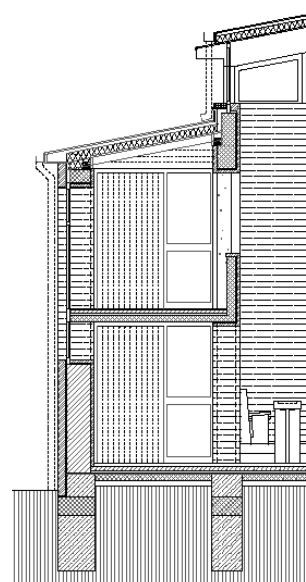

A gyülekezet aszimmetrikus helyzetéből következik a liturgiai berendezések elhelyezése, amely követi az evangélikus hagyományokat. A keresztelőmedence került a tengelybe, az Úr asztala az oltártér közepébe, előtte az úrvacsoraosztás helyével, és a tér legmagasabb pontja alá, az oltár jobb oldalára került a szószék, ahonnan a gyülekezet egésze jól látható.

Szerkezetek, anyagok

Az épület sávalapozással, Porotherm falazóblokkokból, vasbeton koszorúkkal készült. A tetőszerkezetek mindenhol látszó szaruzattal készültek, anyaguk a karzatfolyosó és a gyülekezeti terem felett fűrészelt fenyő, a templomtér felett pedig rétegelt lemez szaruzat. A szarufák felett mindenhol fenyő furnér felületű rétegelt lemez nagytáblás borítás készült. A nyílászárók fenyőből készült egyedi asztalos szerkezetek. Az épületben központi fűtés készült, a templomtérben padlófűtéssel, a többi helyeken radiátorokkal. Gépi szellőzés, hűtés nincs, az ablakok elhelyezésével és távnyitók segítségével a nagy templomtér is megfelelően átszellőztethető.

A templom kialakítására jellemző a homogén, síkokból való építkezés. A nagytáblás fedés és a magas, vékony rétegelt lemez tartók is ezt a hatást hivatottak erősíteni. A tetőn előpatinázott sötétszürke cinklemez fedés van. A teljes épület kívül-belül homogén mintázatú téglaburkolatot kapott. A kerítés is ugyanebből a téglából készült, de ott tömör falazattal, és sötétszürke pálcás betét elemekkel.

Az épületben választott színek kerülnek a hivalkodást. „Előre öregített”, beérett hatást akartam elérni, amelyről nem mondható meg teljesen, hogy melyik évben készült. A faanyagra beérett fenyő hatású pácot választottam, ami nem színezett, de UV szűrést biztosított, így elkerülhető volt a fenyő besárgulása. A falakon alkalmazott téglák a székesfehérvári téglagyár egyedi terméke, világos barnás – szürkés árnyalatú, vasoxid beégetésekkel mintázott téglák, a külső oldalon fél, a belső oldalon negyed téglák vastagságban rakva. A belső padló a tervezett terazzo burkolattól eltérően hézagmentesen rakott világos tömör mészkő lapokból készült.

Az épület részleteinek tervezésekor minden erőmmel próbáltam elkerülni, hogy divatos anyagokat, formákat használjak. Azt hiszem ez összességében sikerült is, kivéve, hogy az akkoriban a faépítészetben kötelezően használt lamellák ebben az épületben is megjelentek. Egyrészt a függőleges üvegsávok homogén osztásaként, másrészt a téglaburkolat játékaiként. A torony hangvető zsalui akác lamellák, amelyek a torony hasán azonos geometriájú téglajátékban folytatódnak. Ugyanez a téglajáték látható a lelkészi hivatal tömbjének oldalán. Mindkét esetben a különböző szerkezetek egy felületté való összefogása volt a cél.

A homogén, kizárólag futó sorokból álló téglaburkolat miatt az egész épületet téglamodulban terveztem, ez határozta meg az ablakok ritmusát és méreteit, a falak magasságát, a szarufák szerkezeti távolságát. Így tudtam biztosítani a falak teljes homogenitását, hogy ne kelljen a futó téglasorokat sehol megbontani.

Belső kialakítás, bútorzat

A belső téglaburkolat negyed téglá vastagságú, emiatt tektonikus jellegű téglakötés kialakításról szó sem lehetett. Így, bár az áthidalók tetejét is téglával burkoltam, azok inkább kitöltések, mint tektonikus jellegű burkolatok. U alakú előregyártott áthidalók készültek, amelyek a burkolat indítósorai is voltak egyben. Ez adta a téglaburkolatban az egyetlen mintát: az áthidalóknál lapjára fordított téglasávot alakítottam ki.

A templombelsőben egyetlen helyre terveztem dekorációt, a kereszt alá, oltárképként. Ugyan ez gyakorlatilag nem valósult meg, mégis része volt az elképzelésnek, így érdemes pár szót ejteni róla. Színes üvegmozaik textúrát terveztem erre a téglaburkolatból kirekesztett felületre.

A terveim szerint a nyers vakolatban egy alulról felfelé ritkuló nap-sárga üvegmozaik szemcsékből kirajzolódó minta lett volna. A mozaikot a vakolatba keverve, azzal együtt simítják fel a falra, majd mikor meghúzott, gyökérkefével visszasedik, így nedves szivaccsal áttörölve a mozaik látható és fényes lesz. Próbavakolatokat is készítettem, hogy a kidolgozott módszert ellenőrizsem. Ugyan a próbák sikeresnek bizonyultak, a

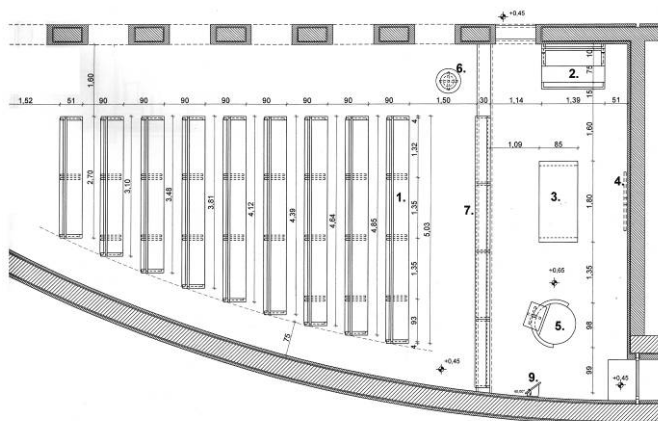
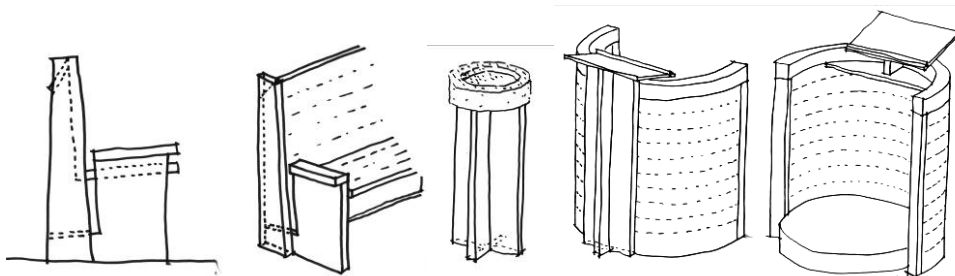
kivitelezéskor a vakolat visszasedésével elkéstek, és a mozaik egyáltalán nem látszik,

csak egy szemcsés – pöttyös nyers vakolat. A vakolat színvilága miatt nem feltűnő, hogy oda nem illő elem lenne az oltártérben, és ez az elem a későbbiekben valamilyen művészeti alkotással pótolható lesz.

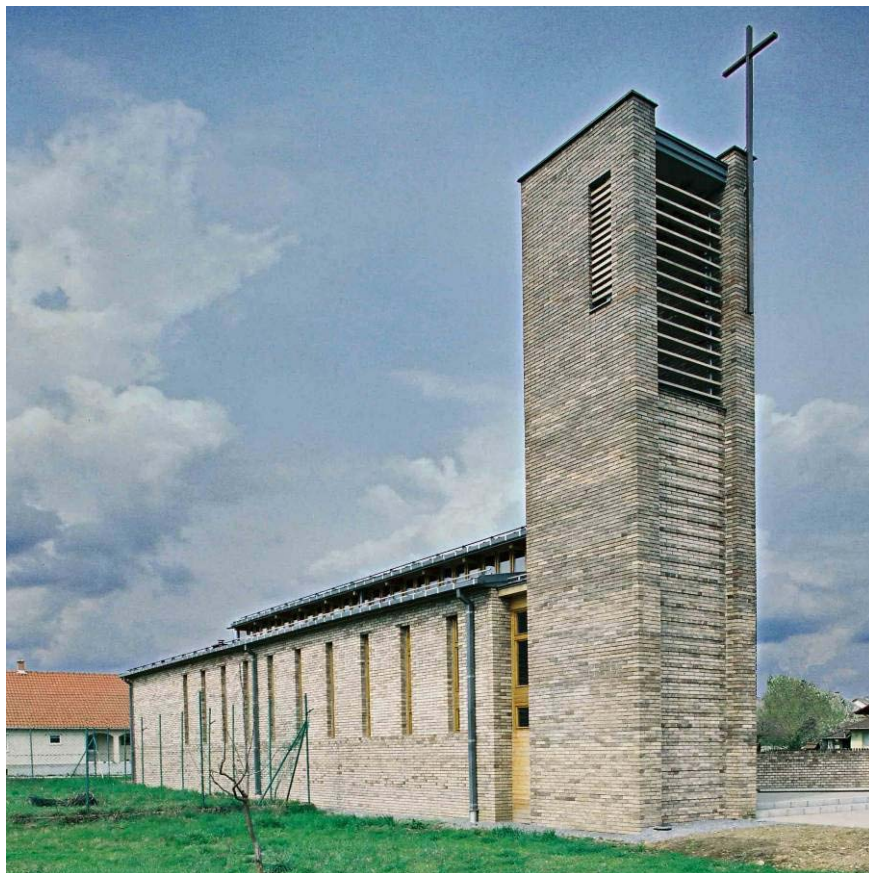
Díszítést a belsőben tulajdonképpen csak a napfény hoz létre, délelőttől kora délutánig az ablakokon beáramló napfény az íves falon érdekes játékot képez. Bevallom, ez a fény minta nem volt tervezői szándék.

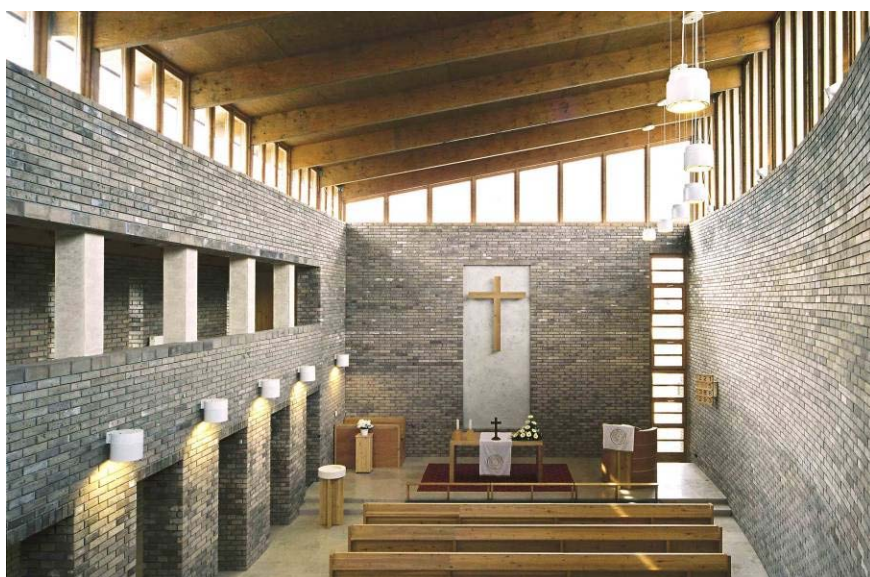
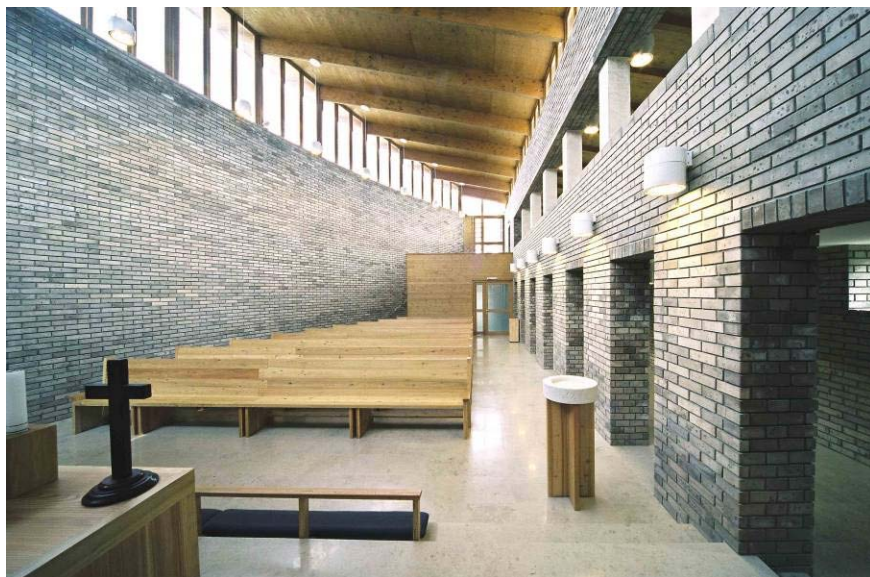
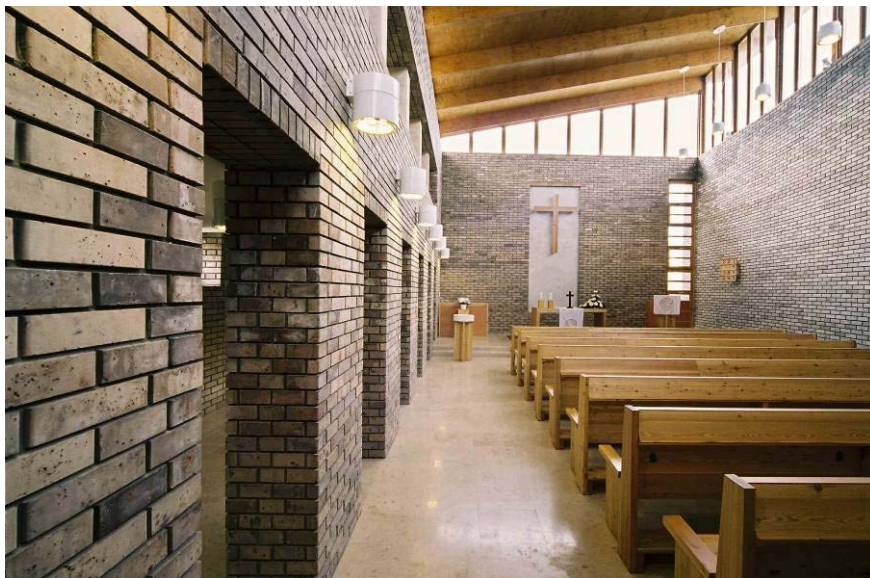

A bútorok natúr vörösfenyőből készültek. Kialakításukban hasonlóan a templomtér egyéb elemeihez, egyszerűek, tömör felületekből építkeznek. A padosorok tömör, végigfutó panelszerű háttámlákból és ülőfelületből állnak, térdeplővel és olvasókönyv tartóval. Az oltár és a szószék szögletes, illetve íves tömszerű bútorok. A keresztelől medence a közeli mádi kőből faragott elem. A feszület az emberi test arányait követi.

III.6 Illusztrációk

Fotók: Zsitva Tibor

Fotók: Hajdú József

Irodalomjegyzék

- Evangélikus templomok, Szerkesztők KEMÉNY Lajos és Dr.GYIMESI Károly, Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944
- DERCSÉNYI Balázs-FOLTIN Brúnó-G.GYÖRFFY Katalin-HEGYI Gábor-WINKLER Gábor-ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna: Evangélikus templomok Magyarországon. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992
- Új evangélikus templomok, Szerkesztők: KRÄHLING János, VUKOSZÁVLYEV Zorán, Luther Kiadó, 2008
- Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon Szerk: ISTVÁNFÍ Gyula, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004
- DETAIL magazin 2004/9, Sakrale Bauten (Egyházi épületek)
- SCHNELL, Hugo : Twentieth Century Church Architecture in Germany, Verlag Schnell&Steiner, 1974
- ARKHITEHTI magazin 3/2004. Juha Leiviska
- Malcolm QUANTRILL, Juha Leiviskä and the continuity of finnish modern architecture, (Juha Leiviskä és a finn modern építészet továbbélése) Wiley Academy, London, 2001
- Christian NORBERG SCHULTZ: Genius Loci in: Mérhető és mérhetetlen, szerkesztő: FERKAI András, 2005
- Tér és Imádság, a Pannonhalmi Főapátság kiállítási katalógusa, 2008
- Frederic DEBUYST: a hely szelleme a keresztény építészetben, Bencés Kiadó, 2005
- Dr GUZSIK Tamás: Szakrális terek funkcióelemzése (BMGE Építészettörténet Tanszék) Forrás: www.eptort.bme.hu
- Dr SIMON Mariann: Variációk téglára (BMGE Építészettörténet Tanszék) Forrás: www.eptort.bme.hu
- BOUYER, Louis, Építészet és liturgia, Agapé, 2000.
- Krähling János :GYÜLEKEZETI KÖZPONTOK A XX. SZÁZAD SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETÉBEN. megjelent: Építés- Építészettudomány 36 (1-2) 119-127
- TÖRÖK József, Adoremus, Ecclesia, 2004
- HAFENSCHER Károly (ifj.) Reformált mise? forrás: <http://www.lutheran.hu/z/ujzagok/evelet/archivum/2008/06/081>
- „Zsoltárt zengek Istenemnek, míg csak leszek...” Új egyházzenei doktort köszöntünk forrás: <http://www.evelet.hu:8080/ujzagok/evelet/archivum/2006/44/141>
- KOVÁCS Andrea, A Gregorián ének, Harmat Artúr Központi Kántorképző jegyzete, 2003
- RUDOFISKY, Bernard, Architecture Without Architects, Doubleday and Company Inc., 1964
- TÖRÖK, Ferenc, A szakrális tér, Új Ember Katolikus hetilap, 2001. 06. 03. LVII. évf. 22. (2757.)
- Mircea ELIADE: A szent és a profán. Bp. Európa Kiadó, 1987; 1997.
- Helmuth von GLASENAPP, Az öt világvallás, Gondolat, 1977
- Anne-Mette GRAVGAARD, Reflections on contemporary churches by a user, arkitektur DK 8 1995
- LOVAS Ilona katalógusa, 2004

Illusztrációk forrása

A az illusztrációk szerzőinek megjelölésénél az alábbi forrásokra hivatkozom. Az illusztrációk készítőit a forrásoknál tüntettem fel, ha ehhez képest kivételt képeznek, akkor az illusztrációk alatt, a szövegben. Az internetes oldalakon minden esetben olyan fotókat használtam, ahol a szerző ismert.

- (A) Evangélikus templomok, Szerkesztők KEMÉNY Lajos és Dr.GYIMESI Károly, Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944
Szerző nincs megjelölve
- (B) Internet
Dr Guzsik Tamás: Szakrális terek építésze III.
www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral3.html
Schmalkaldeni várkapolna és a nemeskéri templom rajzai:
Szerző nincs megjelölve
- www.commonswikimedia.org
Kaiser Wilhelm emlékkápolna, Berlin: Bundesarchiv anyagából, Berlin B 145 Bild-P060400
Szerző nincs megjelölve
- www.flickr.com
München-Riem: **Anton Schedlbauer**
Weingarten: **Brad Althoff**
Modena: **Francesca Fiorini**
Vals: **Pablo Échavari**
- www.lutheran.hu
pozsony jezsuita templom, és pozsonyi fatemplom: **a pozsonyi evangélikus egyház könyvtárának anyagából**
- www.templom.hu
Győr Öregtemplom: **Vizler Imre**
Sopron: **Bajkó Ferenc**
- www.epiteszforum.hu
Budapest-Budahegyvidék, Szentendre: **Vargha Mihály**
- (C) SCHNELL, Hugo : Twentieth Century Church Architecture in Germany, Verlag Schnell&Steiner, 1974
Szerző nincs megjelölve
- (D) DETAIL magazin 2004/9, Sakrale Bauten (Egyházi épületek)
Fotók: Christian Richters, Bruno Konflar (Donaukirche Wien)
- (E) Malcolm QUANTRILL, Juha Leiviskä and the continuity of finnish modern architecture, (Juha Leiviskä és a finn modern építészet továbbélése) Wiley Academy, London, 2001
Fotók: Arno de la Chapelle
Rajzok: Juha Leiviskä
- (F) ARKKITEHTI magazin 3/2004. Juha Leiviskä
Fotók: Arno de la Chapelle
- (G) DERCSENYI Balázs-FOLTIN Brúnó-G.GYÖRFFY Katalin-HEGYI Gábor-WINKLER Gábor-ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna: Evangélikus templomok Magyarországon. Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992
Fotók: Hegyi Gábor

- (H) Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon Szerk: ISTVÁNFI Gyula, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

Fotók: Krähling János, Bódi Imre (Vajda Péter utca)

Felmérési rajzok:

Nagygeresd: Antal Máté, Hajnal Soma, Tóth Zoltán

Nemescsó: Réti Lúcia, Füzes András, Kosztolányi Zsolt

Bikács: Krähling János, Holló Erika, Zömbik Katalin

Keszőhidegkút: Krähling János, Zoboki Gábor

Öcs: Bartha Tamás, Szőke Ferenc, Szlavicska Edina, Újvári Ferenc

Karakószörcsök: Kolláth Mária, Kovács Attila, Milassin Vivien

- (I) Új evangélikus templomok, Szerkesztők: KRÄHLING János, VUKOSZÁVLYEV Zorán, Luther Kiadó, 2008

Fotók: Hajdú József

- (J) Krähling János :GYŰLEKEZETI KÖZPONTOK A XX. SZÁZAD SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETÉBEN.
megjelent: Építés– Építészettudomány 36 (1–2) 119–127

Illusztrációk a Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség tervtárából

- (K) Alvar Aalto through the eyes of Shigeru Ban (Alvar Aalto Shigeru Ban szemében), Black Dog Publishing Ltd. London, 2007.

Rajz az Alvar Aalto múzeum (Helsinki) anyagából

Encs Evangélikus templom

Fotók: Simon Viktória, Zsitva Tibor, Hajdú József

Rajzok: Simon Viktória

A Doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

Evangélikus templom, Encs, www.epiteszforum.hu.2005.

Evangélikus templom, Encs, MÉK évkönyv, 2007.

Evangélikus templom, Encs, Új Evangélikus templomok, Luther Kiadó, Budapest, 2008.

Lutheran church, Encs, FeildenCleggBradley Architects LLP, Professional Development Program, előadás

Evangélikus templom, Encs, MTV1, Evangélikus Magazin, 2005. november. riport

Evangélikus templom, Encs, A mindenség modellje, Debrecen, MODEM, 2009., kiállítás

Jørn Utzon: House in Mallorca, FeildenCleggBradley Architects LLP, Professional Development Program, előadás

IV. Függelék

IV.1. Kivonat

Az evangélikus templomépítészet sajátosságai

A rendszerváltás új lendületet adott a templomépítésnek Magyarországon. Harminckettő templom épült 1990 és 2008 között. A kortárs templomépítés hulláma mára lezárult, és ez teszi lehetővé azt, hogy ilyen rövid távlatból is értékelhető legyen az időszak. A kor evangélikus építészetének jellegzetességei, hogy nincs sem nemzetközi sem hazai egyházi kánon, amely a tervezők kezét irányítaná, vagy kötné, valamint hogy a világháború utáni 45 éves templomépítési szünet megszakította a folyamatosságot a korábbi építészeti hagyományokkal. A korszak tervezői saját építészeti hitvallásuknak megfelelően, szabadon formálnak meg minden épületet egyedileg. Tanulmányom jellegzetesen evangélikus építészeti kérdéskörök alapján vizsgálja a kortárs tervezők evangélikus templomról alkotott építészeti képét, és meghatározza az épületekben körvonalazódó jellegzetességeket.

IV.2. Abstract

Characteristics of contemporary Lutheran architecture in Hungary

Doctoral dissertation, Moholy-Nagy University of Art and Design, Doctoral School - Architecture

Author: Viktória Simon, Consultant: Tamás Nagy DLA

Budapest, 2009.

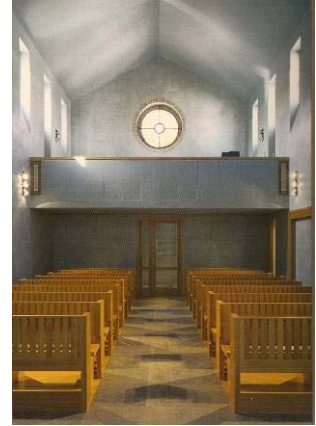
The democratic change of 1989 has given a new momentum to church building in Hungary. Altogether 32 were built between 1990 and 2008. the cycle for contemporary church building has come to an end, and this makes it possible to judge this period from such a short distance of time. A characteristics of the period's Lutheran architecture are, that there are neither international, nor national ecclesiastical principles that would direct or bind the hands of the designers, and, the 45 year break in churchbuilding after the 2nd World War has cut the continuity of Lutheran church architecture. Contemporary church architects design their buildings express their artistic approach freely, individually in every single case. My study analyses the architect's visions of the Lutheran church based on specifically Lutheran architectural issues, and outlines the characteristics of the contemporary Lutheran churches in Hungary.

IV.3. Theses

Liturgy manifested in the internal layout

The typical internal arrangement of the period's Lutheran churches shows a strong correlation with the spatial approach of the early 18th century derived from Leonard Sturm's principles: the geometrical and liturgical centres are detached, and attention is drawn into a single direction, the centre.

Rows of benches are placed perpendicular to the axis, parallel to each other (in cases along an arc), behind one another, all looking in the same direction, to the liturgical centre.

Connection between liturgy and spatial form

For the first time in Hungarian Lutheran architecture, the spatial forms in this period are not necessarily defined by historical styles nor ecclesiastical guidelines. The lack of liturgical and architectural governing principles, as well as the momentum in church-building, which evolved in the years of the democratic conversion, has given architects the opportunity to express their artistic approach freely.

László Benczúr's architecture looks for spaces directed towards a single liturgical centre, which has resulted in versatile spatial forms. The churches of Tamás Nagy use a unique language of form, that also uses symbols from outside the Christian culture. His architecture evolves from creating spatial unity, and is therefore characteristically Lutheran.

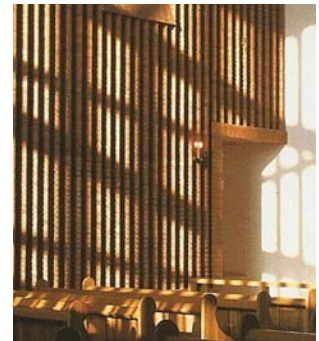
The heritage of the „ratification” period

A large number of contemporary architects reach back to the „ratification” period (1681-1781, „artikuláris” in Hungarian) to find characteristically Hungarian architectural roots in Lutheran church-building. The connection is not made by simply copying a style, but by recalling the formal restrictions imposed upon Protestant churches in that period. As a result of these restrictions, churches could not be built in the traditional image of a church: no towers and street entrances were allowed, the buildings had to look like barns, could not be called „church”, and often the meeting houses were converted from dwellings. Many contemporary churches have one or more of these features as their defining concept.

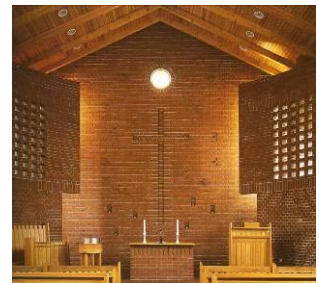
The use of materials as ornaments

When considering ornaments, contemporary Lutheran architecture does not make use of paintings or sculptures, as in the periods before. Rather, decoration is created by the materiality of the surrounding surfaces itself. The patterns, textures and detailing give the impression of individually handcrafted ornamentation. Walls treated the same way on both faces establish a calm, elegant feeling, that corresponds to the Lutheran traditions.

A call for mysticism in the Lutheran church

As opposed to earlier Hungarian examples, the transcendent effect appears as a design intent in the interiors of contemporary Lutheran churches. The vertical emphasis of the Gothic style (reaching toward heaven) can be seen in some cases, but more typically the mysticism of light is used to create this impression.

IV.4. References

- KEMÉNY Lajos, Dr.GYIMESI Károly, (editors) Lutheran Churches, („Evangélikus templomok”), Az evangélikus templomok kiadóhivatala, Budapest, 1944.
- DERCSÉNYI Balázs, FOLTIN Brúnó, G.GYÖRFFY Katalin, HEGYI Gábor, WINKLER Gábor, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna: Lutheran Churches in Hungary („Evangélikus templomok Magyarországon”) Hegyi és Társa Kiadó, Budapest, 1992.
- KRÄHLING János, VUKOSZÁVLYEV Zorán (editors) New Lutheran Churches („Új evangélikus templomok”) Luther Kiadó, Budapest, 2008.
- ISTVÁNYI Gyula (editor) Endangered Churches III. („Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon”) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- DETAIL, (Review of Architecture) Sakrale Bauten (Ecclesiastical Buildings) 2004/9
- SCHNELL, Hugo : Twentieth Century Church Architecture in Germany, Verlag Schnell&Steiner, Zürich, München, 1974.
- ARKKITEHTI, (Review of Architecture) Juha Leiviska 2004/3
- QUANTRILL, Malcolm, Juha Leiviskä and the continuity of finnish modern architecture, Wiley Academy, London, 2001.
- SCHULTZ, Christian Norberg: Genius Loci, in: Mérhető és mérhetetlen, Ferkai András editor, 2005.
- Space and Prayer, („Tér és Imádság”), exhibition catalogue, Pannonhalma, 2008.
- DEBUYST, Frederic: Spirit of the Place in Christian Architecture („A hely szelleme a keresztény építészetben”), Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.
- Dr GUZSIK Tamás: Functional analysis of sacred spaces, („Szakrális terek funkcióelemzése”) www.eptort.bme.hu
- Dr SIMON Mariann: Variations in Brick („Variációk téglára”) www.eptort.bme.hu
- BOUYER, Louis, Architecture and liturgy („Építészet és liturgia”), Agapé, Budapest, 2000.
- KRÄHLING János, Congregation Centres in the Ecclesiastical Architecture of the 20th Century („Gyülekezeti Központok a XX. század szakrális építészetében) in: Építés– Építészettudomány 36 (1–2) pages 119–127
- TÖRÖK József, Adoremus, Ecclesia, Budapest, 2004.
- HAFENSCHER Károly (ifj.) Reformed mass? („Reformált mise?”) <http://www.lutheran.hu/z/ujzagok/evelet/archivum/2008/06/081>
- RUDOLFSKY, Bernard, Architecture Without Architects, Doubleday and Company Inc., London, 1964.
- TÖRÖK Ferenc, The Sacred Space („A szakrális tér”), in: Új Ember Roman Catholic Periodical, 2001. 06. 03. LVII. / 22. (2757.)
- ELIADE, Mircea: The Sacred and the Profane („A szent és a profán”) Európa Kiadó, Budapest, 1987.
- GLASENAPP, Helmuth von, The Five Great Religions („Az öt világvallás”), Gondolat, Budapest, 1977.
- GRAVGAARD, Anne-Mette, Reflections on contemporary churches by a user, Arkitektur DK (Review of Architecture)1995/8
- LOVAS Ilona artist's catalogue, 2004.

IV.5. References

Lutheran church, Encs, www.epiteszforum.hu. 2005.

Lutheran church, Encs, Yearbook of the Chamber of Hungarian Architects, 2007.

Lutheran church, Encs, Új Evangélikus templomok („ New Lutheran Churches”), Luther Kiadó, 2008.

Lutheran church, Encs, FeildenCleggBradley Architects LLP, Professional Development Program, presentation

Lutheran church, Encs, MTV1, November 2005. TV report

Lutheran church, Encs, The model of the Universe, Debrecen, MODEM, 2009., exhibition

Jørn Utzon:House in Mallorca, FeildenCleggBradley Architects LLP, Professional Development Program, presentation